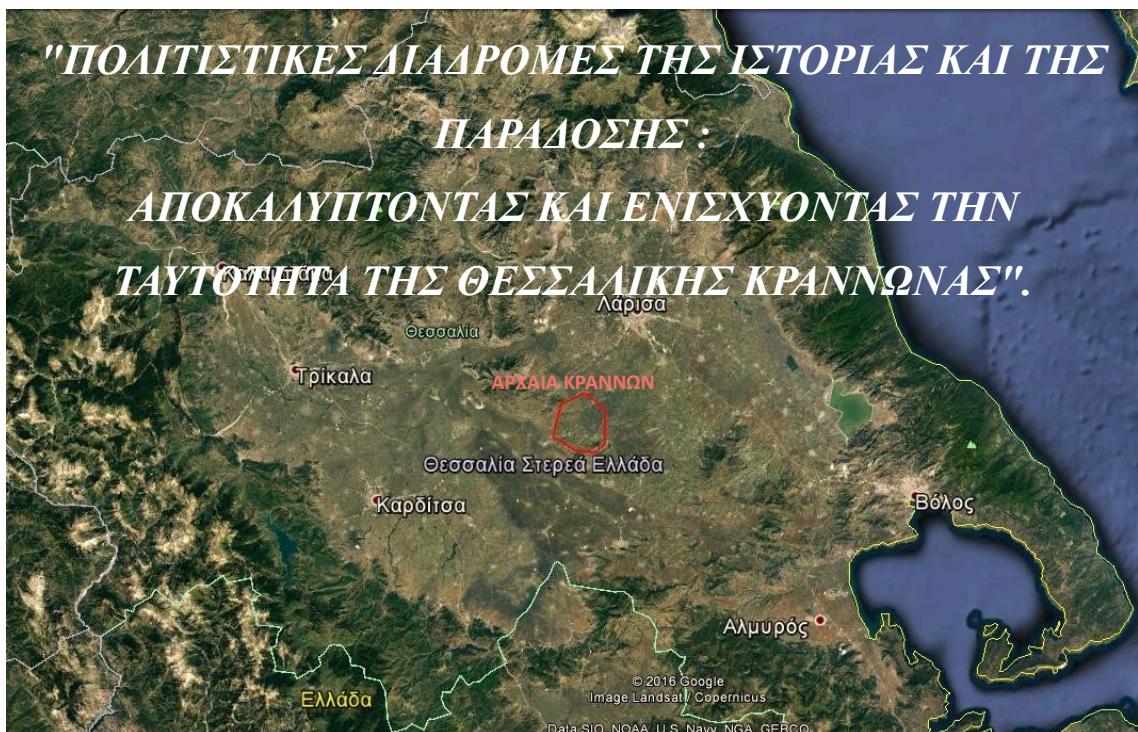

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Μ.Π.Σ.: «ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΘΕΜΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ:

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΣΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ Τ.Ε.-ΚΑΤ/ΝΣΗΣ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ- ΑΣΕΤΕΜ/ΣΕΛΕΤΕ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΩΡΑΙΤΗΣ, Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ Ε.Μ.Π.

ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διδάσκοντες καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος, για τη συμβολή τους στην πραγματική διεύρυνση των γνώσεών μου αλλά και των προβληματισμών μου, ως άνθρωπο και ως επιστήμονα. Ιδιαίτερος ευχαριστώ τον Επιβλέποντα Καθηγητή μου Κώστα Μωραΐτη για την έντεχνη παρουσίαση του μαθήματός του, και την επιστημονική του συμβολή στη σχεδίαση και ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Θερμά ευχαριστώ επίσης όλους όσους με βοήθησαν στη δύσκολη συλλογή σπάνιων πληροφοριών και εγγράφων, στη φωτογράφιση των μνημείων, για την αποτύπωσή τους σε ένα ενιαίο κείμενο. (Αρχαιολόγους, Ιερείς των οικισμών, Αιρετούς, δημοτικούς υπαλλήλους, απλούς χωρικούς, υπερήλικες αγρότες & κτηνοτρόφους).

Τέλος, για την ανοχή και τη βοήθειά τους ευχαριστώ πιο πολύ, τη σύζυγό μου Αναστασία, το γιό μου Κωνσταντίνο και την κόρη μου Μαριτίνα, που μου συμπαραστάθηκαν με ιδιαίτερη αγάπη στις δυσκολίες μου, στις ατέλειωτες ώρες της έρευνας, και της συγγραφής του μεγάλου και δύσκολου αυτού project....

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αυτή η εργασία , σκοπεύει να ενισχύσει την τοπική ταυτότητα μιας μικρής περιοχής στο κέντρο του Θεσσαλικού κάμπου. Να αναδείξει τον πολιτισμό, και τη λαογραφική εξέλιξη στην περιοχή της Αρχαίας Κραννώνας. Σκοπός της είναι η συμβολή στην τουριστική, περιηγητική , πολιτιστική ανάπτυξη και ανάπλασή της, καθώς φαίνεται ότι κατοικείται αδιάλειπτα από τους αρχαϊκούς χρόνους έως σήμερα, γνωρίζοντας αρκετούς πολιτισμούς εξελισσόμενους στα βάθη των αιώνων... Δίνοντας έμφαση ακόμη και στις φυσικές και τοπιακές της ιδιαιτερότητες , προσπαθεί να αναδείξει εκείνα τα στοιχεία που την κάνουν σημαντική και ξεχωριστή για τα τοπικά δεδομένα.

Ανατρέπει κατεστημένες αντιλήψεις σχετικά με τις πνευματικές ανησυχίες των Θεσσαλών αγροτών , οι οποίοι πέρα από τον διαρκή άθλο της επιβίωσής τους στις πιο ακραίες καιρικές συνθήκες της χώρας, οι οποίες περιοδικά εναλλάσσονταν από πολικές σε υποσαχάρειες, κατάφεραν να δημιουργήσουν διαχρονικά εστίες πολιτισμού που αρκετοί θα ζήλευαν... Τα σημεία αυτά οργανώθηκαν σε ένα ενιαίο δίκτυο, και παρουσιάζονται στις γραμμές που ακολουθούν...

Λέξεις κλειδιά: Θεσσαλικές περιηγήσεις, Κραννώνα, Θεσσαλικά μνημεία , Δήμος Κιλελέρ.

SUMMARY

This report aims at focusing on the local identity of a small region in the centre of Thessalian plain, in order to highlight the civilisation and the customs of the region of Ancient Krannonna. Its goal is the contribution to the touristic, cultural progress and its recast, since it seems to be inhabited continuously from the archaic period till today, knowing lots of developing, through centuries, civilisations. Emphasizing even on its natural and local features, it certainly tries to notify all these elements that make it important and special according to the local ethos.

It also changes any obsolete ideas related to the spiritual concerns of the farmers of Thessaly, who apart from their struggle for their survival under harsh weather conditions in the country, which periodically were altered from freezing temperatures to scorching hot ones, they managed to create timeless and enviable culture corners. All the above references have been collected in a united net, and presented as follows...

KEY WORDS: Place Branding, Krannon, Thessaly Monuments, Municipality Kileler.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	4
A – ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	14
A.1 – ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	14
A.2 – Η ΑΦΟΡΜΗ.....	14
A.3 – ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ.....	15
A.4 – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	18
A.4.1. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ.....	18
B – Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ.....	19
B.1.- ΧΩΡΙΚΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ.....	19
B.2. – ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ - ΣΗΜΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.....	20
B.2.1.1 Η ΑΡΧΑΙΑ ΚΡΑΝΝΩΝ.....	20
B.2.1.2 Η ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ.....	23
B.2.1.3 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ.....	27
B.2.1.4 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.....	28
B.2.1.5 Η ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.....	30
B.2.1.6 Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΟΞΑΣΙΕΣ.....	31
B.2.1.7 ΟΙ ΓΙΟΡΤΕΣ.....	32
B.2.1.8 ΤΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΙΠΠΙΚΟ ΣΤΙΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ.....	34
B.2.1.9 Ο ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ & Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ.....	35
B.2.1.10 ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΕΥΡΥΜΑΤΑ.....	39
B.2.2 ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΝΝΩΝΑ ΤΟΥ Δ. ΚΙΛΕΛΕΡ.....	46
B.2.2.1 Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.....	47
B.2.2.2 ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ.....	57
B.2.2.3 Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑ.....	58
B.2.3 ΤΟ ΙΕΡΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΥΝΕΝΟΙΣ.....	68

B.2.4 ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΒΟΥΝΟΥ.....	76
B.2.4.1 Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.....	79
B.2.4.2 Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.....	91
B.2.4.3 ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ.....	96
B.2.4.4 Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.....	97
B.2.5 Ο ΠΑΛΑΙΟΣ Ι. Ν. ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ.....	100
B.2.5.1 ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ.....	101
B.2.5.2 Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.....	102
B.2.5.3 ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ.....	119
B.2.6 Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ.....	120
B.2.6.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ.....	122
B.2.6.2. ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ.....	133
B.2.6.3 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ.....	134
B.2.7 Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ.....	136
B.2.7.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ.....	136
B.2.7.2 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΝΑΩΝ.....	141
B.2.7.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ.....	164
B.2.7.3 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ.....	165
B.2.8.1 ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΓΕΩΡΓΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ.....	167
B.2.8.2 Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ.....	195
B.2.9.1 ΟΔΙΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ & ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΕ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ.....	206
B.2.9.2 ΘΕΣΕΙΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΝ.....	210
B.2.9.3 ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ.....	214
Γ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	215
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	223
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	227

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

A1	Εικόνα 1. Η περιοχή μελέτης εκτείνεται σε μια έκταση 50.000 στρεμμάτων περίπου.....	15
B1	Εικόνα 1: Χάρτης των Δήμων της Π.Ε. Λάρισας.....	19
	Εικόνα 2: Οι δημοτικές ενότητες του Δήμου Κιλελέρ.....	19
B2.1 ΑΡΧΑΙΑ ΚΡΑΝΝΩΝ		
	Εικόνα 1: Η Κραννώνα στο κέντρο του εύφορου Θεσσαλικού κάμπου.....	20
	Εικόνα 2: Οι τετραρχίες της Θεσσαλίας και οι πόλεις της Πελασγιώτιδας.....	22
	Εικόνα 3: Οι τετραρχίες της Θεσσαλίας και οι πόλεις της Πελασγιώτιδας.....	22
	Εικόνα 4: Κρήνη-Ιαματική Πηγή (Ενδεικτική εικόνα από διαδίκτυο).....	24
	Εικόνα 5: Ο κάμπος της Κραννώνας (ανατολική-νότια άποψη).....	24
	Εικόνα 6 :Ο κάμπος της Κραννώνας (δυτική άποψη).....	24
	Εικόνα 7:Ο κάμπος της Κραννώνας (βόρεια άποψη).....	25
	Εικόνα 8: Στάχρα μονόκοκου σιταριού.....	26
	Εικόνα 9: Στάχρα από δίκικο σίτο.....	26
	Εικόνα 10: Κριθάρι πριν τον θερισμό.....	26
	Εικόνα 11: Στάχρα βρώμης.....	26
	Εικόνα 12: Αναπαράσταση ψησίματος του φημισμένου θεσσαλικού ψωμιού.....	27
	Εικόνα 13: Παραγωγή λευκού τυριού με ειδικά πήλινα δοχεία.....	27
	Εικόνα 14: Τα νομίσματα της Αρχαίας Κραννώνας.....	28
	Εικόνα 15: Η εκγύμναση των νέων.....	29
	Εικόνα 16 : Θεσσαλικό άλογο.....	29
	Εικόνα 17: Ο θεός Ήλιος.....	31
	Εικόνα 18: Η θεά Ίσιδα και ο θεός Σάραπις.....	31
	Εικόνα 19: Η θεά Πολιάδα Αθηνά.....	32
	Εικόνα 20: Ζωγραφική αναπαράσταση των ταυροκαθάψιων.....	33
	Εικόνα 21: Μακεδόνας ιππέας.....	34
	Εικόνα 22: Θεσσαλός ιππέας.....	34
	Εικόνα 23: Ζωγραφική αναπαράσταση παράταξης μάχης (πηγή : διαδίκτυο).....	36
	Εικόνα 24: Ζωγραφική αναπαράσταση παράταξης μάχης (πηγή : διαδίκτυο).....	36
	Εικόνα 25: Ζωγραφική αναπαράσταση των δεδομένων της μάχης (πηγή : διαδίκτυο).....	37
	Εικόνα 26: Η λάμψη της πόλης έσβησε το 214 π.Χ. με την υποταγή των Κραννωνίων στην ισχυρότερη Λάρισα.....	38
	Εικόνα 27 : Ανασκαφή πυραμιδοειδούς τάφου από εργάτες του παρακείμενου χωριού Άγ. Γεώργιος.....	39
	Εικόνα 28: Ο κυκλικός τάφος κατά την αρχική του ανασκαφή.....	40
	Εικόνα 29: Τελική διευθέτηση των ταφικών μνημείων από τη ΙΕ' ΕΦΟΡΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ.....	40

Εικόνα 30: Αττική ερυθρόμορφη λήκυθος –Παράσταση του Διονύσου 500 π.Χ.....	41
Εικόνα 31: Αττική λήκυθος.....	41
Εικόνα 32: Αττική λήκυθος.....	41
Εικόνα 33: Αττική μελανόμορφη λήκυθος 5ος αι.....	41
Εικόνα 34: Αττική μελανόμορφη λήκυθος.....	41
Εικόνα 35: Εν(ν)οδία Θεά της υπαίθρου, των δρόμων, των καθαυμένων και του θανάτου, κάλυπτε μεγάλο φάσμα των αναγκών των Θεσσαλών. Στις Φέρες υπήρχε ιερό και συλλατρευόταν με το Δία. Σχετίστηκε με την Άρτεμη και την Εκάτη.....	41
Εικόνα 36: Επιτύμβιος βωμός με ανάγλυφη παράσταση.....	42
Εικόνα 37: Επιτύμβια στήλη του Ιλξίνου - κλασική εποχή 425-380 π.Χ.....	42
Εικόνα 38: Άγαλμα Αρτρέμιδος Εν(ν)οδίας.....	42
Εικόνα 39,40: Μαρμάρινα Εκαταία - ελληνιστική εποχή.....	42
Εικόνα 41: Οξυπύθμενος αμφορίσκος.....	42
Εικόνα 42: Κεραμικά αγγεία.....	42
Εικόνα 43: Εναέρια φωτογράφιση της ελληνιστικής οικίας.....	43
Εικόνα 44: Κάτοψη του ανδρώνα (προσαρμοσμένο από ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ).....	44
Εικόνα 45: Αργυρά νομίσματα- Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας.....	44
Εικόνα 46: Άποψη κλιβάνων (2ο αι. π.Χ.) (προσαρμοσμένο από ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ).....	45
Εικόνα 47: Κεραμίδι του εργαστηρίου του ΘΕΟΔΟΤΟΥ (προσαρμοσμένο από ΙΕ' ΕΦ.ΚΛΑΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ).....	45
B.2.2 Εικόνα 1: Πανοραμική άποψη του οικισμού.....	46
Εικόνα 2: Απεικόνιση του ναού και του προαύλιου χώρου.....	47
Εικόνα 3: Άποψη του εκκλησιαστικού συγκροτήματος.....	48
Εικόνα 4: Το προστώο με το κεραμοσκεπές ξύλινο χαγιάτι.....	49
Εικόνα 5: Η ανατολική πλευρά του ναού και η κόγχη του Ιερού.....	50
Εικόνα 6: Το εσωτερικό της στοάς.....	50
Εικόνα 7: Η είσοδος του ναού.....	51
Εικόνα 8: Το προσκνητάρι του Αγίου.....	51
Εικόνα 9: Το εσωτερικό του ναού.....	52
Εικόνα 10: Η δεύτερη είσοδος – έξοδος του ναού από τον άλλοτε γυναικωνίτη.....	52
Εικόνα 11: Τοιχογραφίες του κυρίου ναού. Ολόσωμοι Άγιοι, προφήτες, μέταλλα και κλιματίδες.....	53
Εικόνα 12,13: Η υγρασία, η σκόνη και η αιθάλη των κεριών συνετέλεσαν στο μαύρισμα των εικόνων.....	54
Εικόνα 14: Το περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο με πολλές παλιές εικόνες.....	54
Εικόνα 15: Το ξύλινο τέμπλο, με ασυνέχειες και οι γεωμετρικές ασυμμετρίες.....	55
Εικόνα 16: Στην κεντρική κόγχη εικονίζονται από αριστερά οι τρεις Ιεράρχες.....	56
Εικόνα 17, 18: Το αγιογραφικό πρόγραμμα του ιερού βήματος.....	56

Εικόνα 19: Η κόγχη της Αγίας Πρόθεσης.....	56
Εικόνα 20: Η κόγχη του διακονικού.....	56
Εικόνα 21,22,23,24 : Φωτογραφικές απεικονίσεις του καμπαναριού.....	57
Εικόνα 25: Πανοραμική φωτογράφιση του συγκροτήματος σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή.....	58
Εικόνα 26: Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής.....	59
Εικόνα 27: Τα λίθινα τόξα της κόγχης του ιερού.....	60
Εικόνα 28,29: Η λιθόγραφος επιγραφές (1873).....	61
Εικόνα 30: Η βόρεια είσοδος του ναού.....	61
Εικόνα 31: Η κάτοψη της στέγης του ναού.....	62
Εικόνα 32: Η εξωτερική εικόνα του ναού σήμερα με το παρεκκλήσιο.....	62
Εικόνα 33,34: Οι τέσσερις στύλοι που στηρίζουν τις τοξοστοιχίες και ο κεντρικός θόλος.....	63
Εικόνα 35,36: Οι νεότερες αγιογραφίες του ναού.....	63
Εικόνα 37: Οι άγιοι Απόστολοι.....	64
Εικόνα 38: Η "Κοίμησις" της Θεοτόκου.....	64
Εικόνα 39,40: Το κτιστό τέμπλο με τις καλαίσθητες και ιδιαίτερες εικόνες.....	64
Εικόνα 41: Η Πλατυτέρα των ουρανών.....	65
Εικόνα 42 : Η κόγχη του Έσταυρωμένου.....	65
Εικόνα 43 :Γρηγόριος ο Θεολόγος & Ιωάννης ο Χρυσόστομος.....	65
Εικόνα 44: Βασίλειος ο Μέγας & Άγιος Αθανάσιος.....	65
Εικόνα 45: Το φρεάτιο του αγιάσματος βάθους περίπου 13μ.....	66
Εικόνα 46,47: Η εικόνες της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής.....	66
Εικόνα 48: Από τον εορτασμό του ναού στις 27 Ιανουαρίου.....	67
B.2.3 Εικόνα 1: Το προσκύνημα των Βουναίων.....	68
Εικόνα 2: Ο Άγιος Νικόλαος Βουναίων.....	68
Εικόνα 3: Η ημιορεινή, ημιδασώδης σήμερα, περιοχή των Βουναίων.....	70
Εικόνα 4: Τα βασανιστήρια του Αγίου Νικολάου.....	70
Εικόνα 5: Οι λογχισμοί πριν τον αποκεφαλισμό.....	70
Εικόνα 6: Η εικόνα του ναού.....	71
Εικόνα 7,8: Το κεντάφιο του ναού.....	72
Εικόνα 9: Πανοραμική άποψη του προσκυνήματος.....	73
Εικόνα 10: Εσωτερική άποψη του ναού.....	73
Εικ. 11,12,13: Η διαδικασία συγκέντρωσης του "αίματος" μέσα από ελαστικό σωλήνα.....	74
Εικόνα 14,15: Το νέο αναβλύζων δένδρο της φτελιάς με πορφυρό υγρό, μετά την καταστροφή του παλαιότερου...75	75
Εικόνα 16: Το παρεκκλήσιο στο σημείο του μαρτυρίου.....	75

Εικόνα 17: Η Τίμια Κάρα του Αγίου Νικολάου.....	75
B..2.4 ΜΙΚΡΟ ΒΟΥΝΟ	
Εικόνα 1: Πανοραμική εικόνα του χωριού.....	76
Εικόνα 2: Το μικρό βουνό και ο οικισμός στους πρόποδες αυτού.....	77
Εικόνα 3 : Παλαιό σωζόμενο αρχοντικό του χωριού.....	77
Εικόνα 4: Παλιά αεροφωτογραφία του οικισμού (αρχείο Αθανασίου Μακρή).....	78
Εικόνα 5: Ο παλαιός ναός.....	78
Εικόνα 6: Ο νεότερος ναός.....	78
Εικόνα 7: Ο ναός στη σημερινή του μορφή.....	79
Εικ.8: Δυτικά του ναού υπάρχει επίπεδη έκταση, όπου βρίσκονταν ο παλαιός οικισμός.....	79
Εικόνα 9: Η σημερινή κτητορική επιγραφή του ναού.....	80
Εικόνα 10: Ο ναός στην αρχική του κατάσταση.....	81
Εικόνα 11: Ο ναός μετά την αποξήλωση της ετοιμόρροπης στέγης.....	81
Εικόνα 12 :Τοιχοποιία από αργολιθοδομή.....	81
Εικόνα 13: Ο ναός μετά την κατασκευή της νέας στέγης.....	82
Εικόνα 14: Ο ναός μετά την αντικατάσταση της στέγης.....	82
Εικόνα 15 : Ο ναός αποπερατωμένος μετά και την αρμολόγησή του.....	82
Εικόνα 16 : Το λίθινο υπέρθυρο.....	84
Εικόνα 17: Η κύρια είσοδος του ναού.....	84
Εικόνα 18: Αποκολλημένα τμήματα σοβά με αγιογραφίες, κυρίως λόγω υγρασίας.....	85
Εικόνα 19: Η βόρεια εσωτερική πλευρά του ναού.....	85
Εικόνα 20: Τοιχογραφία του δυτικού ενδιάμεσου τοίχου.....	86
Εικόνα 21: Οι Άγιοι Βησσαρίων, Ιγνάτιος, Σπυρίδων.....	86
Εικόνα 22: Οι Άγιοι Αρτέμιος, Θεόδωρος, Νικήτας.....	86
Εικόνα 23: Η λαξευμένη βαριά λίθινη πλάκα της Αγίας Τράπεζας.....	87
Εικόνα 24: Η κόγχη του ιερού και ο χαμηλός φεγγίτης.....	87
Εικόνα 25: Η εσοχή της Αγίας Πρόθεσης και ο Άγιος Στέφανος.....	87
Εικόνα 26: ο Άγιος Χαράλαμπος.....	88
Εικόνα 27: Ο Άγιος Ρωμανός.....	88
Εικόνα 28: οι Άγιοι Γρηγόριος & Κύριλλος.....	88
Εικόνα 29: Οι τρεις Ιεράρχες.....	88
Εικόνα 30: Η μορφή του Ιησού στα χέρια Αγγέλων.....	88
Εικόνα 31: Ο κυρίως ναός, η στέγη και το νέο τέμπλο.....	89
Εικόνα 32: Διακόσμηση με γεωμετρικά σχήματα στις παρειές του ανοίγματος του γυναικωνίτη.....	90

Εικόνα 33: Παρόμοια αναπαράσταση βρέθηκε στην Οχρίδα της νοτιοδυτικά των Σκοπίων ,που λέγεται ότι κάποτε είχε 365 εκκλησίες . Αποκαλείται και ως η Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων.....	90
Εικόνα 34,35: Οι σωζόμενες Αγιογραφίες εντός του νάρθηκα (γυναικωνίτη).....	90
Εικόνα 36: Η νεότερη εκκλησία του Αγίου Αθανασίου – αρχείο Αθ. Μακρή.....	91
Εικόνα 37,38: Τα αψιδώματα της κόγχης του ιερού.....	92
Εικόνα 39,40,41: Οι ανάγλυφες επιγραφές ιστόρησης του ναού.....	92
Εικόνα 42:Το παλιό υπέρθυρο του ναού.....	93
Εικόνα 43: Ο ναός του Αγίου Αθανασίου με τη σημερινή του μορφή.....	93
Εικόνα 44,45: Φωτογραφική απεικόνιση του νάρθηκα.....	94
Εικόνα 46: Η τοιχογραφημένη εικόνα του Αγίου Αθανασίου πάνω από το παλαιό υπέρθυρο.....	94
Εικόνα 47,48,49: Παλαιότερες εικόνες του τέμπλου.....	94
Εικόνα 50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60: Το εσωτερικό του ναού.....	95
Εικόνα 61,62,63: Διάφορες απόψεις του Καμπαναριού.....	96
Εικόνα 64: Η προσκυνηματική εικόνα του Αγίου Αθανασίου.....	96
Εικόνα 65 :Το πολικό ψύχος που επικρατούσε στην περιοχή συνήθως το Γενάρη.....	98
B.2.5 ΨΥΧΙΚΟ	
Εικόνα 1 :Ενάερια φωτογραφική αποτύπωση του χωριού και των όμορων λόφων.....	100
Εικόνα 2: Γενικότερη άποψη των ναών του χωριού.....	101
Εικ.3: Η εξαιρετική θέα προς τον κάμπο των Φαρσάλων από το προαύλιο του ναού.....	102
Εικόνα 4: Η Δυτική πλευρά του ναού.....	103
Εικόνα 5: Η πόρτα εισόδου στον κυρίως ναό.....	104
Εικόνα 6: Η χρονολογική αναφορά 1639 στο υπέρθυρο.....	104
Εικόνα 7: Η βορειοανατολική πλευρά του ναού.....	106
Εικόνα 8: Η ανατολική πλευρά με τα ανοίγματα.....	106
Εικόνα 9, 10: Τα νέα ανοίγματα και οι φθορές στις παρειές.....	107
Εικόνα 11: Τα τυφλά ανάγλυφα αψιδώματα με τα ημικυκλικά τόξα.....	108
Εικόνα 12: Οι ανάγλυφες παραστάσεις στους λαξευτούς λίθους (γκωνάρια).....	108
Εικόνα 13: Η κτητορική επιγραφή του ναού.....	109
Εικόνα 14, 15, 16 Λαξευμένοι λίθινοι κίονες που προφανώς μεταφέρθηκαν από την Κραννώνα.....	110
Εικόνα 17 ,18,19,20,21: Οι ζωγραφικές παραλλαγές του Παντοκράτορα στα φουρνικά του ναού.....	113
Εικόνα 22,23,24,25: Το αγιογρ/κό πρόγραμμα : Ολόσωμοι Άγιοι, μετάλλια, σκηνές της Καινής Διαθήκη.....	114
Εικόνα 26, 27: Το ξύλινο τέμπλο , δωρεάς Σωκράτη Μέξη.....	115
Εικόνα 28, 29: Ο αγιογραφικός διάκοσμος της κόγχης του ιερού βήματος και της οροφής του.....	116
Εικόνα 30 ,31,32,33: Ο αγιογραφικός διάκοσμος της οροφής του Ιερού.....	117
Εικόνα 34: Ο αρθρωτός στύλος του γυναικωνίτη.....	118

Εικόνα 35: Το καφασωτό άνοιγμα του γυναικωνίτη.....	118
Εικόνα 36: Χώρος τοποθέτησης εικόνων του νάρθηκα.....	118
Εικόνα 37,38,39,40: Η λίθινη επιγραφή του καμπαναριού και οι όψεις του.....	119
B.2.6 ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	
Εικόνα 1: Πανοραμική άποψη του μικρού οικισμού- Στο βάθος, πέρα από τους λόφους, ο κάμπος των Φαρσάλων	120
Εικόνα 2 : Τα εναπομείναντα δένδρα βελανιδιάς είναι οι μάρτυρες της άλλοτε.....	121
Εικόνα 3: Το εκκλησιαστικό συγκρότημα από εναέρια φωτογράφιση.....	122
Εικόνα 4: Το εκκλησιαστικό συγκρότημα.....	124
Εικόνα 5: Η ανατολική πλευρά του ναού.....	124
Εικόνα 6 : Η κτητορική επιγραφή του ναού.....	125
Εικόνα 7: Το πέτρινο χαγιάτι.....	125
Εικόνα 8: Η κτητορική επαφή του προστώου.....	125
Εικόνα 9,10,11: Οι αρθρωτοί κίονες αποτελούσαν προφανώς στύλους κάποιου αρχαίου ναού της Κραννώνας. Η αποκατάσταση (απόξεση επιχρίσματος & αρμολόγηση) έγινε από την Αρχαιολογία.....	126
Εικόνα 12,13,14,15:Η αναπαράσταση των τεσσάρων Ευαγγελιστών πάνω από τους τέσσερις κίονες	127
Εικόνα 16 ,17: Η αναπαράσταση του προφήτη Δαβίδ και των Αρχαγγέλων.....	127
Εικόνα 18: Η αναπαράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου.....	128
Εικόνα 19: Φωτογραφική αποτύπωση του τέμπλου του ναού.....	128
Εικόνα 20,21: Οι εικόνες της Αγίας Παρασκευής του ναού.....	129
Εικόνα 22: Η κόγχη της Αγίας πρόθεσης.....	129
Εικόνα 23: Η κόγχη του νιπτήρα.....	129
Εικόνα 24: Η λίθινη βάση στήριξης της Αγίας Τράπεζας.....	129
Εικόνα 25,26: Φωτογραφική αποτύπωση της κόγχης του Ιερού Βήματος.....	130
Εικόνα 27,28: Οι ολόσωμοι Άγιοι της κάτω ζώνης της κόγχης.....	130
Εικόνα 29: Το δυσκολότηρο του 1864.....	131
Εικόνα 30:Το λείψανο του Αγίου Κυρίλλου.....	131
Εικόνα 31: Άποψη του ναού από τη θέση του γυναικωνίτη.....	131
Εικόνα 32: Ανατολική όψη του ναού.....	132
Εικόνα 33: Η δυτική όψη του ναού.....	132
Εικόνα 34: Πανοραμική άποψη του εκκλησιαστικού συγκροτήματος.....	132
Εικόνα 35,36,37,38: Φωτογραφική τεκμηρίωση του καμπαναριού και της κτητορικής του επιγραφής.....	133
Εικόνα 39: Από την υποδοχή της αγίας κάρας της Αγίας Ελένης της Σινωπίτιδος.....	135
Εικόνα 40: Από τον εορτασμό της Αγίας Παρασκευής (Μητροπολίτης Ιγνάτιος)	135
B.2.7 ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	
Εικόνα 1: Πανοραμική άποψη του χωριού και ο αυτόνομος κατάφυτος βιότοπος στη θέση ρουμάνι.....	136

Εικόνα 2: Εργάτες του χωριού σε ανασκαφές στα "Καραέρια" υπό την επίβλεψη του αρχ/γου κ. Αθ. Τζαφάλια	138
Εικόνα 3: Χάρτης αποτύπωσης Αρχαιολογικών χώρων του οικισμού.....	138
Εικόνα 4,5:Τμήματα τροχών αρμάτων και σιδερένια όπλα νεκρών.....	139
Εικόνα 6,7: Πήλινη τεφοδόχος με λυγισμένες λόγχες.....	140
Εικόνα 8,9: Πήλινα ερυθρόμορφα αγγεία.....	140
Εικόνα 10: Ανθρωπόμορφο πουλί.....	140
Εικόνα 11,12: Πανοραμικές απόψεις του Εκκλησιαστικού συγκροτήματος.....	141
Εικόνα 13: Ο Ναός σε παλαιότερη κατάσταση.....	142
Εικόνα 14: Η σημερινή μορφή του Ναού μετά την ανακαίνιση.....	143
Εικόνα 15 : Λίθινο προσωπίο σε κίονα.....	143
Εικόνα 16: Αρχαίο οικόσημο υπεράνω της εισόδου.....	143
Εικόνα 17: Λίθινο υπέρθυρο με σκαλιστό οικόσημο.....	144
Εικόνα 18: Λίθινο σκεύος επεξεργασίας σιταριού.....	144
Εικόνα 19,20: Δόμηση του ιερού κατά το ισοδομικό σύστημα.....	144
Εικόνα 21,22: Η βόρεια και η δυτική όψη του ναού.....	145
Εικόνα 23,24,25,26: Οι θύρες του ναού, η αγιογραφία του υπέρθυρου και η ανάγλυφη επιγραφή ιστόρησης.....	146
Εικόνα 27: Το παλιό καμπαναριό του 1771, τα παλιά κελιά και το παλιό σχολείο του οικισμού.....	147
Εικόνα 28: Η λίθινη ιστόρηση του ναού.....	147
Εικόνα 29,30: Ανάγλυφες ενθυμίσεις του ναού (1740).....	151
Εικόνα 31: Το κεντρικό κλίτος του κυρίως ναού.....	152
Εικόνα 32,33: Οι κεντρικές εικόνες του Τέμπλου . Αριστερά, ο Άγιος Γεώργιος με παραστάσεις από τον βίο του και τα μαρτύριά του.....	152
Εικόνα 34,35: Η αψίδα του κεντρικού κλίτους.....	153
Εικόνα 36: Το αριστερό (βόρειο) κλίτος.....	154
Εικόνα 37: Το δεξιό (νότιο) κλίτος.....	154
Εικόνα 38,39: Το δάπεδο του ναού στο κέντρο και στα πλαϊνά κλίτη.....	154
Εικόνα 40,41,42,43: Οι κίονες του ναού.....	155
Εικόνα 44: Αναπαράσταση της ταφής του Ιησού σε ειλητάριο.....	155
Εικόνα 45: Η Αγία Πρόθεση.....	156
Εικόνα 46: Ο μικρός φεγγίτης.....	156
Εικόνα 47: Το Διακονικό.....	156
Εικόνα 48,49: Οι Άγιοι πατέρες στην κόγχη του ιερού.....	156
Εικόνα 50,51,52,53: Το Αγιογραφικό πρόγραμμα του ιερού.....	157
Εικόνα 54: Η πλατυτέρα και διάφοροι άγιοι πατέρες.....	157

Εικόνα 55: Η θύρα διαχωρισμού εντός του ιερού.....	158
Εικόνα 56: Αρχαία μαρμάρινη πλάκα της Αγίας Τράπεζας.....	158
Εικόνα 57: Αρχαία μαρμάρινη πλάκα και μικροί σφόνδυλοι για κάθισμα του ιερέα.....	158
Εικόνα 58: Αποψη του ξύλινου Άμβωνα.....	158
Εικόνα 59: Αγιογραφική απεικόνιση του άμβωνα.....	158
Εικόνα 60: Η αφίδα του γυναικωνίτη.....	159
Εικόνα 61: Το ξύλινο καφασωτό πέτασμα εμπόδιζε την οπτική επαφή μεταξύ ανδρών και γυναικών.....	159
Εικόνα 62,63,64,65: Φωτογραφική αποτύπωση γυναικωνίτη.....	160
Εικόνα 66: Τμήμα αποκατεστημένης αγιογραφίας αριστερά της εισόδου όπου διακρίνονται τα ζοηρά χρώματα...161	
Εικόνα 67,68: Από τον εορτασμό του ναού στις 3 Νοεμβρίου.....	163
Εικόνα 69: Ο μεγαλοπρεπής νεότερος ναός του Αγίου Γεωργίου.....	164
Εικόνα 70: Το εσωτερικό του νέου ναού.....	164
Εικόνα 71: Η εικόνα λατρείας του Αγίου.....	165
B.2.8. ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΓΡΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ	
Εικόνα 1: Η θεσσαλική πεδιάδα κάτω από το θρυλικό βουνό των θεών.....	167
Εικόνα 2: Η νομαδική φυλή των κτηνοτρόφων Γιουρούκων.....	168
Εικόνα 3: Η παλιά βρύση του Ψυχικού.....	169
Εικόνα 4: Τα συνεχόμενα κτίσματα (σαρτάρες) αποτελούσαν τους χώρους διαμονής των κολίγων.....	171
Εικόνα 5: Γεύμα των κολίγων γύρω από τον σοφρά.....	172
Εικόνα 6: Το "μπουχαρί" του σπιτιού, χώρος μαγειρέματος και θέρμανσης. Στη γωνιά και το βρέφος μέσα στην ξύλινη κούνια "μπισίκι".....	172
Εικόνα 7: Η φτωχική ζωή των κουλακτσήδων και των οικογενειών τους στις αποθήκες των τσιφλικάδων.....	172
Εικόνα 8: Τα "κελιά" στον περίβολο της Εκκλησίας στον Άγιο Γεώργιο.....	173
Εικόνα 9: Το άλλοτε διώροφο κονάκι του Περικλή Καλούσιου (ενοικιαστή του τσιφλικιού) στον Άγιο Γεώργιο...174	
Εικόνα 10: Οι μεγάλες αποθήκες και οι στάβλοι των τσιφλικάδων ήταν χώρος διαμονής των κουλακτσήδων.....	174
Εικόνα 11: Το έμβλημα του νέου Δήμου.....	174
Εικόνα 12: Τα πενιχρά μέσα μετακίνησης λήφθηκαν υπόψη στη διανομή των αγροτεμαχίων.....	176
Εικόνα 13: Οι ατέλειωτες βροχές και τα χιόνια δημιουργούσαν βάλτους και συχνά στάσιμα έλη.....	177
Εικόνα 14: Όργωμα χωραφιών με βόδια. <i>πηγή : διαδίκτυο</i>	178
Εικόνα 15: Όργωμα χωραφιών με ανόμοιο ζευγάρι, ένδειξη της φτώχειας του ζευγά. <i>πηγή: διαδίκτυο</i>	178
Εικόνα 16 : Όργωμα με ξυλάλετρο και βόδια. <i>πηγή : διαδίκτυο</i>	178
Εικόνα 17: Σπορά με το χέρι και σποροσάκι. <i>πηγή : διαδίκτυο</i>	178
Εικόνα 18: Όργωμα με μονότινο σιδερένιο αλέτρι και άλογα. <i>πηγή :διαδίκτυο</i>	179
Εικόνα 19: Σκέπασμα των σπόρων με τη σβάρνα. <i>πηγή :διαδίκτυο</i>	179
Εικόνα 20: Οι δύσκολοι χειμώνες δυσκόλευαν και τη διαβίωση των ζώων.....	179

Εικόνα 21: Ο Γενάρης ήταν ο δύσκολος μήνας των νεογέννητων αμνών.....	179
Εικόνα 22: Το σιτάρι, πάντοτε αποτελούσε το πολυτιμότερο προϊόν της περιοχής.....	180
Εικόνα 23 :Το ξύλινο γάντι (παλαμαριά).....	180
Εικόνα 24: Το δρεπάνι – εργαλείο του αγρότη.....	180
Εικόνα 25: Ο επίπονος θερισμός.....	181
Εικόνα 26: Το “σκορδάρι” και το ψωμί, κρατούσε χορτάτους και δροσερούς τους αγρότες.....	181
Εικόνα 27: Θέρος – τρύγος - πόλεμος - Φωτογραφία: Μουσείο Μπενάκη.....	181
Εικόνα 28: Η μεταφορά των δεματιών στις θημωνιές.....	182
Εικόνα 29: Κατασκευή αδιάβροχης θημωνιάς μέχρι τα δεμάτια να αλωνιστούν.....	182
Εικόνα 30: Αλωνισμός στο αλώνι με τα ζώα και την αδοκάνη.....	183
Εικόνα 31: Λίχνισμα της παραγωγής με το δικριάνι και τη βοήθεια του καυτού λίβα.....	183
Εικόνα 32: Τρίχαλα και δικριάνια για το λίχνισμα.....	183
Εικόνα 33: Ζύγιση της παραγωγής σε ειδική ζυγαριά (πλάστιγγα).....	183
Εικόνα 34: Πέτρινος νερόμυλος – πηγή: διαδίκτυο.....	184
Εικόνα 35,36: Ο μηχανολογικός εξοπλισμός του άλλοτε μύλου Σκάρπα.....	184
Εικόνα 37: Ελλείπει αποστραγγιστικών έργων, τα φτωχά επικλινή εδάφη είχαν μεγαλύτερη αξία από τα “βαρκά”.....	185
Εικόνα 38: Αναμμα του ξυλόφουρνου.....	185
Εικόνα 39: Κοσκίνισμα πριν το ζύμωμα του ψωμιού.....	185
Εικόνα 40: Παλάμισμα του (επίχριση) του ξυλόφουρνου.....	185
Εικόνα 41: Αρμεγμα προβάτων από πολυμελή οικογένεια σε στρούγκα από λισιές.....	187
Εικόνα 42: Το μαύρο χρώμα κυριαρχούσε στα κοπάδια.....	187
Εικόνα 43: Η αγάπη των ανθρώπων για το μικρό τους “βιός” ήταν διαχρονική.....	188
Εικόνα 44: Ο ερχομός των νεογέννητων αμνών ήταν η πηγή αισιοδοξίας των νοικοκυριών.....	188
Εικόνα 45: Καθημερινή παράδοση του γάλακτος σε μεταλλικά δοχεία (κάσες) από τις γυναίκες του χωριού.....	189
Εικόνα 46: Στα μικρά οικίστικα κοπάδια, δυστυχώς επικρατούσε το μαύρο χρώμα.....	190
Εικόνα 47: Αδράχτιασμα της κλωστής.....	190
Εικόνα 48: Ο αργαλειός, βασικό εργαλείο κάθε νοικοκυράς.....	190
Εικόνα 49: Τα βοοειδή αποτελούσαν το στήριγμα της οικογένειας.....	191
Εικόνα 50: Ξεδίψασμα των ζώων σε μεγάλες ποτίστρες.....	191
Εικόνα 51, 52, 53: Πλινθινες η πέτρινες καλύβες στολισμού μοσχαριών, αγελάδων και αλόγων.....	192
Εικόνα 54: Ο βακούφικος ταύρος.....	193
Εικόνα 55: Η ζωοπανήγυρη ήταν ένας παλιός θεσμός.....	193
Εικόνα 56: Τα “μπινέκια” του ζευγά.....	194
Εικόνα 57: Το γαϊδουράκι υπήρξε το πιο υπομονετικό μεταφορικό μέσο.....	194

Εικόνα 58,59: Τα χρυσά και αργυρά έπαθλα επιβράβευσαν τις προσπάθειες των γεωργών.....	194
Εικόνα 60: Ατμοκίνητο τρακτέρ	195
Εικόνα 61: Το βαρύ ατμοκίνητο καζάνι. : πηγή διαδίκτυο.....	196
Εικόνα 62: Θημωνιές σε δύο σειρές για αλωνισμό.....	196
Εικόνα 63 : Μονοκύλινδρο τρακτέρ LANZ.....	197
Εικόνα 64: Τα πρώτα τρακτέρ HANOMANG.....	197
Εικόνα 65: Θεριζοαλωνιστική μηχανή - Εργαλείο Επανάσταση.....	198
Εικόνα 66: Θερισμός και αλωνισμός της σοδειάς σε λίγες ώρες.....	198
Εικόνα 67,68: Αμυγδαλέωνας σε ανθοφορία.(δεκαετία του '70).....	199
Εικόνα 69,70,71: Χειρωνακτικός τρόπος συγκομιδής του βαμβακιού.....	200
Εικόνα 72 ,73,74: Οι σύγχρονοι ελκυστήρες μπορούν και δαμάζουν πολύ καλύτερα τη γη.....	201
Εικόνα 75,76. : Για τις καλοκαιρινές καλλιέργειες χρειάστηκε η καθοδήγηση των Γεωπόνων.....	202
Εικόνα 77,78: Τα μεγάλα σιλό σιτηρών σε Κραννώνα, Κυπάρισσο και Άγιο Γεώργιο.....	202
Εικόνα 79: Το εκκοκιστήριο του Αγ. Γεωργίου.....	203
Εικόνα 80: Συλλογή του άλλοτε λευκού χρυσού, με βαμβακοσυλλεκτική μηχανή.....	203
Εικόνα 81,82: Η περιβαλλοντική καταστροφή (το παρελθόν & το σήμερα).....	204
Εικόνα 83 : Μεγαλειώδης κινητοποιήσεις των αγροτών με τρακτέρ ακόμα και μπροστά στη Βουλή.....	205
Εικόνα 84 : Το αλέτρι - αρχέγονο εργαλείο - σύμβολο της γεωργίας.....	205
B.2.9. Εικόνα 1:Το παλιό κονάκι του Αγ.Γεωργίου.....	209
Εικόνα 2: Κρήνη (1) στον Άγιο Νικόλαο.....	210
Εικόνα 3: Κρήνη (2) στη διαδρομή Α. Βούναινα - Μ. Βουνό.....	210
Εικόνα 4: Κρήνη (3) στη διαδρομή Μικρού Βουνού-Ψυχικού.....	210
Εικόνα 5 : Κρήνη (4) στη διαδρομή Ψυχικού - Αγίας Παρασκευής.....	210
Εικόνα 6: Κρήνη (5) στη διαδρομή Κυπαρίσσου –Αγ. Παρασκευής.....	210
Εικόνα 7: Κρήνη (6) στο λόφο του Αγίου Αθανασίου.....	210
Εικόνα 8,9: Πάρκο της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας (παρυφές Κυπαρίσσου)	211
Εικόνα 10,11: Εξοκλήσι Αγ. Αθανασίου (παρυφές Αγ. Γεωργίου).....	211
Εικόνα 12,13: Εξοκλήσι και αλσύλλιο Αγίου Ραφαήλ (παρυφές Ψυχικού).....	212
Εικόνα 14: Πηγή Σουϊκί (παρυφές Ψυχικού).....	212
Εικόνα 15: Από τα υψώματα Ψυχικού :Ντογαντζί - Μ. Βουνό -κάμπος της Καρδίτσας.	212
Εικόνα 16: Λόφος Αγ. Αθανασίου, αριστερά ύψωμα "Τσιούκα" Αγίας Παρασκευής, ύψωμα "Καστρί" Ψυχικού, Φυλλίον όρος (Ντογαντζί).	213
Εικόνα 17: Ο κάμπος της περιοχής από τους λόφους του Αγ. Γεωργίου.....	213
Εικόνα 18: Το γεωφυσικό ανάγλυφο από το ύψωμα των Βουναίων.....	213
Γ.1 Εικόνα 1:Χορευτικό σύνολο. Από την εκδήλωση της Καραγκούνικης Αμφικτυονίας (Χάλκη 2016).....	218

A – ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A.1 – ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το αντικείμενο της εργασίας είναι η προώθηση της ταυτότητας της περιοχής της Αρχαίας Κραννώνας ως πόλου έλξης των τουριστών σε συνάρτηση με τη δημιουργία ενός δικτύου πολιτιστικών και καλλιτεχνικών δράσεων που συνδέονται με την παρουσία πολιτιστικών μνημείων, ως στοιχείων οργάνωσης του χωρικού δικτύου της. Θα παρουσιαστούν τα χαρακτηριστικά εκείνα, ορισμένων σημείων ενός τμήματος της περιοχής της Δημοτικής Ενότητας Κραννών, του Δ. Κιλελέρ, που μπορούν να δημιουργήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στην προσέλκυση τουριστών διαφόρων ηλικιών έναντι των άλλων περιοχών του νομού ή της Θεσσαλίας.

A.2 – Η ΑΦΟΡΜΗ

Η αφορμή για την εκπόνηση της εν λόγω μελέτης είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας μικρής σχετικά περιοχής. Αφενός, τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν γίνει γνωστά μετά από παλιές αρχαιολογικές ανασκαφές, μελέτες και σχετικά έργα ανάδειξης, στους αρχαιολογικούς χώρους της Αρχαίας Κραννώνας και του Αγίου Γεωργίου. Αφετέρου τα χαρακτηρισμένα ιστορικά μεταβυζαντινά διατηρητέα μνημεία (ναοί) των οικισμών της εγγύτερης περιοχής, για τα οποία έχουν εκπονηθεί και εγκριθεί κατά καιρούς μελέτες συντήρησης, και αποκατάστασης, και έχουν δεχθεί αρκετές παρεμβάσεις από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Στην περιοχή επίσης, είναι διάχυτο το έντονο θρησκευτικό συναίσθημα και η Χριστιανική παράδοση. Καθώς ο τόπος κατοικείται τουλάχιστον από τους αρχαίους χρόνους, παρουσιάζει λαογραφική και γεωργοκτηνοτροφική παράδοση αιώνων. Επιπλέον, η περιοχή αποτελείται από πεδινά, λοφώδη και ημιορεινά τμήματα, με εδαφικές εξάρσεις που σε σχέση με το χαμηλό υψόμετρο του κάμπου της Λάρισας, των Φαρσάλων και της Καρδίτσας παράγουν ιδιαίτερα φυσικά τοπία.

Συνεπώς, η αρχαιολογική, η πολιτιστική, η θρησκευτική, η λαογραφική και η τοπιακή ιδιαιτερότητα της περιοχής, συνιστούν βασικά σημεία ενδιαφέροντος και αποτελούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της εν λόγω περιοχής, για την προώθηση της ταυτότητάς της. Επιπλέον ο εν γένει πολιτισμός ως **άυλο ή υλικό** στοιχείο, συνδέει και παράγει μια αντίληψη δικτύου με πολλά άλλα επιμέρους σημεία τοπιακού και φυσιολατρικού ενδιαφέροντος. Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για προνομιακή περιοχή

καθώς η Κραννώνα απέχει μόλις 15' από τη Λάρισα και θα έπρεπε να είναι καθιερωμένος τουριστικός προορισμός, εν τούτοις δεν έχει καταφέρει να δημιουργήσει οποιαδήποτε τουριστική ροή. Το κακό δίκτυο των αρχαιολογικών χώρων και η κακή σύνδεση κάποιων μνημείων, αναστέλλουν τη δραστηριότητα αυτή, κάτι που μπορεί να αλλάξει εάν πραγματοποιηθούν μικρής έκτασης έργα ασφαλιόστρωσης και χαλικόστρωσης.

Εικόνα 1. Η περιοχή μελέτης εκτείνεται σε μια έκταση 50.000στρεμμάτων περίπου.

A.3 - ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ

Στόχος του place Branding είναι η μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων και των προοπτικών μιας περιοχής, μέσω του σχεδιασμού μιας συγκροτημένης ταυτότητάς της (Μωραΐτης, 2016). Το place Branding είναι το στρατηγικό σχέδιο για τη βελτίωση της εικόνας μιας χώρας, μιας περιοχής, μιας πόλης.

Δεν είναι στην πραγματικότητα απλά το marketing ενός προϊόντος διότι δεν προϋποθέτει απαραίτητα υψηλές αναπτυξιακές επιδόσεις και στόχους. Αντίθετα η εφαρμογή μπορεί να αφορά περιοχές με αναπτυξιακές δυσκολίες γεωγραφικές ιδιαιτερότητες, ή αραιοκατοικημένες περιοχές με τοπικά χαρακτηριστικά. Είναι μια διαδικασία που αποτελείται από πολλές επιμέρους διεργασίες. Σε αντίθεση με το branding ενός προϊόντος, είναι μια σύνθετη διαδικασία, καθώς εμπλέκονται σ' αυτή πολλοί εμπλεκόμενοι φορείς και παράγοντες (Ν.Π.Δ.Δ., φορείς ,σύλλογοι και ιδιώτες).

Η εικόνα ενός τόπου, σε κάθε περίπτωση είναι το σύνολο των επιμέρους εικόνων,

που διαμορφώνεται από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των στοιχείων όπως των κτιρίων, των ιδιοτήτων μιας περιοχής, των χρωμάτων, της μορφολογίας της, του κλίματός της της διατροφής της διασκέδασης κλπ. Η διαμορφωμένη αντίληψη για την εικόνα ενός τόπου, είναι το σύνολο των νοητικών συσχετισμών που κάνουν οι άνθρωποι για τον τόπο αυτό. Οι λεπτομέρειες που έρχονται άμεσα συνειρμικά στο μυαλό τους όταν ακούν το όνομα κάποιου τόπου.

Φυσικά, υπάρχει σαφής και δεδομένος διαχωρισμός της αντίληψης μεταξύ των κατοίκων και των επισκεπτών μιας περιοχής. Οι κάτοικοι μπορεί να έχουν μια πιο λεπτομερή εικόνα συνήθως μόνο της πολύ ιδιαίτερης περιοχής που διαμένουν και δραστηριοποιούνται (εσωτερική εικόνα), ενώ αυτοί που δεν ζουν στην περιοχή αυτή, έχουν μια πιο απλοποιημένη γενικότερη εικόνα επηρεασμένη από έμμεση γνώση (εξωτερική εικόνα), όπως αυτή διαδίδεται και προβάλλεται από τα διαφημιστικά ή τα τουριστικά γραφεία ή τα Μ.Μ.Ε. Δεν είναι βέβαιο όμως ποιος έχει την ορθότερη γενικότερη αντίληψη για τη συνολική εικόνα ενός τόπου. Για παράδειγμα, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν και κατά πόσο γνωρίζει κάποιος που γεννήθηκε ή ζει στην Αθήνα τους αρχαιολογικούς της χώρους και τα μνημεία της σε σχέση με τουρίστες που έρχονται σ' αυτή αφού έχουν μελετήσει την ιστορία της και τον πολιτισμό της ...

Φυσικό είναι και η εικόνα στο μυαλό κάθε ανθρώπου να ποικίλει . Πολύ συχνά όμως υπάρχει επικάλυψη των εικόνων των ανθρώπινων εγκεφάλων με την επικράτηση της κεντρικής εικόνας που είναι γενικά κοινή για όλους. Π.χ. η λέξη Αθήνα, παγκοσμίως παραπέμπει στην κεντρική εικόνα του Παρθενώνα. Η πάγια διαμορφωμένη κεντρική εικόνα ενός τόπου διαμορφώνεται από διάφορα γεγονότα, χαρακτηριστικά, τη σχολική μάθηση και τη θετική ή αρνητική φήμη του . Ο τομέας του marketing και του branding του τόπου βρίσκεται στο επίκεντρο της επικαιρότητας και απασχολεί και την ακαδημαϊκή κοινότητα με έναν αυξανόμενο αριθμό δημοσιεύσεων που αφορούν κυρίως στον αστικό χώρο: οι πόλεις κυριαρχούν στο συγκεκριμένο τομέα, όμως το ενδιαφέρον είναι ευρύτερο. Παράλληλα στρατηγικές μάρκετινγκ και branding απαιτούνται και για περιορισμένες χωρικές ενότητες, (π.χ. μια υποβαθμισμένη περιοχή, ένα απαξιωμένο παραγωγικό σύνολο, ένα παραθαλάσσιο μέτωπο ή μία νέα οικιστική περιοχή κλπ) ή για την αντιμετώπιση μιας κρίσης. (http://www.citybranding.gr/2012/05/blog-post_10.html#more)

Το place branding είναι ουσιαστικά η **δημιουργία πολιτικής**. Η προώθηση της στρατηγικής του place branding θα διαλέξει τα κυρίως χαρακτηριστικά της ταυτότητας

ενός τόπου και θα τα επικοινωνήσει με σωστό τρόπο, προσπαθώντας να δημιουργήσει ιδανικές καταστάσεις, μια ιστορία δηλαδή γύρω από αυτά. .
(www.citybranding.gr/2011/01/20-place-marketing-place-identity-and.html)

Ωστόσο το Branding των τόπων πέρα από την αστική ανάπτυξη και την επιχειρησιακή διάσταση που λαμβάνει, συνδέεται επίσης με την επίτευξη δημιουργικής ταυτότητας, με την ενίσχυση του αισθήματος της τοπικής υπερηφάνειας και ενδεχομένως και με την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής. Η επιτυχημένη διαχείριση της επωνυμίας ενός τόπου, πέρα από την προσέλκυση τουριστών, μπορεί να δημιουργήσει ένα θετικό επενδυτικό κλίμα και κυρίως την αναγνώρισή του από τους ίδιους τους κατοίκους του.

Η φυσιογνωμία και η ιδιαιτερότητα της εξεταζόμενης περιοχής, είχε καταγραφεί επισταμένως από το 1995 στα πλαίσια μελέτης, συντεταγμένης από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Αυτή έγινε στα πλαίσια του Τοπικού Αναπτυξιακού Προγράμματος (ΤΑΠ), στην περιοχή όπου εκτείνονταν ο παλαιός Δήμος Κραννώνα (1883 -1912), και αποτελούσε τον οδηγό της αναπτυξιακής εξέλιξης της περιοχής προτείνοντας την ενεργοποίηση του ενδογενούς δυναμικού της σε όλους τους τομείς (Σκορδάς, 1995). Καθώς αποτελούνταν από πολλούς οικισμούς για την εποχή του, καταλαμβάνοντας μια αρκετά μεγάλη έκταση δυτικά και νοτιοδυτικά του τότε δήμου Λαρίσης, η συγκρότηση ισχυρών χαρακτηριστικών ταυτότητας ήταν απαραίτητα ώστε να προσδώσουν μια ισχυρή και αταλάντευτη ταυτότητα ενότητας και ιστορικής μνήμης...

Εστιάζοντας στην κατάσταση του τουρισμού της περιοχής, η μελέτη του ΤΑΠ διαπίστωνε την απουσία οποιασδήποτε τουριστικής κίνησης. Μάλιστα αναφερόμενη στα αρχαιολογικά ευρήματα της τότε Κοινότητας Κραννώνα και αυτής του Αγίου Γεωργίου, χαρακτήριζε την κατάσταση "λανθάνουσα", προτείνοντας την αξιοποίηση αυτών για την προσέλκυση επισκεπτών με σκοπό την ανάπτυξη κι άλλων υπηρεσιών εντός της ενότητας. Διαπιστώνονταν επίσης ότι το φυσικό περιβάλλον και το κλίμα της περιοχής μπορούσαν να συμβάλλουν ακόμη και στην ανάπτυξη ήπιων μορφών τουρισμού, όπως ο θρησκευτικός τουρισμός ο φυσιολατρικός τουρισμός, ή και ο αγροτουρισμός. Η ανάπτυξη του τουρισμού θα μπορούσε να συμβάλλει στην τοπική ανάπτυξη, στην ανάδειξη των παραδοσιακών αξιών της ευρύτερης περιοχής, στον εξωραϊσμό των μικρών οικισμών, ανεβάζοντας την εικόνα και το πολιτιστικό επίπεδο.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι **η ανάδειξη των πολιτισμικών αυτών εστιών,**

η συμβολή στην αύξηση της τουριστικής και περιηγητικής ζήτησης, η συμβολή στη γνώση, η τόνωση του συναισθήματος της υπερηφάνειας και της ταύτισης κατοίκων και αποδήμων και η συνολική άνοδος του πολιτιστικού επιπέδου της ευρύτερης περιοχής της Αρχαίας Κραννώνας με τον προγραμματισμό εκδηλώσεων και γεγονότων.

A.4 – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Από άποψη μεθοδολογική, το place Branding στηρίζεται στην αναδόμηση, στην ανασυγκρότηση δηλαδή της αντίληψης που προσφέρει μια χωρική ενότητα. Η αναδόμηση επιχειρείται ταυτόχρονα στο επίπεδο των αισθητηριακών προσλήψεων, της αισθητηριακής εικόνας, όσο και στο επίπεδο της νοηματοδότησης. Για το σκοπό αυτό αποδίδεται έμφαση στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η εν λόγω χωρική ενότητα, οι οποίες ήδη υπάρχουν χωρίς να τους έχει αποδοθεί η σημασία που δικαιούνται. Επίσης στηρίζεται στην επινόηση και κατασκευή νέων δυναμικών χαρακτηριστικών και κυρίως στο συσχετισμό όλων αυτών (όσων υπάρχουν και όσων δημιουργούνται εξ αρχής).

Με τον κατάλληλο αυτό συσχετισμό, σκοπός είναι να συγκροτηθεί μια συνεκτική ελκυστική ταυτότητα της χωρικής ενότητας. (Μωραΐτης 2016).

Πολλές πόλεις ή ειδικότερες περιοχές, συχνά προσπαθούν να αναπτύξουν μια επωνυμία που διαφοροποιεί τη δική τους πόλη ή περιοχή από τις άλλες. Η επωνυμία της επιτρέπει να δείξει συνοπτικά τα διακριτικά της πλεονεκτήματα για τη δημιουργία θετικών αντιλήψεων, να μεταδώσει ένα σαφές μήνυμα για να προσελκύσει επενδυτές, επιχειρήσεις, τουρίστες διαφορετικών ηλικιών και εκδηλώσεις – γεγονότα τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο .

A.4.1. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Η περιοχή της Αρχαίας Κραννώνας για να προσελκύσει τουρίστες, νέες επιχειρήσεις και επενδυτές, θα πρέπει να γίνει γνωστή και να κατέχει τη θέση που της αναλογεί στον παγκόσμιο χάρτη, χρησιμοποιώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Έτσι οι προτεινόμενες δράσεις είναι:

- Περιήγηση στα σημεία πολιτισμού με διάφορα μέσα .
- Ανάδειξη της φυσιολατρικής συνείδησης των περιηγητών .
- Καθιέρωση πολιτιστικών δράσεων στους εμπλεκόμενους οικισμούς

Β – Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Β.1- ΧΩΡΙΚΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ

Η περιοχή παρέμβασης, αποτελεί τμήμα της Δημοτικής Ενότητας Κραννώνα, του νεοσύστατου Δήμου Κιλελέρ της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας της Περιφέρειας Θεσσαλίας. Παλαιότερα, η περιοχή με το σχέδιο "Καποδίστριας" (από το 1999 έως το 2010), υπάγονταν στον τέως Δήμο Κραννώνα και είχε έδρα τους Αγίους Αναργύρους. Εκτείνονταν σε πεδινό και ημιορεινό τμήμα του νομού και καταλάμβανε έκταση 205km² και είχε συνολικό πληθυσμό 3.274 κατοίκους. Η σημερινή πλέον Δημ. Εν. Κραννώνα, περιλαμβάνει 13 τοπικές Κοινότητες και οικισμούς: Αγ. Γεωργίου, Αγίας Παρασκευής, Αγ. Αναργύρων, Άνω Βουναίων, Βουναίων, Δοξαρά, Κραννώνα, Κρύας Βρύσης, Κυπαρίσσου, Μαυροβουνίου, Μεσορράχης, Μικρού Βουνού, Ψυχικού.

Εικόνα 1: Χάρτης των Δήμων της Π.Ε. Λάρισας

Εικόνα 2: Οι δημοτικές ενότητες του Δήμου Κιλελέρ

Ο σημερινός δήμος Κιλελέρ, είναι ένας κατεξοχήν πεδινός αγροτικός δήμος, έκτασης 975.29km². Έχει έδρα το χωριό Νίκαια και ιστορική έδρα το χωριό Κιλελέρ. Αποτελείται από τη συγχώνευση πέντε παλαιότερων δήμων : Κραννώνας, Νίκαιας, Πλατυκάμπου, Κιλελέρ και Αρμενίου. Συνορεύει με τους δήμους Λαρισαίων, Αγίας, Τεμπών, Φαρσάλων, με το δήμο Παλαμά (Καρδίτσας) και τον δήμο Ρήγα Φεραίου (Μαγνησίας). Κατέχει μια κεντροβαρή και κομβική θέση σε Θεσσαλικό και Εθνικό επίπεδο, καθώς από τα όριά του διέρχονται όλοι οι βασικοί οδικοί άξονες (ΠΑΘΕ, η ΠΕΟ Λάρισας-Βόλου, η ΠΕΟ Αθηνών-Θεσσαλονίκης) αλλά και σιδηροδρομικοί άξονες (Αθηνών-Θεσσαλονίκης, Λάρισας-Βόλου).

B.2 – ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ - ΣΗΜΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

B.2.1.1 Η ΑΡΧΑΙΑ ΚΡΑΝΝΩΝ

Στην καρδιά του Θεσσαλικού κάμπου, στο εύφορο νοτιοδυτικό τμήμα της πεδιάδας, βόρεια του οροπεδίου που σχηματίζεται από τα όρη Χαλκηδόνιον και Φυλλήιον, φυσικό πέρασμα από την πεδιάδα της Λάρισας προς αυτή των Φαρσάλων βρίσκονται τα απομεινάρια της αρχαίας Κραννώνας. Τα λείψανα της πόλης έχουν εντοπιστεί 25 χλμ. νοτιοδυτικά της Λάρισας και 2 χλμ. προς την ίδια κατεύθυνση από την ομώνυμη σύγχρονη κοινότητα του Κραννώνα.

Εικόνα 1: Η Κραννώνα στο κέντρο του εύφορου Θεσσαλικού κάμπου.

Όπως μας πληροφορεί ο πατέρας της ιστορίας Ηρόδοτος, κατά τη γεωμετρική περίοδο, στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ. (Ηρόδοτος, 450) οι Θεσσαλοί, κατεβαίνουν από την Ήπειρο, την περιοχή της Θεσπρωτίας, ακολουθώντας το παράδειγμα των μέχρι τότε γειτόνων τους Βοιωτών, εισβάλλοντας και αυτοί στις εύφορες πεδιάδες που εκτεινόταν στα ανατολικά της Ηπείρου. Αφού εκδίωξαν το μεγαλύτερο τμήμα των Βοιωτών, υπέταξαν βαθμιαία, μέχρι το τέλος του 12ου αιώνα π.Χ., τα Αιολόφωνα φύλα των δυτικών περιοχών της χώρας. Έτσι η περιοχή παίρνει από αυτούς το όνομά (Θεσσαλία). Η κατάκτηση της περιοχής σταδιακά ολοκληρώθηκε έως τον 9ο αιώνα π.Χ (http://ethnologic.blogspot.gr/2010/02/blog-post_21.html).

Τα Θεσσαλικά φύλα, μετά από ορισμένες εσωτερικές μετακινήσεις, δημιούργησαν μετά τον 9ο αι π.Χ. οργανωμένους πλέον οικισμούς πάνω σε χαμηλούς λόφους της ενδοχώρας. Οι νέοι κάτοικοι συνδεδεμένοι με κοινή καταγωγή, ήθη, έθιμα, θρησκευτικές δοξασίες και τρόπο ζωής αναπτύσσουν από τώρα και πέρα ενιαίο πολιτισμό(<http://docplayer.gr/3461561-l-thessaliki-gi-apo-tin-arhaiotita-os-to-vyzantio.html>).

Τα παλιότερα ελληνικά φύλα που κατοικούσαν στην θεσσαλική γη, οι Αιολείς και οι Βοιωτοί εκδιώχθηκαν βίαια προς Νότο ενώ οι Μαλεις, οι Φθιώτες Αχαιοί, οι Αινιάνες απωθήθηκαν προς τα ορεινά και απετέλεσαν μέχρι τον 4ο αι. πΧ τους λεγόμενους περίοικους λαούς των Θεσσαλών. Όποια προθεσσαλικά φυλετικά υποστρώματα, παρέμειναν αμετακίνητα στις πεδιάδες, υποτάχτηκαν από τους Θεσσαλούς και ονομάστηκαν **πενέστες**.

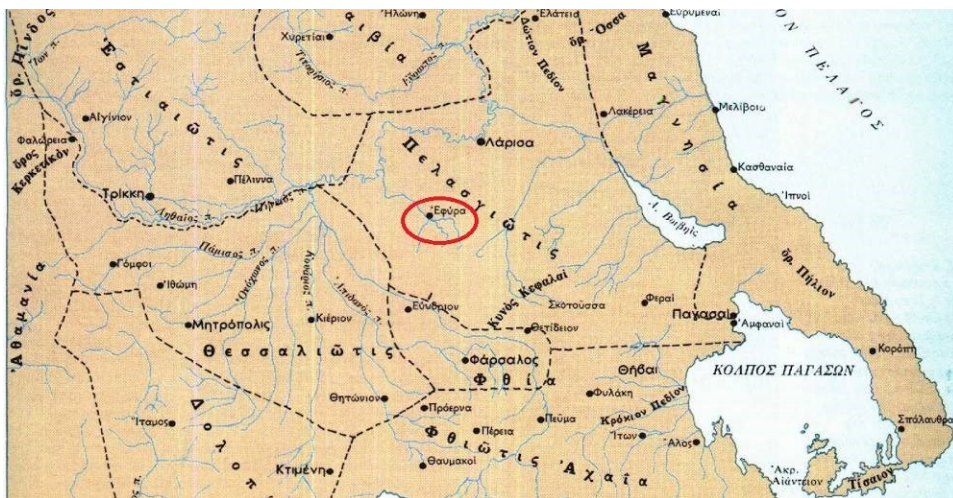
Οι Θεσσαλοί, όταν ολοκλήρωσαν την κατάκτηση, μοίρασαν την χώρα (βλ. Χάρτη) σε τέσσερα τμήματα τις λεγόμενες "τετραρχίες" ή "τετράδες" ή "μοίρες" με επικεφαλής τους λεγόμενους **τετράρχες** :

1. Την Ιστιαιώτιδα (περίπου ο σημερινός νομός Τρικάλων) με κυριότερη πόλη την Τρίκκη (Τρίκαλα).
2. Την **Πελασιώτιδα** (περίπου οι σημερινοί νομοί Λάρισας και Μαγνησίας) με σημαντικότερες πόλεις, τη Λάρισα, τη Γυρτώνη, την **Κραννώνα**, τη Σκοτούσσα και τις Φερές (σημερινό Βελεστίνο) με το λιμάνι των Παγασών. Το ονομά της προέρχεται από τον παππού του Θεσσαλού (αρχηγού των αρχικών θεσσαλών μεταναστών), τον **Πελασγό**. Κατά τον Στράβωνα η Πελασιώτιδα λεγόταν και **Πελασγικό Άργος**. Η Πελασιώτιδα πήρε το ονομασία της από το εθνικό όνομα των Πελασγών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η περιοχή αυτή ήταν η μοναδική περιοχή διαμονής της πελασγικής φυλής. Παραδοσιακά οι αρχαίοι Έλληνες συνήθιζαν να αποκαλούν όλη τη θεσσαλική πεδιάδα και Πελασγικόν πεδίον. Έτσι, όταν η Θεσσαλία χωρίστηκε σε 4 μοίρες, Πελασγίς ονομάστηκε η **κεντρικότερη αλλά και η πλέον εύφορη περιοχή της**.
3. Την Θεσσαλιώτιδα (περίπου ο σημερινός νομός Καρδίτσας, με κυριότερη πόλη την Άρνη (κατοπινό Κιέριο, στην περιοχή των σημερινών Σοφάδων).
4. Την Φθιώτιδα (με παραλία από τον Μαλιακό ως τον Παγασητικό κόλπο και με βάθος ως την Οίτη) με κυριότερη πόλη τον Φάρσαλο (σημερινά Φάρσαλα).

Το υπόλοιπο τμήμα της σημερινής Θεσσαλίας, το παραθαλάσσιο τμήμα νοτίως των Τεμπών κατοικούνταν από τους Μάγνητες. (σχετική η περιγραφή του Στράβωνος, 1970).

Εικόνα 2: Οι πόλεις της Πελασγιώτιδας.

Εικόνα 3: Οι τετραρχίες της Θεσσαλίας.

Στη Θεσσαλία από την αρχή τα κράτη συγκροτήθηκαν με **βασική αρχή τους δεσμούς αίματος**. Βασικός πυρήνας της πρώιμης διοικητικής οργάνωσης τους ήταν η οικογένεια. Πολλές ομοαίματες οικογένειες αποτελούσαν το γένος. Πολλά γένη μαζί συγκροτούσαν τις φατρίες και οι φατρίες τις 12 φυλές κατά πόλη κράτος, οι οποίες όμως εφαρμόστηκαν στη Θεσσαλία μετά τον 4^ο αι π.Χ.

Πολλές φατρίες (σημ. φατρίες), με την πάροδο του χρόνου αύξησαν τον αριθμό των κλήρων που είχαν τα γένη – μέλη τους, απέκτησαν τεράστιες αγροτικές περιουσίες, οικονομική δύναμη και πολιτική εξουσία με ιδιωτικούς στρατούς, τους οποίους επάνδρωναν με πενέστες.

Έτσι έχουμε τις περιώνυμες πλέον σε όλη την αρχαιότητα φατρίες:

- Τους Αλευάδες (από τη Λάρισα),
- **τους Σκοπάδες (από την Κραννώνα),**
- τους Εχεκρατίδες και τους Διάχους (από τη Φθία),
- τους Φαξίνους και
- τους Ίταλους).

Κατά τον 4^ο αι. οι θεσσαλικές πόλεις συγκρότησαν ομόσπονδο κράτος με πολιτικό και οικονομικό χαρακτήρα, το λεγόμενο **“Κοινό των Θεσσαλών”**.

Την εξουσία κατείχαν αριστοκρατικές οικογένειες, συνήθως αλληλομισούμενες, ενώ σε καιρό πολέμου ή «έκτακτης ανάγκης» εκλεγόταν κοινός πολιτικός και στρατιωτικός αρχηγός, που ονομαζόταν **«ταγός»**. Ο ταγός ήταν συνήθως ολόκληρης της Θεσσαλίας (ο «ταγός» προέρχεται από το ρήμα τάσσω και σημαίνει τον ανώτερο πολιτικό και στρατιωτικό άρχοντα, τον ηγέτη, τον αρχηγό). Με τον καιρό, οι ταγοί έφτασαν να εξουσιάζουν δικτατορικά τη Θεσσαλία και να προέρχονται από δυο μόνο αριστοκρατικές οικογένειες: Τους Αλευάδες της Λάρισας και τους **Σκοπάδες της Κραννώνας**.

Η Κραννώνα, που ανήκε στην Πελασγιώτιδα της Θεσσαλίας όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε την έδρα της ισχυρής φατρίας των **Σκοπάδων**, η οποία διοίκησε την πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα **ακμής**, κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους (6^{ος} - 4^{ος} αι. π.Χ.). Γενάρχης των Σκοπάδων, ήταν ο **Σκόπας**, ένας αριστοκράτης με περιώνυμο πλούτο. Η φημισμένη Θεσσαλική αυτή πόλη, η Κραννώνα, κατά τον Στράβωνα ήταν η προθεσσαλική **Εφύρα** (Όμηρος, Ιλιάδα 13,301) (*ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 2013*).

Η ονομασία Κραννών, σύμφωνα με μια ετυμολογία, προέρχεται από την αιολική λέξη κράννα, που σημαίνει **κρήνη** (βρύση). Το όνομά της λέγεται ότι το πήρε από μια κρήνη θερμού ιαματικού νερού που υπήρχε εκεί γι’ αυτό υπήρχε και Ασκληπείο (ιαματικό θεραπευτήριο). Η ακριβής θέση της αρχαίας Κραννώνος έγινε γνωστή από

μια επιγραφή που βρήκε ο Άγγλος περιηγητής **Leak**, στις αρχές του 19ου αιώνα, κοντά στη θέση που ήταν η ιαματική πηγή.

Εικόνα 4 : Κρήνη-Ιαματική Πηγή (Ενδεικτική εικόνα από διαδίκτυο).

Η μορφολογία του χώρου συνιστούσε την κατάληξη πολλών υπογείων και επιφανειακών υδάτινων ρευμάτων από τα υψίπεδα της γύρω περιοχής στη γόνιμη και εύφορη πεδιάδα της Κραννώνας και την άρδυσή της, δίδοντάς της ισχυρή αυτάρκεια σε γεωργικά αλλά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Επιπλέον, στην περιοχή εκτρέφονταν χιλιάδες άλογα, γεγονός που αύξανε την υπεραξία της και τη σημασία της.

Εικόνα 5 : Ο κάμπος της Κραννώνας (ανατολική-νότια άποψη)

Εικόνα 6 : Ο κάμπος της Κραννώνας (δυτική άποψη)

Εικόνα 7: Ο κάμπος της Κραννώνας (βόρεια άποψη).

Η ευφορία των "Κρανωνίων Τεμπών", όπως αποκαλεί ο Εκαταίος την πεδιάδα της Κραννώνας και των γύρω βοσκότοπων, αποτελούσαν την κύρια πηγή δύναμης της περιοχής και ειδικότερα της γηγενούς οικογένειας των Σκοπάδων, που η φήμη του πλούτου τους, έκανε έναν από τους 30 τυράννους των Αθηνών, τον **Κριτία**, να επιθυμεί "**πλούτον μεν Σκοπάδων, μεγαλοφροσύνη δε Κίμωνος**".

B.2.1.2 Η ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Γενικά η καλλιέργεια της γης ήταν στην αρχαιότητα μια παράμετρος εξαιρετικά σημαντική, καθώς το 80% των κατοίκων σε μια συνηθισμένη πόλη-κράτος ήταν γεωργοί προκειμένου να εξασφαλίζεται η βασική διατροφική ανεξαρτησία και αυτάρκεια. Η καλλιεργήσιμη γη ονομαζόταν "αγρός" σε αντίθεση με το άστν. Οι φτωχοί αγροί που προορίζονταν για τη βόσκηση των ζώων ονομαζόταν "πίονες αγροί" (www.tmt.h.edu.gr/tmematic_areas/p4.html). Οι αγροί καλλιεργούνταν κατά κύριο λόγο με δημητριακά, εναλλάξ, προκειμένου να "ξεκουράζονται" και να γίνονται αποδοτικότεροι.

Το μονόκοκο ή το δίκικο σιτάρι κατείχε τα πρωτεία στις καλλιέργειες καθώς αποτελούσε τη βάση του ψωμιού, που ήταν το θεμέλιο της διατροφής τους, ενώ το κριθάρι και η βρώμη καλλιεργούνταν για τη διατροφή των ζώων τους (ιπποειδών, βοοειδών, αιγοπροβάτων και πτηνών) ή των φτωχών πενεστών.

Εικόνα 8 :Στάχυα μονόκοκου σιταριού

Εικόνα 9 :Στάχυα από δίκικο σίτο

Εικόνα 10 :Κριθάρι πριν τον θερισμό.

Εικόνα 11 : Στάχυα βρώμης

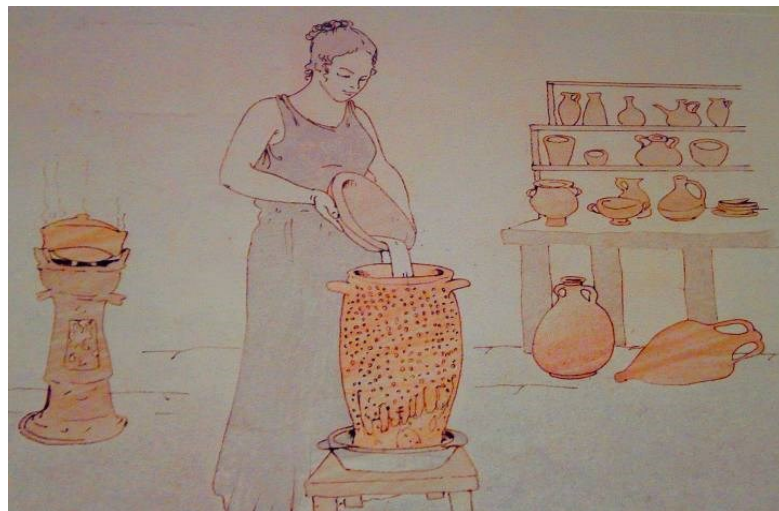
Τα όσπρια (τα κουκιά, τα λούπινα, τα μπιζέλια, τα ρεβίθια, τα φασόλια και τα παντζάρια) αποτελούσαν τη βασική διατροφή, μαζί με το κρέας που ήταν άφθονο, εξαιτίας των πολλών ζώων που εκτρέφονταν στα πλούσια λιβάδια της περιοχής. Οι θεσσαλοί θεωρούνταν εξεζητημένοι για την ενδυμασία και τη διατροφή τους. Η έκφραση **θετταλότμητο κρέας** απέδιδε τη μεγάλη μερίδα φαγητού κατά τα θεσσαλικά πρότυπα(http://www.thessaly.gov.gr/data/geyseis_thess/main_menu.htm). Με το σιτάρι έφτιαχναν το πλιγούρι (χόνδρος), ενώ το βοδινό κρέας ήταν χαρακτηριστικό όλης της Θεσσαλίας. Η ματτύη, ήταν η κρύα λιχουδιά ανάμικτου κρέατος αρνιού και κατσικιού. Παράλληλα από διάφορα αγγεία, πιστοποιείται η παραγωγή λευκού τυριού.

Εξαιτίας των πηγών και των επιφανειακών υδάτων η καλλιέργεια των καλοκαιρινών λαχανικών της τότε εποχής ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη (αγγούρι, κολοκύθι, λάχανο) ενώ ήταν δυνατή και η καλλιέργεια φρούτων (αχλάδι, δαμάσκηνο, σύκο και φυσικά το σταφύλι στα πέριξ υψώματα και στις πλαγιές). Η περιοχή, ακόμη και σήμερα παραμένει ιδιαίτερα γόνιμη, εξαιρετικά παραγωγική σε οποιαδήποτε χειμερινή ή καλοκαιρινή καλλιέργεια επιτρέποντάς μας να κατανοήσουμε την αξία της και τη δύναμη του πλούτου της. Η μεγάλη παραγωγή, ποιοτικού σιταριού δημιούργησε τις συνθήκες εξαγωγών και την οικονομική άνθιση της πόλης. Φημισμένο ήταν επίσης και το

θεσσαλικό ψωμί καθώς η υψηλής ποιότητας πρώτη ύλη συνέβαλε στην τεχνογνωσία και εξειδίκευση των θεσσαλών.

Εικόνα 12: Αναπαράσταση ψησίματος του φημισμένου θεσσαλικού ψωμιού.

Εικόνα 13: Παραγωγή λευκού τυριού με ειδικά πήλινα δοχεία.

B.2.1.3 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ

Η Κραννώνα αποτέλεσε ένα από τα ισχυρότερα μέλη της θεσσαλικής νομισματικής ένωσης, που ιδρύθηκε αμέσως μετά τους Περσικούς πολέμους. Από το 470 π.Χ. έκοβε δικά της αργυρά και χάλκινα νομίσματα (δραχμές), γεγονός που αποδείκνυε τον πλούτο της. Η πόλη είχε φτάσει σε τόσο μεγάλη ακμή που έφτασε στο σημείο να αμφισβητήσει την πρωτοκαθεδρία της Λάρισας. Όλες οι Θεσσαλικές πόλεις υιοθέτησαν κοινή εικονογραφία στο εμπροσθότυπο, τα περίφημα ταυροκαθάψια, αλλά χρησιμοποίησαν η καθεμιά το δικό της έμβλημα στο οπισθότυπο.

Εικόνα 14: Τα νομίσματα της Αρχαίας Κραννώνας

Το μοτίβο που επικρατεί είναι το άλογο. Απεικονίζεται σε καλπασμό, σε βοσκή, με αναβάτη. Από τον 4^ο αι. οι αργυρές υποδιαιρέσεις αρχίζουν να εκλείπουν, και αντικαθίστανται από χάλκινες που κυριαρχούν στην εσωτερική θεσσαλική αγορά. Η θεσσαλική νομισματοκοπεία σταματά στην ύστερη αρχαιότητα. Μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. εμφανίζονται τα αθηναϊκά τετράδραχμα και πολυάριθμα νομίσματα των βασιλέων της Μακεδονίας.

B.2.1.4 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Από άποψη κοινωνικής οργάνωσης, υπήρχε η αξεπέραστη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους πάμπλουτους αριστοκράτες, μεγάλους γαιοκτήμονες, και τους φτωχούς πενέστες μικροκαλλιεργητές. Οι ευγενείς ασχολούνταν αποκλειστικά με τα κοινά, με την συστηματική άσκηση, τα κυνήγια και την στρατιωτική εκπαίδευση. Εξαιτίας του μεγάλου πλούτου ήταν σε θέση να συγκροτούν μεγάλα κοπάδια ζώων που φρόντιζαν οι δουλοπάροικοι. Ο μυθικός πλούτος των χωροδεσποτών Θεσσαλών γενικά, τροφοδοτούσε την φήμη τους για τα αστραφτερά παλάτια τους, με τα εντυπωσιακά τους και αναπαυτικά τους έπιπλα των Θεσσαλών τεχνητών, την καλοπέραση και την έκλυτη ζωή τους

Στη δυναμική της πόλης, όπως και όλης της Θεσσαλίας συνέβαλαν τα προθεσσαλικά φύλα. Υπήρχε άλλωστε συμφωνία, οι Θεσσαλοί να σεβαστούν τη ζωή των παλιών κατοίκων και να μην τους πουλήσουν για δούλους. Σε αντάλλαγμα, οι παλιοί κάτοικοι

(πενέστες) θα καλλιεργούσαν τη γη και θα έδιναν στους Θεσσαλούς το μεγαλύτερο μέρος από την παραγωγή. Οι πενέστες δεν ήταν δούλοι αλλά δουλοπάροικοι στα κτήματα των γαιοκτημόνων. Γνωρίζουμε ότι τέτοιες συμφωνίες έκαναν με όσους Βοιωτούς δεν έφυγαν, τους Περραιβούς και τους Μάγνητες. Πιθανολογείται ότι ανάλογες συμφωνίες έγιναν και με τους Αχαιούς, τους Λαπίθες, τους Μινύες και λοιπούς που προτίμησαν να μείνουν στα μέρη τους παρά να ξενιτευτούν.

Οι απόγονοι των προθεσσαλικών φύλων που ήταν πολυπληθέστεροι από τους Θεσσαλούς προσκολλήθηκαν τελικά στα κτήματα μετά την κατάκτηση, μεταδίδοντας στους κατακτητές πάρα πολλούς γλωσσικούς διαλεκτισμούς και θρησκευτικά στοιχεία.

Οι πενέστες δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, αλλά τυπικά προστατεύονταν από τους νόμους της κοινότητας. Ανήκαν αποκλειστικά στην ιδιοκτησία του γαιοκτήμονα και δεν επιτρεπόταν να εγκαταλείψουν τους αγρούς χωρίς την έγκριση τους. Επίσης η τιμωρία τους γινόταν μετά την διεξαγωγή δίκης υποτίθεται ανεπηρέαστης, στην οποία βέβαια την ουσιώδη μαρτυρία την είχε ο φεουδάρχης. Ασφαλώς δεν είχαν ατομική περιουσία.

Προσέφεραν τις υπηρεσίες τους με όλη την οικογένειά τους στους φεουδάρχες Θεσσαλούς κατακτητές, χωρίς ουσιαστικά να κρατούν τίποτα για τον εαυτό τους. Έπαιρναν ένα κτήμα και τους σπόρους από τους μεγαλοϊδιοκτήτες, το καλλιεργούσαν κατά ομάδες οικογενειών και επιτρέπονταν να κρατήσουν για τον εαυτό τους μόνο τα στοιχειώδη για την επιβίωσή τους. Η ανταπόδοση αυτή στην αρχαία Θεσσαλία χαρακτηριζόταν με τον νομικό όρο «σύνταξης». Παρ' ότι το κύριο χαρακτηριστικό των πενεστών ήταν **η φτώχεια και η πείνα**, η θέση τους ήταν καλύτερη από τους **έλωτες** της Σπάρτης, όπως προκύπτει από διάφορες αναφορές αρχαίων κειμένων. Παροιμιώδης ήταν η περιγραφή της πείνας τους από τον Αριστοφάνη.

“Η γάρ θετταλόν πενεστεία πολλάκις επέθετο θετταλοίς”, αναφέρει ο Αριστοτέλης.

Αυτό είχε σαν συνέπεια το μίσος και τις συχνές εξεγέρσεις εναντίον των κυριών τους:

Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα ο διαπρεπής Αθηναίος Σοφιστής Κριτίας :

«εις την θετταλίαν δημοκρατίαν κατεσκευάζαν και τους πενέστας ώπλιζεν επί τους δεσπότας»

Τα ανάγλυφα των επιτύμβιων στηλών το 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ. απηχούσαν τις καθιερωμένες πολιτισμικές αξίες και ιδέες της εποχής. Μας πληροφορούν για την

ταυτότητα, το φύλο, την κοινωνική θέση του νεκρού. Στην Κραννώνα αναπαρίστανται νέοι κατά τα Αττικά αστικά πρότυπα, φορώντας ιμάτια και κρατώντας βακτηρίες (μπαστούνια). Με τον τρόπο αυτό δηλώνονταν η επιθυμία για κοινωνικές αλλαγές σύμφωνα με τα ιδεώδη της *Αθηναϊκής Δημοκρατίας*.

B.2.1.5 Η ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Τα παιδιά γυμνάζονταν από μικρά. Έπαιζαν, όπως και τα σημερινά παιδιά, κυνηγητό και πάλη αλλά και παιχνίδια επιτραπέζια, όπως οι πεσσοί αλλά και οι αστράγαλοι.

Εικόνα 15: Η εκγύμναση των νέων.

Βασικό τους μέλημα ήταν η εξάσκηση στην ιππασία αφού μεγαλώνοντας σαν στρατιώτες θα εντάσσονταν στο περίφημο Θεσσαλικό Ιππικό.

Εικόνα 16: Η εκτροφή των αλόγων έδινε την υπεραξία στην αρχαία πόλη. Τα παιδιά μάθαιναν από μικρά ιππασία. Μεγαλώνοντας άλλωστε θα ήταν οι νέοι πολεμιστές του Θεσσαλικού Ιππικού.

B.2.1.6 Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΟΞΑΣΙΕΣ

Καθώς το ιαματικό νερό της κρήνης θεωρούνταν ιερό, από διάφορες πηγές γνωρίζουμε ότι στον τόπο αυτό λατρεύονταν ο Δίας, ο Απόλλωνας, η Αθηνά, η Αφροδίτη, ο Ασκληπιός, αλλά και θεοί που λατρεύονταν στην Αίγυπτο όπως ο Ήλιος, ο Σάραπις και η Ίσις. Στους ναούς της Αθηνάς και του Ασκληπιού φυλάσσονταν τα αρχεία της πόλης.

Εικόνα 17 : Ο θεός Ήλιος

Εικονογραφικά και λειτουργικά, *ο θεός Σάραπις* έμοιαζε με τον ελληνικό *Πλούτωνα*, θεό του κάτω κόσμου, αλλά διέθετε επίσης, με σύμβολο τον αετό, την κοσμοκρατορική δύναμη του Δία και τις θεραπευτικές ιδιότητες του Ασκληπιού. Απεικονιζόταν ως ανδρική μορφή που είχε στην κεφαλή του το μόδιο (ένα καλάθι, μέτρο ζύγισης των σιτηρών -χαρακτηριστικού προϊόντος της περιοχής), έφερε στο χέρι σκήπτρο και στα πόδια του υπήρχε ο Κέρβερος και ένα φίδι.

Εικόνα 18: Η θεά Ίσιδα και ο θεός Σάραπις

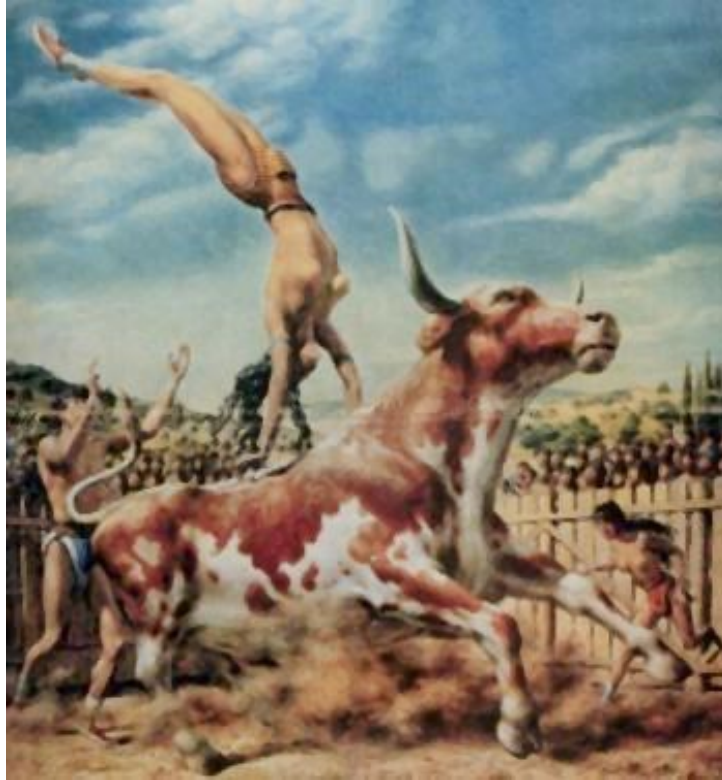

Εικόνα 19 : Η θεά Πολιάδα Αθηνά.

Μια από τις πρώτες αλλοδαπές θεότητες που πλησίασαν οι Έλληνες ήταν η Ίσιδα, που τους ήταν γνωστή από παλιά ως θεά της βλάστησης και του κάτω κόσμου και γι' αυτό την ταύτιζαν με τη δική τους Περσεφόνη και κυρίως με τη Δήμητρα. Η λατρεία της στον ελληνικό χώρο απαντά ακριβώς από τον 4ο αι. π.Χ., οπότε και παρατηρείται ένας βαθμιαίος εξελληνισμός της, πράγμα αισθητό και στην εικονογραφία της, αφού δεν απεικονιζόταν πλέον σύμφωνα με τον Αιγυπτιακό τρόπο. Επίσης η Ίσις ήταν αυτή που δίδαξε την καλλιέργεια των καρπών της γης βάζοντας τις βάσεις του πολιτισμένου βίου, και επέβαλε τον σεβασμό στον θεό και στον όρκο, την αγάπη των γονιών για τα παιδιά και τη φροντίδα των παιδιών για τους γονείς, ενώ εισήγαγε και τον θεσμό του γάμου (Τιβέριος, 2001).

B.2.1.7 ΟΙ ΓΙΟΡΤΕΣ

Στην Κραννώνα πραγματοποιούνταν και τα αγωνίσματα των ταυροκαθαψίων. Αποτελούσαν ίσως μέρος των γιορτών της άνοιξης και συμβόλιζαν τη σύλληψη του ιερού ταύρου. Έπαιρναν μέρος έφιπποι, οι "ταυρελάται". Κατά τη διάρκεια αυτού του επικίνδυνου αθλήματος, οι ταυροκαθάπτες πιάνονταν από τα κέρατα ενός ταύρου, εκτελούσαν ένα επικίνδυνο άλμα στον αέρα, επάνω από τη ράχη του ζώου, και κατόπιν προσγειώνονταν στο έδαφος. Οι διάφορες παραστάσεις ταυροκαθαψίων δείχνουν τους αθλητές και τις αθλήτριες σε ποικίλες στάσεις.

Εικόνα 20 :Ζωγραφική αναπαράσταση των ταυροκαθάρσιων.

Οι αγωνιζόμενοι δεν έφεραν βαρύ οπλισμό, αλλά μερικές φορές κρατούσαν δίχτυα για να παγιδεύουν το θύμα και λόγχες, με τις οποίες όμως δε σκότωναν αλλά τραυμάτιζαν ελαφρά τον ταύρο με σκοπό να τον ερεθίσουν. Το έθιμο αυτό φαίνεται ότι συνδέεται με το μύθο του Μινώταυρου, σύμφωνα με τον οποίο επτά νέοι και επτά νέες από την Αθήνα στέλνονταν ετησίως στην Κρήτη για να γίνουν βορά ενός άγριου ταύρου. Τα γνωστότερα ταυροκαθάρσια της Αρχαιότητας ήταν τα θεσσαλικά και επιβίωσαν μέχρι τους κλασικούς χρόνους σε διάφορες περιοχές, όπως στην Έφεσο, τη Σμύρνη και τη Σινώπη.

Κατά τους περσικούς πολέμους οι Κραννώνιοι με τους υπόλοιπους Θεσσαλούς συμφώνησαν να αντισταθούν άμυνα με τους άλλους Έλληνες στην κοιλάδα των Τεμπών. Μόνο ο ταγός της Λάρισας, από τον περίφημο οίκο των Αλευάδων, τάχθηκε με το μέρος των Περσών. Όταν η συμφωνία στον Ισθμό και το σχέδιο για αντίσταση των Ελλήνων στα Τέμπη ματαιώθηκαν, αναγκάστηκαν και οι υπόλοιποι Θεσσαλοί να πάνε με το μέρος των Περσών.

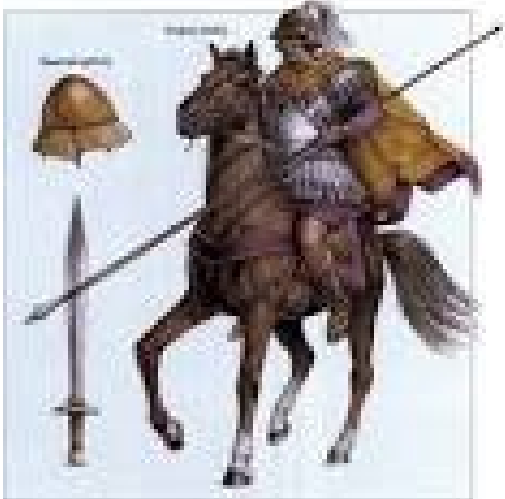
Από τον **4ο αι. π.Χ.** η πόλη, αρχίζει σιγά-σιγά να μην έχει τον κυρίαρχο ρόλο στις εξελίξεις, καθώς οι συγκοινωνίες άρχισαν να επηρεάζουν την ανάπτυξη των πόλεων και η πεδιάδα γύρω από την Κραννώνα δεν είναι τόσο μεγάλη και η θέση της πιο απόμερη

σε σχέση με την κομβική Λάρισα. Τον 4ο αι. π.Χ. κυβερνά στην Κραννώνα ο τύραννος Δεινίας των Φερών, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές.

Ιστορικές επίσης πηγές αναφέρουν ότι ως το 344 π.Χ. ο βασιλεύς των Μακεδόνων **Φίλιππος Β΄** θα καταστεί ο αδιαφιλονίκητος άρχων της Θεσσαλίας. Έτσι, οι θεσσαλοί κάτοικοι ακολούθησαν τον Φίλιππο στους πολέμους του και τον Μεγάλο Αλέξανδρο στην εκστρατεία του εναντίον της Περσίας κι ανδραγάθησαν με το ιππικό τους.

B.2.1.8 ΤΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΙΠΠΙΚΟ ΣΤΙΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Το περίφημο ιππικό των **Θεσσαλών** και της περιοχής θα χρησιμοποιηθεί ευρύτατα από το **Μέγα Αλέξανδρο** στην εκστρατεία του στην Ασία και στις κατακτήσεις του. Το μακεδονικό ιππικό αποτελούνταν από δύο τμήματα: αυτό των Εταίρων, που απαρτιζόταν από ευγενείς Μακεδόνες, και αυτό των Θεσσαλών. Το ιππικό των «Εταίρων» (δηλαδή συντρόφων) ήταν χωρισμένο σε 8 ίλες. Κάθε ίλη είχε 200 ιππείς, εκτός από αυτήν του βασιλιά που είχε 300 ιππείς. Οι ιππείς φορούσαν μεταλλική εξάρτηση (θώρακα, περικνημίδες, κράνος) και κρατούσαν μια λόγχη μήκους 3 μέτρων το «ξυστόν» (<https://theancientwebgreece.wordpress.com/.../ο-στρατος-των-μακεδωνων-ο-οπλισμος-του>).

Εικόνα 21: Μακεδόνας ιππέας.

Εικόνα 22: Θεσσαλός ιππέας.

Οι **Θεσσαλοί** ιππείς έφεραν κοντύτερη λόγχη και είχαν χαλαρότερο σχηματισμό. Οι πολεμικές ίλες του ιππικού περιβάλλονταν από ελαφρύτερο υλικό, τους «Προδρόμους», που έφεραν ίσως ασπίδες και βοηθητικό υλικό για αναγνωριστικές εφόδους. Σε περίπτωση ανάγκης κατά την επίθεση όμως έπαιρναν και αυτοί μακριές λόγχες.

B.2.1.9 Ο ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ & Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ

Οι δημοκρατικοί κάτοικοι της Αθήνας θεώρησαν το γεγονός του θανάτου του Μεγάλου Αλεξάνδρου τον Ιούνιο του 323 π.Χ., μεγάλη ευκαιρία για ν' απαλλαγούν απ' το βαρύ μακεδονικό ζυγό. Μόλις οι Αθηναίοι συγκέντρωσαν φανερά 22.000 πεζούς, 500 ιππείς, επάνδρωσαν 40 τετρήρεις και 200 τρήρεις και το ένα μετά το άλλο τα ελληνικά κράτη και οι ενώσεις κρατών άρχισαν να συστρατεύονται στις ηγεμονικές επιδιώξεις των Αθηναίων. Με τη συνένωση των Ελλήνων, φτιάχτηκε ένας στρατός περίπου 30.000 ανδρών, και ορίστηκε αρχηγός τους ο Αθηναίος αρχηγός *Λεωσθένης*. Πορευτήκανε ανενόχλητοι μέχρι τη Λαμία όπου συναντήσαν τον *Αντίπατρο*, που ήταν τότε ο αντιβασιλιάς των Μακεδόνων στην Ευρώπη, ο οποίος κινούνταν νότια επικεφαλής μόλις 13.000 πεζών, 600 ιππέων και 110 τρήρων, βασιζόμενος κυρίως στον αριθμό και στην ποιότητα του θεσσαλικού ιππικού. Όμως οι Θεσσαλοί βρήκαν τις Αθηναϊκές προσφορές δελεαστικότερες από τις Μακεδονικές και εγκατέλειψαν τον Αντίπατρο την τελευταία στιγμή.

Ο Μακεδόνας αρχηγός, γνωρίζοντας ότι είναι σε μειονεκτική θέση οχυρώθηκε στην πόλη της Λαμίας, όπου και αποκλείστηκε περιμένοντας βοήθεια από τον Μακεδονικό στρατό. Τα τείχη της πόλης προστάτευαν τους Μακεδόνες, οι οποίοι όμως καθώς ήταν αποκλεισμένοι δεν θα είχαν καμία τύχη. Οι Μακεδόνες βλέποντας τη δεινή θέση του Αντίπατρου, έστειλαν το *Λεοννάτο* με 20.000 πεζικάριους και 2.500 ιππείς. Ο αρχηγός των Αθηναίων σκοτώθηκε μετά από μια μικροσυμπλοκή και τη θέση του Λεωσθένη πήρε ο *Αντίφιλος*, Αθηναίος, που διακρινόταν για την πολεμική του ανδρεία. Μια φοβερή μάχη ξέσπασε λίγο πιο έξω από τη Λαμία όπου σκοτώθηκε ο Μακεδόνας στρατηγός - που κατέφθασε για βοήθεια - Λεοννάτος. Ο Αντίπατρος έτρεξε να βοηθήσει το στρατό του σκοτωμένου αρχηγού οπισθοχωρώντας στη Θεσσαλία, καθώς περίμενε κι άλλη Μακεδονική βοήθεια.

Έτσι έφτασε ο *Κρατερός*, στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου με λαμπρή φήμη, ο οποίος ενώθηκε το καλοκαίρι του 322 π.Χ. στον Πηνειό ποταμό με τον Αντίπατρο, παραχωρώντας του την αρχηγία. Το Μακεδονικό στράτευμα αριθμούσε πάνω από σαράντα χιλιάδες βαριά οπλισμένους πεζούς, τρεις χιλιάδες τοξότες και σφενδονήτες και πέντε χιλιάδες ιππείς (ιστορία του Ελληνικού έθνους :Ελληνιστικοί χρόνοι-Τόμος Δ'-

Εκδοτική Αθηνών, 2001). Οι επαναστατημένοι Έλληνες αντιστρατοπέδευσαν υπολειπόμενοι πολύ σε δύναμη. Είχαν εικοσιπέντε χιλιάδες (25.000) πεζούς και τρεις χιλιάδες πεντακόσιους (3.500) ιππείς, στους οποίους βάσιζαν τις ελπίδες τους, λόγω της αξίας των ιππέων και του πεδινού εδάφους. Ήλπιζαν επίσης ότι θα επέστρεφαν αυτοί που είχαν εν τω μεταξύ είχαν αποχωρήσει (Αιτωλοί από την πολιορκία του κάστρου της Λαμίας), αλλά ο χρόνος πίεζε και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν στις προκλήσεις του Αντίπατρου επιτιθέμενοι με το θεσσαλικό ιππικό που ήταν αρκετά εξασκημένο και εμπειροπόλεμο.

Εικόνα 23: Ζωγραφική αναπαράσταση παράταξης μάχης (πηγή : διαδίκτυο)

Εικόνα 24: Ζωγραφική αναπαράσταση παράταξης μάχης (πηγή : διαδίκτυο)

Η μάχη έγινε στην **Κραννώνα, 7 Αυγούστου του 322 π.Χ.**, στη σπουδαιότερη πόλη της Θεσσαλίας μετά τη Λάρισα. Ενώ οι Θεσσαλοί υπερίσχυαν στην ιππομαχία, ο Αντίπατρος έριξε την φάλαγγα εναντίον του εχθρικού πεζικού, που δεν μπόρεσε να αντέξει τον όγκο της και την ορμή της υποχωρώντας στα γύρω δυσπρόσιτα υψώματα, **αμυνόμενο αποτελεσματικά**. Καθώς το θεσσαλικό ιππικό, αντιλήφθηκε την υποχώρηση των πεζών έσπευσε προς το μέρος εκείνο, εγκαταλείποντας το πεδίο της μάχης στους Μακεδόνες. Έπεσαν στην μάχη εκείνη περισσότεροι από πεντακόσιοι (500) Αθηναίοι και σύμμαχοι και εκατόν τριάντα (130) Μακεδόνες.

Εικόνα 25: Ζωγραφική αναπαράσταση των δεδομένων της μάχης (πηγή : διαδίκτυο)

Η ΕΙΡΗΝΗ

Την επομένη ο Αθηναίος *Αντίφιλος* και ο *Μένων* των Θεσσαλών αμφιταλαντεύτηκαν για λίγο ως προς την συνέχιση του πολέμου, αλλά τελικά έστειλαν πρέσβεις στον Αντίπατρο ζητώντας παύση των εχθροπραξιών. Αυτός απάντησε ότι συμφωνούσε υπό τον όρο ότι θα διαπραγματευόταν με κάθε πόλη χωριστά γιατί δεν δεχόταν κοινή εκπροσώπηση των επαναστατών. Αυτοί δεν το δέχτηκαν και οι Αντίπατρος και Κρατερός άρχισαν να καταλαμβάνουν τις θεσσαλικές πόλεις. Οι άλλες πόλεις περίφοβες άρχισαν να ζητούν ειρήνη κάθε μια για λογαριασμό της και ο Αντίπατρος δεχόταν με επιεικείς όρους. Έτσι οι Αθηναίοι και οι Αιτωλοί έμειναν μόνοι και αβοήθητοι.

Η ποινή που τους επεβλήθη ήταν να καταργήσουν τη δημοκρατία και να δεχθούν *τιμοκρατικό πολίτευμα*, όπου πολιτικά δικαιώματα θα διατηρούσαν μόνο όσοι είχαν περιουσία άνω των 2.000 δραχμών. Όλοι οι άλλοι θεωρήθηκε ότι λόγω χαμηλού εισοδήματος ήταν επιρρεπείς σε ταραχές και τους αφαιρέθηκαν τα πολιτικά δικαιώματα. Επειδή αυτή η λύση αναπόφευκτα θα όξυνε τη συμπεριφορά όσων θα έχαναν τα πολιτικά τους δικαιώματα, ο Αντίπατρος πρότεινε την εθελοντική εγκατάστασή τους σε κάποια περιοχή της Θράκης. Περί τις 12.000 ή 22.000 Αθηναίοι πολίτες χωρίς πολιτικά δικαιώματα και αξιόλογη περιουσία δέχθηκαν να αποκτήσουν περιουσία εκτός Αττικής κι έφυγαν απ' την Αθήνα. Στη Θράκη θα αποκτούσαν γη, θα αύξαναν την περιουσία τους κι έτσι, αν κάποτε επέστρεφαν στην Αθήνα, θα ήταν

περισσότερο προσεκτικοί στις πολιτικές τους επιλογές. Για την επιβολή των συμφωνημένων όρων εγκαταστάθηκε στην Αθήνα μακεδονική φρουρά υπό τον **Μένυλλο**, ενώ η διοίκηση της Αθήνας παραδόθηκε στους πολίτες, που διέθεταν την απαιτούμενη περιουσία για να διοικήσουν με βάση την παλιά νομοθεσία του **Σόλωνα**.

Ο Λαμιακός πόλεμος αποτέλεσε ένα πεδίο επίσης για την διαμόρφωση του τοπίου της αναμέτρησης και της σύγκρουσης, μεταξύ των Επιγόνων. Έδωσε την αφετηρία στον Αντίπατρο να ενεργήσει ως αναβαθμισμένος εκφραστής της Μακεδονικής ηγεμονίας, στον κυρίως Ελλαδικό χώρο που είχε στρατηγική σημασία, μέσα από την διαδικασία επίσης ανάπτυξης σχέσεων με τον Λεωνάτο και με τον Κρατερό. Το στρατιωτικό μέγεθος της σύγκρουσης του Λαμιακού πολέμου από την μάχη στην Ηράκλεια ως την μάχη στην Κραννώνα της Θεσσαλίας έχει μια διακύμανση, ήταν πάντα αριθμητικά εγγύς στην στρατιωτική δύναμη της μάχης του Γρανικού. Η δύναμη των εμπλεκόμενων συνολικά πλησίασε τις **90.000** ιδιαίτερα στη μάχη στο Θεσσαλικό πεδίο, αν και η αρχική εμπλοκή των δυνάμεων της κεντρικής και νότιας Ελλάδας, ήταν περίπου σταθερή με εξαίρεση το διάστημα που αποχώρησαν οι Αιτωλοί από την πολιορκία του κάστρου της Λαμίας.

Εικόνα 26: Η λάμψη της πόλης έσβησε το 214 π.Χ. με την υποταγή των Κρανωνίων στην ισχυρότερη Λάρισα.

B.2.1.10 ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΕΥΡΥΜΑΤΑ

Με την Υπουργική Απόφαση **13768/62 ΦΕΚ60/Β/21-2-1962** χαρακτηρίστηκε Αρχαιολογικός Χώρος η Ακρόπολη και η περιοχή της Αρχαίας Κραννώνα. Σύμφωνα με πληροφορίες της ΙΕ' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας, από ανασκαφές έχουν αποκαλυφθεί διάφοροι τάφοι, οχυρωματικό τοίχος πάχους 3μ, οικία και κεραμικοί κλίβανοι-εργαστήρια. Καθώς η περιοχή κατοικήθηκε από τη νεολιθική εποχή, πλήθος λειψάνων όλων των περιόδων έχουν βρεθεί από την Εποχή του Χαλκού και ιδιαίτερα της τελευταίας φάσης της μυκηναϊκής περιόδου (Ομηρική Εφύρα).

Τα λείψανα βρέθηκαν διάσπαρτα στην επιφάνεια της Ακρόπολης, μιας σχετικά χαμηλής τράπεζας (υψώματος) διαστάσεων 520μ * 350μ. Νεότερες ανασκαφές αποκάλυψαν τμήμα του νεκροταφείου των τύμβων, της Πρώιμης εποχής του σιδήρου, (10^{ος} -8^{ος} αι π.Χ.) νότια της ακρόπολης, κατά μήκος του αγροτικού δρόμου προς Δοξάρα.

Αναλυτικότερα έχουν ανασκαφεί τρεις μνημειώδης κτιστοί τάφοι, ένας θολωτός και δύο πυραμιδοειδείς, πλήθος άλλων τάφων, κυρίως κιβωτιόσχημων με ερυθρόμορφη αττική κεραμική και επιτύμβιες στήλες της κλασικής εποχής.

Εικόνα 27 :Ανασκαφή πυραμιδοειδούς τάφου από εργάτες του παρακείμενου χωριού Αγ. Γεώργιος

Εικόνα 28: Ο κυκλικός τάφος κατά την αρχική του ανασκαφή.

Εικόνα 29: Τελική διευθέτηση των ταφικών μνημείων από τη ΙΕ' ΕΦΟΡΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Οι πρώτες ανασκαφικές έρευνες στην ακρόπολη, στις αρχές του 20^{ου} αι. αποκάλυψαν τμήματα κτιρίων που ανήκουν κατά τους ανασκαφείς στο ιερό της Πολιάδος Αθηνάς. Από την ακρόπολη προέρχονται αρχιτεκτονικά στοιχεία, μέλη, μαρμάρινα υποστυλώματα από δημόσια κτίρια και ναούς, αναθηματικές στήλες στον Δία, στον Απόλλωνα, στην Αθηνά, στην Αφροδίτη, στον Ασκληπιό και στον Ήλιο, άγαλμα στην Αρτέμιδα Εν(ν)οδία καθώς και τρίμορφα Εκαταία.

Εικόνα 30: Αττική ερυθρόμορφη λήκυθος –Παράσταση του Διονύσου 500 π.Χ.

Εικόνα 31: Αττική λήκυθος

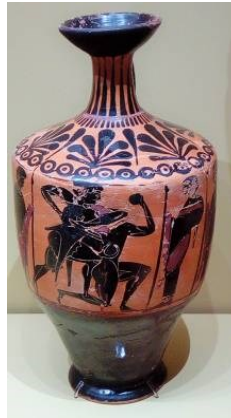

Εικόνα 32: Αττική λήκυθος

Εικόνα 33: Αττική μελανόμορφη λήκυθος 5^{ος} αι.

Η αρπαγή της Διήανειρας από τον Κένταυρο Νέσσο και η προσπάθεια του Ηρακλή για να τη σώσει

Εικόνα 34: Αττική μελανόμορφη λήκυθος.

Ο Θησέας φονεύει τον Μινόταυρο-5^{ος} αι.

Εικόνα 35: Εν(ν)οδία Θεά της υπαίθρου, των δρόμων, των καθαμών και του θανάτου, κάλυπτε μεγάλο φάσμα των αναγκών των Θεσσαλών. Στις Φέρες υπήρχε ιερό και συλλατρευόταν με το Δία. Σχετίστηκε με την Άρτεμη και την Εκάτη

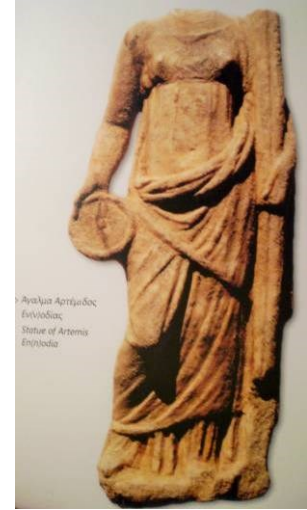
Επίσης βρέθηκαν πολλά νομίσματα και τιμητικά ψηφίσματα. Πολλά από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της ακρόπολης έχουν κατά καιρούς μεταφερθεί σε παρακαείμενους μεταγενέστερους οικισμούς και έχουν χρησιμοποιηθεί για την ανέγερση των χριστιανικών τους ναών, ενώ σύνθητες απλό οικοδομικό υλικό έχει μεταφερθεί και χρησιμοποιηθεί για την ανέγερση των νεότερων κατοικιών τους.

Εικόνα 36: Επιτύμβιος βωμός με ανάγλυφη παράσταση

Εικόνα 37: Επιτύμβια στήλη του Ιλξίνου - κλασική εποχή 425-380 π.Χ.

Εικόνα 38: Άγαλμα Αρτρήμιδος Εν(ν)οδίας

Εικόνα 39: Μαρμάρινα Εκαταία - ελληνοιστική εποχή

Εικόνα 40: Μαρμάρινα Εκαταία - ελληνοιστική εποχή

Εικόνα 41: Οξυπύθμενος αμφορίσκος

Εικόνα 42: Κεραμικά αγγεία

Η ελληνιστική οικία.

Σε απόσταση 300μ νοτιοανατολικά από την ακρόπολη, αποκαλύφθηκε τμήμα κτιριακού συγκροτήματος με δεκαέξι χώρους.

Εικόνα 43: Εναέρια φωτογράφιση της ελληνιστικής οικίας.

Στο συγκρότημα ξεχωρίζει ένας χώρος διαστάσεων 7.45μ * 5.85μ με ψηφιδωτό δάπεδο, που ήταν πιθανόν ανδρώνας. Ο ανδρώνας ήταν το δωμάτιο με κλίνες, όπου υλοποιούνταν τα συμπόσια του σπιτιού. Οι αρχαίοι άνδρες συνήθιζαν να τρώνε πάνω σε ανάκλιτρα, ακουμπισμένοι στον αριστερό τους αγκώνα, και να επιδίδονται σε οινοποσία συχνά με τη συντροφιά των εταίρων (ελευθέρων γυναικών υψηλού φυσικού κάλλους που διέθεταν και πνευματικότητα). Η είσοδοι των ανδρώνων γινόταν μέσω της αυλής και έτσι εξασφαλιζόνταν η ιδιωτικότητα και η απομόνωσή τους. Ήταν τα αντίστοιχα εστιατόρια των ιερών ή των δημόσιων χώρων. Όταν δεν χρησιμοποιούνταν για κάποια γιορτή χρησιμοποιούνταν κανονικά από την οικογένεια.

Εικόνα 44 :Κάτοψη του ανδρώνα (προσαρμοσμένο από *ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ*)

Τα δάπεδα διακοσμούσαν συνήθως με ψηφιδωτά διαφόρων σχεδίων. Στη συγκεκριμένη οικία το ψηφιδωτό του δαπέδου έχει γεωμετρική διακόσμηση με συνεχείς προοπτικούς ρόμβους από πράσινες, κυανές και λευκές ψηφίδες. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με κονιάματα ερυθρού, κυανού, λευκού χρώματος και ώχρας. Η όλη διαμόρφωση του ανδρώνα αποτελούσε ένδειξη πλούτου και ατομικής ευημερίας. Η υπόλοιπη οικία είχε μαγειρείο, αποθηκευτικούς χώρους, μεγάλα πιθάρια, μυλόπετρες, χώρους εργασίας. Βρέθηκαν μαγειρικά σκεύη, οστά ζώων, πλήθος υφαντικών βαρών, και ένας θησαυρός 149 αργυρών νομισμάτων που χρονολογούνται από το τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. έως το πρώτο τέταρτο του 3^{ου} π.Χ.αι.

Εικόνα 45: Αργυρά νομίσματα- Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας

Τέλος αποκαλύφθηκε συγκρότημα δύο κεραμικών κλιβάνων με ορθογωνικό σχήμα και στόμιο με λιθόκτιστο περίβολο, σε σχήμα Π. Ο ένας κλίβανος είχε δάπεδο από πήλινες πλάκες και βρέθηκαν τριανταπέντε πυραμιδόσχημες αγνύθες (υφαντικά βάρη). Ο άλλος κλίβανος είχε δάπεδο από πατημένο χώμα και ψήνονταν αγγεία καθημερινής χρήσης, μαγειρικά σκεύη, αμφορείς, πινάκια, αλλά και κεραμίδια Λακωνικού τύπου, ορισμένα από τα οποία φέρουν σφραγίσματα με τα ονόματα "ΚΛΕΩΝΟΣ", "ΚΡΑΝΝΩΝΙΩΝ", "ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΚΡΑΝΝΩΝΙΩΝ" που ήταν πιθανόν οι ιδιοκτήτες του κεραμικού εργαστηρίου. Οι κλίβανοι είναι κατασκευασμένοι κατά τους ύστερους ελληνοιστικούς χρόνους.

Εικόνα 46: Άποψη κλιβάνων (2^ο αι. π.Χ.) (προσαρμοσμένο από *ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ*)

Εικόνα 47: Κεραμίδι του εργαστηρίου του ΘΕΟΔΟΤΟΥ (*ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ*)

[Με την [Α.Π.:ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ/ΤΒΜΑΧΜΜΑΕΜ/259055/155236 / 2809/107/ 3-8-2016](#) απόφαση, χορηγήθηκε ειδική άδεια φωτογράφισης όλων των αρχαιολογικών και προστατευόμενων μνημείων της ευρύτερης περιοχής (με drone και ψηφιακή μηχανή), προκειμένου να συνταχθεί η παρούσα μελέτη.]

Β.2.2. ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΝΝΩΝΑ ΤΟΥ Δ. ΚΙΛΕΛΕΡ

Εικόνα 1: Πανοραμική άποψη του οικισμού.

Σε απόσταση δεκαεννέα χιλιομέτρων Νοτιοδυτικά της Λάρισας, και σε υψόμετρο 120 μέτρων βρίσκεται ο σημερινός οικισμός του Κραννώνα Λάρισας. Παλιά ο οικισμός έφερε την τούρκικη ονομασία “ Χατζηλάρ” που σήμαινε ξηροκρήνη (η ονομασία ίσως να σχετίζονταν με την αρχαία κρήνη που προφανώς δεν έρεε πλέον το ιαματικό νερό).

Από την περιήγηση στη Θεσσαλία του Άγγλου περιηγητή W.M. LEAKE στις 13-12-1806, πληροφορούμαστε ότι το τσιφλίκι και ο οικισμός ανήκε στον Λαρισαίο Χατζή Χαλήλ Αγά (LEAKE, 1806). Αργότερα, το τσιφλίκι αυτό μαζί με άλλα όμορα, εξαγοράστηκε από τον Αλή Πασά και αργότερα πέρασε στην ιδιοκτησία του γιού του Βελλή.

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το 1881, το χωριό πήρε τη νέα του ονομασία το 1919 δηλαδή το όνομα “Κραννώνας” τιμής έννεκεν της αρχαίας Κραννώνας που βρίσκονταν νότια του χωριού και εντός των διοικητικών ορίων αυτού. Το 1912 υπάχθηκε στην τότε Κοινότητα Τσουρμακλίου (σημ. Άγιοι Ανάργυροι), ενώ μετά το 1930 αποτελούσε την Κοινότητα Κραννώνα. Κατά τη διοικητική διαίρεση με το σχέδιο “Καποδίστριας”, 1998 έως 2010, το χωριό αποτέλεσε το Τοπικό Διαμέρισμα Κραννώνα, του πρώην Δήμου Κραννώνας, και με το πρόγραμμα “Καλλικράτης” αποτελεί πλέον την Τοπική Κοινότητα Κραννώνα της Δημοτικής Ενότητας Κραννώνας

του Δήμου ΚΙΛΕΛΕΡ, της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας Περιφέρειας Θεσσαλίας.

Η κτηματική περιφέρεια έχει έκταση σχεδόν 22.300 στρέμματα. Οι κάτοικοί του ασχολούνται κατά κανόνα με τη γεωργία και ορισμένοι με την κτηνοτροφία. Πολλοί αγρότες που δραστηριοποιούνται στο χωριό ζουν στη Λάρισα, και διαμένουν μόνο σ' αυτό τους καλοκαιρινούς μήνες.

ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Γενικά το χωριό διαθέτει δύο ναούς. Ο παλαιότερος που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού είναι αφιερωμένος στον Άγιο Αθανάσιο. Ο νεότερος, που βρίσκεται εκτός του οικισμού είναι αφιερωμένος στη Ζωοδόχο Πηγή.

Β.2.2.1 Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 2: Απεικόνιση του ναού και του προαύλιου χώρου.

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στα όρια του παλαιού οικισμού και χτίστηκε το 18^ο αι. Έχει χαρακτηριστεί διατηρητέος, με την υπ' αριθμ. **1535/15-12-2000 απόφαση του ΥΠ. ΠΟ.** Επίσης ορίστηκε προστατευόμενη ή έκταση 50μ περιμετρικά αυτού.

Ο ναός είναι μια δίκλιτη βασιλική, με ξύλινη στέγη (κεραμίδια γαλλικού τύπου), με τρίπλευρη κόγχη (ιερό) στα ανατολικά του κτιρίου. Βορείως αυτού, εντός του αύλειου χώρου, βρίσκεται και το κοιμητήριο του χωριού.

Εκκλησιαστικά, η ενορία ανήκει στην Γ' αρχιερατική επιτροπεία Αγίων Αναργύρων με έδρα το ομώνυμο παρακείμενο χωριό. Στο χωριό προβλέπεται θέση εφημέριου, στην οποία διακονεί ο πατήρ Ευθύμιος Τσιάμαλος.

Εικόνα 3 : Άποψη του εκκλησιαστικού συγκροτήματος.

Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου αποτελεί μία λιθόκτιστη δίκλιτη Βασιλική με νάρθηκα (γυναικωνίτη). Καθώς δεν υφίσταται κτητορική επιγραφή κτίσεως και ιστόρησης, επιχειρήθηκε ο προσδιορισμός της ηλικίας του ναού από τις τοιχογραφίες. Αυτές τοποθετούνται χρονικά στο 18^ο αι. Ωστόσο, η ύπαρξη του ναού αναφέρεται στην περιήγηση του W.M.LEAKE στις 13-12-1806¹. Ο ναός γενικά ακολουθεί τον κυρίαρχο τύπο των ταπεινών χαμηλών ναών της εποχής, βυθισμένος στο χώμα, με χαμηλό φωτισμό. Σύμφωνα με μαρτυρίες των πρεσβυτέρων χωρικών, το

¹ Ο Άγγλος περιηγητής, μας πληροφορεί για αρχαία αγάλματα και επιτύμβιες στήλες της Αρχαίας Κραννώνας που ήταν διάσπαρτα στο προαύλιο της Εκκλησίας. Καθώς ήταν Κυριακή, μετά τη Θεία Λειτουργία, ακολούθησε γάμος χριστιανών. Μετά το μυστήριο, η νύφη προσκύνησε φιλώντας το χέρι όλων των καλεσμένων, ενώ μοιράστηκε βραστό καλαμπόκι, ψωμί και τσίπουρο.

Μεταξύ άλλων σημειώνει ότι η περιοχή ήταν γεμάτη από αρχαία λείψανα της παλιάς πόλης που οι ντόπιοι αποκαλούσαν (όπως και σήμερα) "Παλιόλαρσα". Το όνομα της γειτονικής Λάρισας είχε σχεδόν ξεχαστεί αφού είχε επικρατήσει επί αιώνες το όνομα "Γενί Σεχίρ, δηλ. νέα πόλη.

κύριο μέρος του ναού βρίσκονταν σε μεγαλύτερο βάθος απ' ό,τι είναι σήμερα. Καθώς ο ναός αποτελεί τον κύριο ναό του χωριού, έχει υποστεί μεγάλες σημαντικές μεταβολές και τροποποιήσεις στο πέρασμα των χρόνων. Η βύθιση του ναού στο έδαφος, όπως επέβαλε ο Οθωμανός κατακτητής που κυριαρχούσε για αιώνες στην περιοχή και κατά την περίοδο κατασκευής του έργου, δημιουργούσε πάντα το πρόβλημα της υγρασίας. Ήταν το κυριότερο λόγω της μορφολογίας και της σύστασης του εδάφους. Κάποια χρονική στιγμή, επιχειρήθηκε το μπάζωμα του κυρίως ναού και του ιερού μέχρι τη στάθμη του άλλοτε γυναικωνίτη. Η υγρασία μειώθηκε, αλλά δεν υφίσταται πλέον η υψομετρική ανισοσταθμία μέσα στο ναό κάτι που χαρακτηρίζει τις εκκλησίες του 18^{ου} αι. Επιπλέον περιμετρικά και πάνω από την επιφάνεια του περιβάλλοντος χώρου κατασκευάστηκε στηθαίο και πεζούλι από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Στον ανατολικό τοίχο, εξωτερικά, διαγράφεται μια τρίπλευρη κόγχη, με μικρό άνοιγμα ακριβώς επάνω από την κόγχη. Κατά μήκος του νότιου τοίχου εκτείνεται χαγιάτι, με κεραμική στέγαση. Η κεντρική είσοδος αποτελεί συνέχεια του ανατολικού τοίχου του ναού και φέρει τοξωτό άνοιγμα. Η στέγαση αυτού του τμήματος είναι η ίδια με αυτή της στέγης του ναού και ακολουθεί την κλίση της. Ο ναός είναι σχετικά φτωχός σε ανοίγματα. Διαθέτει δύο παραδοσιακά χαμηλές θύρες εισόδου, μία στη νότια όψη του για τον κυρίως ναό, και μία στη δυτική πρόσοψη, για την είσοδο στον νάρθηκα (γυναικωνίτη).

Εικόνα 4: Το προστώ με το κεραμοσκεπές ξύλινο χαγιάτι.

Η τελευταία σήμερα καταλήγει σε μεταγενέστερο αποθηκευτικό χώρο. Διαθέτει μικρά παράθυρα, τρία στη νότια και πιο φωτεινή πλευρά, τέσσερα βόρεια και τρία ανατολικά. Οι παρειές και οι ποδιές των ανοιγμάτων, εσωτερικά του ναού, πιθανόν μετά την απελευθέρωση όμως Θεσσαλίας, τροποποιήθηκαν προκειμένου να αυξηθεί

φωτισμός στο εσωτερικό. Έτσι αυξήθηκε ο φωτισμός και πιθανόν και ο αερισμός συμβάλλοντας έτσι στη μείωση της υγρασίας του χώρου. Με την ενέργεια αυτή όμως καταστράφηκε μέρος των αγιογραφιών που βρίσκονταν γύρω απ' αυτά.

Εικόνα 5: Η ανατολική πλευρά του ναού και η κόγχη του Ιερού.

Εικόνα 6: Το εσωτερικό της στοάς.

Λόγω του εξωτερικού επιχρίσματος, δεν είναι δυνατόν να διαπιστώσουμε την τεχνική δόμησης του ναού εκτός από τη βόρεια πλευρά του όπου διακρίνεται αργολιθοδομή..

Αν λάβουμε υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες από την εποχή κτίσεως και τη φυσική φθορά που ο χρόνος προκαλεί, τα φυσικά φαινόμενα που επιδρούν σε ένα κτίριο όπως οι καταστρεπτικοί σεισμοί (πχ. του 18^{ου} αι), δεν μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση ο ναός να ανακατασκευάστηκε ή να αναστυλώθηκε με αντικατάσταση της ξύλινης στέγης του και ενδεχομένως της οροφής του. Όποια και αν είναι τελικά η πραγματική ιστορία του ναού, δεν παύει να είναι ένα μνημείο, δείγμα της χριστιανικής πίστης των λιγοστών κατοίκων που πιθανόν και να το έκτισαν με τα δικά τους χέρια...

Εικόνα 7: Η είσοδος του ναού

Εικόνα 8: Το προσκυνητάρι του Αγίου.

Το δάπεδο του ναού βρίσκεται πλέον 5 σκαλοπάτια χαμηλότερα από αυτό του περιβάλλοντος χώρου και είναι διαστρωμένο με μωσαϊκά πλακίδια (δεκαετία 1980). Εσωτερικά ο ναός χωρίζεται σε δυο κλίτη. Το κεντρικό (νότιο) και το βόρειο μέσω μιας πεσσοστοιχίας με τοξωτό επιστύλιο πιθανώς από τσατμά και επίχρισμα ασβεστοκονιάματος. Οι κολώνες (πεσσοί) φέρουν ξύλινη επένδυση.

Εικόνα 9: Το εσωτερικό του ναού.

Η οροφή είναι επίπεδη και επιχρισμένη. Ο άλλοτε υπερυψωμένος γυναικωνίτης, όπως αναφέρουν οι χωριανοί, ήταν διαχωρισμένος με τοίχο που δεν υφίσταται σήμερα. Το νέο δάπεδο του ναού καλύπτεται από πλάκες μωσαϊκού (δεκαετία 1980). Στη δυτική πλευρά του ναού υπάρχει η άλλοτε είσοδος και έξοδος του γυναικωνίτη. Σήμερα οδηγεί σε εξωτερική αποθήκη.

Εικόνα 10: Η δεύτερη είσοδος – έξοδος του ναού από τον άλλοτε γυναικωνίτη.

Ο ναός είναι κατάγραφος. Παρότι έχει δεχθεί σύγχρονες επεμβάσεις, γενικά έχει διατηρηθεί ο αρχικός ζωγραφικός διάκοσμος στους τοίχους και στην πεσοστοιχία. Οι αιογραφίες που χρονολογούνται στον 18^ο αιώνα είναι μαυρισμένες, ενώ κάποιες απ' αυτές έχουν ασβεστωθεί. Η διακόσμηση χωρίζεται σε ζώνες όπου παρουσιάζονται σκηνές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, σκηνές από το βίο Αγίων καθώς και ολόσωμες και απεικονίσεις Αγίων και προφητών. Σε ανώτερα τμήματα, ανάμεσα σε πλούσιο φυτικό διάκοσμο από φύλλα άκανθας και κληματίδας, εμφανίζονται μέταλλα με μορφές Αγίων. Από το δάπεδο ξεκινάει ζώνη σκυροδέματος με επίχρισμα ασβέστη ύψους 1μ. περίπου. Σε ορισμένα σημεία του βόρειου τοίχου εμφανίζεται παλαιότερη τοιχογραφία, χρονολογούμενη εκατό χρόνια περίπου πριν.

Εικόνα 11: Τοιχογραφίες του κυρίως ναού. Ολόσωμοι Άγιοι, προφήτες, μέταλλα και κληματίδες.

Σύμφωνα με τη μελέτη συντήρησης των αιογραφιών του ναού, που συντάχθηκε από τη συντηρήτρια έργων τέχνης Σταυρούλα Νάκου, οι σημερινές τοιχογραφίες πιθανόν να είναι μεταγενέστερες και μάλλον σχεδιάστηκαν επάνω από τις παλιές. Καθώς οι αιογραφίες γινόταν ένθυγρες, δηλαδή πριν στεγνώσει ο σοβάς, είναι πολύ πιθανό, τα φουσκωμένα από την υγρασία επιχρίσματα, είτε να απομακρύνθηκαν και να έγιναν τα νεότερα, είτε να τοποθετήθηκε νέο στρώμα επάνω στο παλιό και να έγινε η νεότερη αιογράφηση. Οι τοιχογραφίες του ιερού ναού παρουσιάζουν φθορές και προφανώς είναι αναγκαία η πραγματοποίηση εργασιών συντήρησης για την αισθητική τους ανάδειξη και τη διάσωσή τους. Επιπλέον όλη η επιφάνεια των αιογραφιών καλύπτεται από αιθάλη και σκόνη.

Εικόνα 12

Εικόνα 13

Εικ 12,13 : Η υγρασία, η σκόνη και η αιθάλη των κεριών συνετέλεσαν στο μαύρισμα των εικόνων.

Το ιερό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με ξυλόγλυπτο τέμπλο που φέρει τρεις σειρές εικόνων. Τέσσερις από τις εννέα δεσποτικές εικόνες φέρουν χρονολογία 1785.

Εικόνα 14 : Το περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο με πολλές παλιές εικόνες.

Το ξυλόγλυπτο περιορίζεται στις δυο επάνω σειρές. Στην Ωραία Πύλη εικονίζεται ο Ιησούς ως μέγας Αρχιερέας, δεξιά της Ωραίας Πύλης και προς νότο εικονίζεται ένθρονος ο Παντοκράτορας, και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ενώ από

αριστερά και προς βορρά, η Παναγία με το Χριστό στην αγκαλιά, και ο Άγιος Αθανάσιος. Όλοι φέρουν επάργυρα φωτοστέφανα. Το κατώτερο τμήμα είναι απλά ξύλινο και μεταγενέστερο βαμμένο άσπρο ενώ το επάνω είναι βαμμένο με χρυσομπογιά. Το μεγαλύτερο ποσοστό της ξυλείας κατασκευής είναι το πεύκο.

Υπάρχει διαφοροποίηση στο τέμπλο που ανήκει στο βόρειο κλίτος όπου υπάρχει και τέταρτη σειρά εικόνων, μ' αυτό του υπόλοιπου ναού. Αυτή η λεπτομέρεια μπορεί να δημιουργήσει αμφιβολίες για τον κατασκευάστηκε γι' αυτό τον ναό ή μεταφέρθηκε από άλλο παλαιότερο.

Εικόνα 15: Το ξύλινο τέμπλο, με ασυνέχειες και οι γεωμετρικές ασυμμετρίες.

Εντός του Ιερού Βήματος, πολύ ψηλά διακρίνεται ο φεγγίτης, μέσω του οποίου φωτιζόταν ο χώρος. Τα δύο υπόλοιπα παράθυρα εκατέρωθεν της κόγχης πρέπει να έχουν διανοιχθεί σε μεταγενέστερο χρόνο, για αύξηση του φωτισμού και αερισμού του χώρου.

Εικόνα 16: Στην κεντρική κόγχη εικονίζονται από αριστερά οι τρεις Ιεράρχες, οι Άγιοι Αθανάσιος & Κύριλλος.

Εικόνα 17

Εικόνα 18

Εικ. 17,18 : Το αγιογραφικό πρόγραμμα του Ιερού Βήματος.

Εικόνα 19: Η κόγχη της Αγίας Πρόθεσης

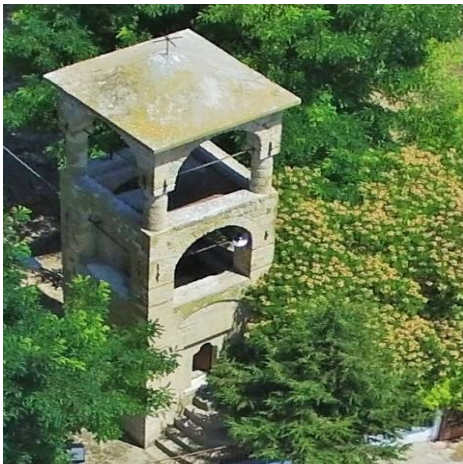
Εικόνα 20: Η κόγχη του διακονικού

Ο ναός πανηγυρίζει στις 18 Ιανουαρίου. Μεσοχείμωνα, οι κάτοικοι του χωριού έδειξαν την αφοσίωσή τους στον Άγιο Αθανάσιο που η ετυμολογική του ονομασία παρέπεμπε σε αθανασία, άρα μακρά ζωή των προστατευομένων του. Οι λόγοι

αφιέρωσης τόσων γειτονικών οικισμών στον Άγιο Αθανάσιο αναλύονται διεξοδικά στην ενότητα περιγραφής του παλαιού ναού Αγίου Αθανασίου του παρακείμενου Μικρού Βουνού.

B.2.2.2. ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Στέκει επιβλητικό νότια του ναού, σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων, το παλαιό πέτρινο τριώροφο καμπαναριό. Μέσα από την λιθανάγλυφη επιγραφή του στο υπέρθυρό του μαθαίνουμε ότι χτίστηκε 5 Μαΐου 1892. Σε ανάγλυφη διακόσμηση του υπέρθυρου αναπαρίστανται ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Δημήτριος πάνω σε άλογα. Ο α' όροφος είναι κλειστός, ο β' όροφος φέρει τοξωτά ανοίγματα και ο γ' όροφος είναι ανοικτός και κιονοστήρικτος. Η τοιχοδομία του κωδωνοστασίου αποτελείται από λαξευμένους παρόλιθους που πιθανόν να προέρχονται από τον αρχαιολογικό τόπο της Αρχαίας Κραννώνας.

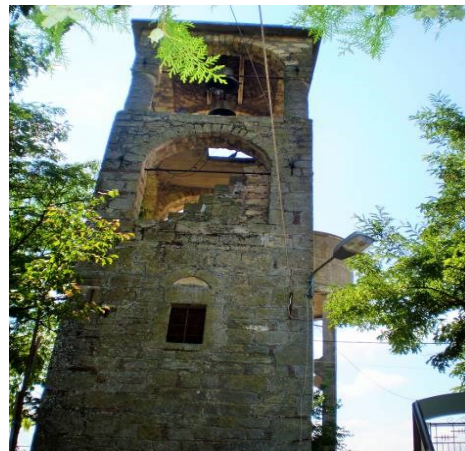
Εικόνα 21

Εικόνα 22

Εικόνα 23

Εικόνα 24

Εικ 21,22,23,24 : Φωτογραφικές απεικονίσεις του καμπαναριού

Β.2.2.3. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑ

Εικόνα 25: Πανοραμική φωτογράφιση του συγκροτήματος σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή.

Σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από το κέντρο του σημερινού οικισμού του Κραννώνα, πριν την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, κατά το έτος 1867 κάποιοι κάτοικοι έβλεπαν σε ένα σημείο, ένα επίμονο φως που δεν μπορούσαν να εξηγήσουν την προέλευσή του. Ο εφημέριος του χωριού (ή κατά άλλους ο επίτροπος), είδε στο όνειρό του την εικόνα της Παναγίας να τον προσκαλεί κοντά στο πηγάδι (όπου σήμερα βρίσκεται το παρεκκλήσι) να τη βγάλει από το χώμα, όπου ήταν θαμμένη. Ο ιερέας δυσπίστησε και αδιαφόρησε. Όμως, μερικές ημέρες αργότερα, το βράδυ 26 προς 27 Ιανουαρίου του 1867, είδε το ίδιο όνειρο με την Υπεραγία Θεοτόκο να τον προσκαλεί πάλι επίμονα. Το πρωί, χτυπώντας την καμπάνα και συγκεντρώνοντας τους χριστιανούς του χωριού, εξιστόρησε το όνειρό του. Ψάλλοντας παράκληση ξεκίνησαν το έργο με πίστη και ενθουσιασμό. Σκάβοντας προσεκτικά σε αρκετό βάθος, μια θεία φωτοχυσία έλαμψε δυνατά δίνοντας την αίσθηση της Πρόνοιας της Μητέρας του Θεού! Σκάβοντας και λίγο βαθύτερα, είδαν να αναβλύζει άφθονο γάργαρα νερό – Αγίασμα.

Γι' αυτό η εικόνα συνδέθηκε με τη Ζωοδόχο Πηγή ! Από τότε η Παναγία αποτελεί προστάτιδα του χωριού και της περιοχής.

Οι λιγοστοί κάτοικοι, στο σημείο αυτό έχτισαν μεγαλοπρεπή, θαυμαστό ναό (εξωκλήσι) που όπως αναφέρει εντοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή, χτίστηκε ή ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 1873. Το προσκύνημα ανήκει στην ενορία του Αγίου Αθανασίου Κραννώνα, η οποία και υπάγεται στην Ιερά Μητρόπολη Λάρισας.

Εικόνα 26: Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής.

Η εκκλησία είναι μια τρίκλιτη βασιλική με τρούλο και θολοσκέπαστα κλίτη. Η μορφή της ξεφεύγει από τις συνήθειες μορφές των εκκλησιών της γύρω περιοχής, και σ' αυτό συμβάλλει η ελευθερία θρησκευτικής και αρχιτεκτονικής έκφρασης απόρροια της Οθωμανικής μεταρρύθμισης. Η παραχώρηση δικαιωμάτων θρησκευτικής έκφρασης στους αλλόθρησκους πολίτες της αυτοκρατορίας, από την Υψηλή Πύλη, θεσμοθετήθηκε αρχικά με το διάταγμα Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ² του Σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ και προσδιορίστηκε με το εξειδικευμένο διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν

---

² www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/141.htmk

(Hatt-i Humayun) του 1856 ³. Καθώς ο ναός κατασκευάστηκε πλέον πάνω από το έδαφος, έστεκε επιβλητικός, μεταδίδοντας την ελπίδα για απαλλαγή του επί τετρακόσια και πλέον Οθωμανικού ζυγού.

Φέρει καμπυλωτούς πλάγιους χορούς (θέση αναλόγιων) και τρεις ημικυκλικές κόγχες του ιερού βήματος χτισμένους με το ισοδομικό σύστημα. Η κεντρική κόγχη φέρει επτά ανάγλυφα ημικυκλικά τόξα και στενό άνοιγμα φωτισμού, όπως συνέβαινε με τους ναούς των προηγούμενων αιώνων, απαλλαγμένα όμως από ανατολίτικα στοιχεία..

Εικόνα 27: Τα λίθινα τόξα της κόγχης του ιερού

Βόρεια και Δυτικά του ναού, αναπτύσσονται ανοιχτές στοές (αναβαθμισμένα παλαιότερα χαγιάτια) με μονολιθικούς κίονες, περίτεχνα κιονόκρανα και συμμετρικά τόξα. Οι στοές κατασκευάστηκαν μερικά χρόνια αργότερα, το 1895. Με το ισοδομικό σύστημα είναι κατασκευασμένες και οι γωνίες του ναού, ενώ οι υπόλοιποι τοίχοι είναι φτιαγμένοι από αργολιθοδομή.

Με δεδομένο ότι ο ναός βρίσκεται δίπλα στην Ακρόπολη της αρχαίας Κραννώνας είναι σίγουρο ότι η κιονοστοιχία αυτή αποτελεί ανακατασκευή, με αντίστοιχες διαστάσεις, κάποιου αρχαίου ναού ή ενός δημόσιου αρχαίου κτιρίου (ενδεχομένως του φημολογούμενου αρχαίου Ασκληπείου). Άλλωστε και η αφιέρωση του ναού αυτού στη

---

³ www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html

Ζωοδόχο πηγή, και του γειτονικού χωριού "Τσουρμακλί" στους θεραπευτές Αγίους Αναργύρους μπορεί και να σχετίζεται με την αιώνια παράδοση της περιοχής η οποία ξεκινά από την Κλασική εποχή με το Ασκληπιείο θεραπευτήριο, διαπερνά ιστορικά - λαογραφικά και μεταδίδεται στα βάθη των αιώνων από γενιά σε γενιά...

Η στέγη είναι δόρυχη με αποτμήσεις και φέρει επικάλυψη με κεραμίδια ρωμαϊκού τύπου. Στους πλαϊνούς τοίχους βρίσκονται αρκετά ανοίγματα, ενώ 8 μακρόστενα παράθυρα του τρούλου περιλούζουν με φως κάθε σημείο του υψηλού θόλου. Τα παραδοσιακά περίτεχνα λιθανάγλυφα περιθωρώματα κοσμούν τη Δυτική και Νότια είσοδο. Πάνω από τη δυτική είσοδο αναγράφεται :

ΑΝΕΓΕΡΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο
ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ,
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ
ΙΩΑΚΕΙΜ ΚΑΙ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ
(ακολουθούν αρχικά των δωρητών)

Εικόνα 28

Εικόνα 29

Εικ. 27, 28 : Η λιθόγραφες επιγραφές (1873)

Εικόνα 30: Η βόρεια είσοδος του ναού.

Εικόνα 31: Η κάτοψη της στέγης του ναού.

Με την πάροδο του χρόνου, λόγω της μεγάλης προσέλευσης πιστών κατά τον εορτασμό του ναού, και του ψύχους που γενικά επικρατεί την ημέρα αυτή, οι χωρικοί αποφάσισαν να κλείσουν με σταθερά κουφώματα λευκού αλουμινίου τις εξωτερικές στοές αλλοιώνοντας τα χαρακτηριστικά του ναού και την αυθεντικότητά του... Πολλές φορές, οι βιαστικές παρεμβάσεις μπορεί να είναι ζημιογόνες και σίγουρα απαιτείται επανόρθωση ...

Εικόνα 32: Η εξωτερική εικόνα του ναού σήμερα με το παρεκκλήσιο.

Παρά την εξύψωση του ναού, οι θύρες του ναού (βόρεια και δυτικά) είναι το ίδιο χαμηλές, όπως παραδοσιακά γινόταν για αιώνες. Παρά τα προνόμια που δόθηκαν σε Χριστιανούς, η διαρκής έγνοια φύλαξης και προστασίας των Οσίων και Ιερών τους, ήταν προφανής. Σε καμία περίπτωση δεν θα 'πρεπε να εισβάλουν έφιπποι αλλόθρησκοι και να ατιμάσουν το ναό. Η θύρες του ναού έπρεπε να είναι χαμηλές και να ασφαλιζονται όσο το δυνατόν καλύτερα. Στο εσωτερικό βρίσκονται τέσσερις στύλοι που βαστούν τον κεντρικό τρούλο. Διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει ο κλασικός γυναικωνίτης που υπήρχε στους παλαιότερους ναούς της γύρω περιοχής. Στον τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτωρ, και πάνω από τους στύλους οι τέσσερις Ευαγγελιστές.

Εικόνα 33

Εικόνα 34

Εικ.31,32 : Οι τέσσερις στύλοι που στηρίζουν τις τοξοστοιχίες και ο κεντρικός θόλος.

Στον κυρίως ναό επίσης δεν υπάρχει οργανωμένο Αγιογραφικό πρόγραμμα. Υπάρχουν κυρίως τοιχογραφίες σε μεμονωμένους πίνακες. Αυτές έγιναν σε διάφορες περιόδους. Μέχρι σήμερα δεν έχει ολοκληρωθεί η αγιογράφιση.

Εικόνα 35

Εικόνα 36

Εικ. 35,36: Οι νεότερες αγιογραφίες του ναού.

Μερικές Αγιογραφίες είναι του 19^{ου} αιώνα. Βρίσκονται σε μεμονωμένα σημεία του ναού. Στο νότιο χορό οι εικονίζονται οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος (1888) καθώς από εκεί αναγιγνώσκεται ο "Απόστολος" δηλαδή οι Αποστολικές περικοπές . Στη δυτική πλευρά, πάνω από τη δυτική έξοδο, απεικονίζεται η κοίμηση της Θεοτόκου του 1876.

Εικόνα 37: Οι άγιοι Απόστολοι.

Εικόνα 38: Η "Κοίμηση" της Θεοτόκου.

Το τέμπλο του ναού είναι κτιστό με ανάγλυφα στοιχεία νεοκλασικής εμπνεύσεως.

Εικόνα 39

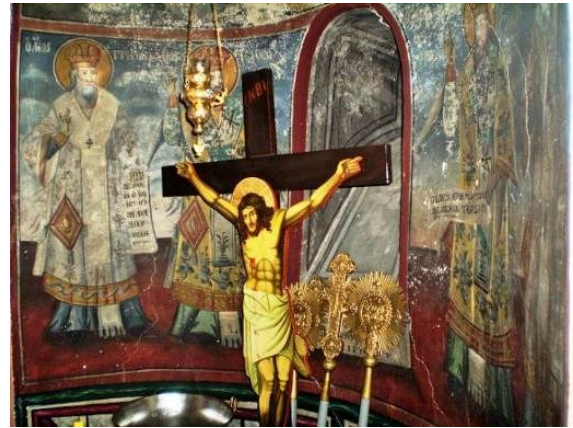
Εικόνα 40

Εικ. 39,40 : Το κτιστό τέμπλο με τις καλαισθητες και ιδιαίτερες εικόνες.

Στην κόγχη του ιερού Βήματος υφίστανται παλιές Αγιογραφίες. Στην κεντρική κόγχη η Πλατυτέρα στην ανώτερη ζώνη ανάμεσα σε αγγέλους, κατώτερα ολόσωμοι οι τρεις Ιεράρχες και ο Άγιος Αθανάσιος (1876). Στην κόγχη της ιεράς προθέσεως η Αποκαθήλωση (1876). Οι αγιογραφήσεις είναι αγνώστου καλλιτέχνη καθώς δεν υπάρχει κάποια σχετική κτητορική επιγραφή ή αναφορά.

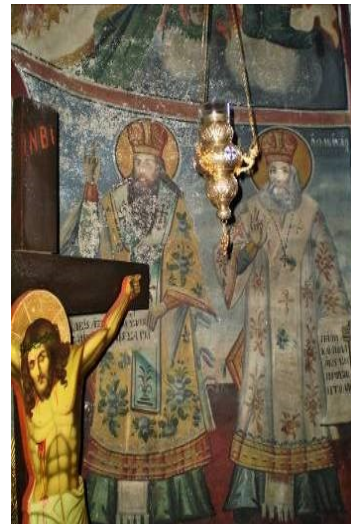
Εικόνα 41: *Η Πλατυτέρα των ουρανών.*

Εικόνα 42: *Η κόγχη του "Εσταυρωμένου".*

Εικόνα 43: *Γρηγόριος ο Θεολόγος & Ιωάννης ο Χρυσόστομος*

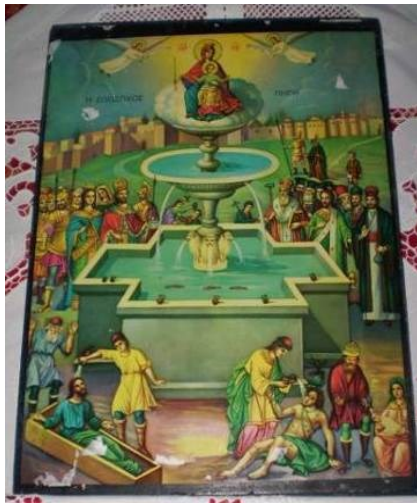
Εικόνα 44: *Βασίλειος ο Μέγας & Άγιος Αθανάσιος*

Το δάπεδο του ναού έχει διαστρωθεί τη δεκαετία του '60 με τσιμεντένια πλακίδια, και έχουν καλυφθεί οι αρχικές λίθινες πλάκες. Ο εξωτερικός νάρθηκας διαστρώθηκε με κεραμικά πλακίδια.

Τα τελευταία χρόνια κτίστηκε ιδιαίτερο παρεκκλήσιο όπου στεγάζεται το φρεάτιο στη θέση που βρέθηκε η εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής με την πηγή του αγιάσματος. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας έχει κλαπεί από Αρχαιοκάπηλους εδώ και πολλά χρόνια ...

Εικόνα 45: Το φρεάτιο του αγιάσματος βάθους περίπου 13μ.

Εικόνα 46

Εικόνα 47

Εικ.46,47: Η εικόνες της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής.

Η εικόνα της Παναγίας της Ζωοδόχου Πηγής παρουσιάζει την Παναγία μέσα σε ένα σιντριβάνι από το οποίο χύνεται άφθονο νερό, να κρατάει στην αγκαλιά της τον Χριστό που ευλογεί. Δύο άγγελοι τη στεφανώνουν κρατώντας ειλητήριο που γράφει: «*Χαίρε ότι υπάρχουν βασιλέως καθέδρα, χαίρε ότι βαστάζεις τον Βαστάζοντα πάντα*».

Γύρω από το σιντριβάνι εικονίζονται ο Βυζαντινός αυτοκράτορας και πολλοί ασθενείς με διάφορες ασθένειες. Δέχονται το αγίασμα με το οποίο τους ραντίζουν οι υγιείς. Κάτω από το σιντριβάνι ζωγραφίζεται μια δεξαμενή με ψάρια, καθώς “Μπαλουκλί” σημαίνει τόπος ψαριών.

Από τη διαδικτυακή πηγή “zoodohospigi.gr πληροφορούμαστε ότι *το Μπαλουκλί βρίσκονταν λίγο έξω από τα τείχη της Βυζαντινής Κωνσταντινούπολης όπου υπήρχε πηγή Αγιάσματος και επιτελούσε πολλά θαύματα. Η εορτή της Ζωοδόχου Πηγής, καθιερώθηκε*

τον 19ο αιώνα ως επέτειος των εγκαινίων (2 Φεβρουαρίου 1835) του Ιερού ναού και του Παρεκκλησίου της Θεομήτορος στο Βαλουκλί της Κωνσταντινούπολης. Το αγίασμα συνδέεται πολλές φορές με επιφανείς αυτοκράτορες, όπως ο Λέων ο Στ' ο Σοφός, ο Κων/νος Ζ' ο Πορφυρογέννητος, ο Βασίλειος ο Μακεδών, ο Λέων, ο Ρωμανός Λεκαπηνός και άλλοι.

**Το Απολυτίκιον της ευρέσεως της ιεράς εικόνας
της Υπεραγίας Θεοτόκου, της Κρανωνιότισσας:**

*«Τήν Θείαν εικόνα Σου, φανερωθείσαν ημίν,
τιμώμεν γηθόμενοι οι εν Κρανώνι πιστοί
και χαίροντες κράζομεν,
χαίρε η προστασία πάσης της Θεσσαλίας,
χαίρε των ιαμάτων η πολύκρονος κρήνη,
χαίρε η της Λαρίσης Προστάτις και Πρόμαχος »*

Ο ναός Πανηγυρίζει δύο φορές το χρόνο. Στις 27 Ιανουαρίου, ημέρα ανεύρεσης της Εικόνας (η μεγαλύτερη πανήγυρη), και την Παρασκευή μετά το Πάσχα, ημέρα της εορτής Ζωοδόχου Πηγής.

Εικόνα 48: Από τον εορτασμό του ναού στις 27 Ιανουαρίου.

Β.2.3. Το Ιερό προσκύνημα του Αγίου Νικολάου του εν Βουνένοις.

Εικόνα 1: Το προσκύνημα των Βουναίων.

Μέσα στη δασώδη έκταση του όρους Βούναινα σε ύψος 300μ, κοντά στον οικισμό των Άνω Βουναίων του Δήμου Κιλελέρ, στα όρια του νομού Λάρισας με το νομό Καρδίτσας, υφίσταται το Ιερό προσκύνημα του Αγίου Νικολάου του εν Βουνένοις.

Εικόνα 2 : Ο Άγιος Νικόλαος Βουναίων.

Μέσα από διάφορες βιβλιογραφικές αναφορές, πληροφορούμαστε ότι ο Άγιος Νικόλαος, ο Νέος, γεννήθηκε στα μέρη της Ανατολής από γονείς ευσεβείς και ενάρετους. Όταν ενηλικιώθηκε κατατάχθηκε στον Αυτοκρατορικό Στρατό. Εκεί ξεχώρισε για την αρετή και την ανδρεία του.

Ο τότε Βυζαντινός αυτοκράτορας Λέων ο ΣΤ' ο Σοφός (886-912) ζήτησε και γνώρισε τον Νικόλαο. Εκτίμησε αμέσως, με την πρώτη επαφή μαζί του, τα σωματικά και ψυχικά του χαρίσματα διορίζοντάς τον αρχηγό του αυτοκρατορικού αποσπάσματος της Λάρισας, φρουρώντας και υπερασπίζοντας την Θεσσαλική πόλη (www.saint.gr/1498/saint.aspx?hc_location=ufi).

Με το αξίωμα του Δούκα, γύμναζε τους στρατιώτες του με ζήλο, ώστε να είναι γενναίοι και ατρόμητοι πολεμιστές, νουθετώντας και διδάσκοντας την πίστη στον Θεό και ζητώντας από τον Χριστό να τους δίνει δύναμη για να πολεμούν τους εχθρούς.

Όταν οι Άβαροι έφθασαν στη Θεσσαλία, έκαναν βάρβαρη επιδρομή και σκορπούσαν παντού την ερήμωση και το θάνατο. Ο Νικόλαος με τις λίγες δυνάμεις του προσπάθησε να τους αναχαιτίσει. Οι πολυπληθείς δυνάμεις των αντιπάλων εύκολα επικράτησαν και επιδόθηκαν σε γενικές σφαγές και λεηλασίες. Πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και την πεδιάδα καταφεύγοντας στα ορεινά. Ο Νικόλαος με τους 12 στρατιώτες που απέμειναν κατέφυγαν στα ορεινά του Τυρνάβου (www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/eortologio/eortologio.asp?file=may/9.htm) όπου υπήρχαν πολλοί ασκητές με τα ασκητήριά τους στα απόκρημνα υψώματα, όπου έζησε την ταπεινή ζωή των μοναχών.

Όμως ο κίνδυνος των Αβάρων δεν είχε εξαλειφθεί. Κάποιο βράδυ, κατά την προσευχή του Οσίου, παρουσιάστηκε άγγελος Κυρίου, του προανήγγειλε τη σύλληψη των στρατιωτών του και το μαρτυρικό τους θάνατο. Έτσι κι έγινε. Οι βάρβαροι συνέλαβαν τους στρατιώτες υποβάλλοντάς τους σε πλήθος βασανιστηρίων για να αλλαξοπιστήσουν. Εκείνοι υπομονετικά μαρτύρησαν με τη ζωή τους. Ο ανδρείος Νικόλαος, κατάφερε να ξεφύγει από τους εχθρούς. Φεύγοντας απ' τον Τύρναβο και τη Λάρισα, έφτασε στην περιοχή των Βουναίων. Εκεί, στα απόμερα δασώδη βουνά, υπήρχαν κάποιοι ασκητές.

Εικόνα 3 : Η ημιορεινή, ημιδασώδης σήμερα, περιοχή των Βουναίων.

Έτσι βρήκε κατάλληλο τόπο για άσκηση. Σε μια σπηλιά, που σκεπάζονταν από μια μεγάλη βελανιδιά βρήκε κατάλυμα, και συνέχισε τη ζωή του κοντά στους άλλους μοναχούς με τους οποίους έζησαν ασκητικά με νηστείες, αγρυπνίες και αδιάλειπτη προσευχή. Όμως οι βάρβαροι, που τον έψαχναν παντού, λίγο αργότερα τον ανακάλυψαν. Αφού κατέσφαξαν τους συνασκητές, τον συνέλαβαν, και το πίεζαν με διάφορες υποσχέσεις και κολακείες να απαρνηθεί την πίστη του. Εκείνος αντιστεκόταν γενναία. Τον βασάνισαν, τον κατατρύπούσαν με τη λόγχη, ενώ εκείνος προσευχόταν, ευχαριστώντας τον Θεό για τη δοκιμασία του. Τελικά τον αποκεφάλισαν στις 9 Μαΐου του 720 μ.Χ και το νεανικό του αίμα πότισε την Θεσσαλική γη.

Εικόνα 4: Τα βασανιστήρια του Αγίου.

Εικόνα 5: Οι λογχισμοί πριν τον αποκεφαλισμό.

Αγιογραφική αποτύπωση των μαρτυρίων του Αγίου.

Το ιερό του λείψανο, ανακαλύφθηκε από τον Δούκα Ευφημιανό της Θεσσαλονίκης. Ο Ευφημιανός είχε αρρωστήσει από τη βαριά αρρώστια της λέπρας. Καμία θεραπεία δεν

βοήθησε στη γιατρεία του. Άρχισε έτσι να επικαλείται διάφορους Αγίους και να κάνει αγαθοεργίες ελπίζοντας στη βοήθεια και το έλεος του Θεού. Κατέφυγε έτσι στο ιερό λείψανο του πολιούχου της Θεσσαλονίκης Άγιο Δημήτριο και στον πολιούχο της Λάρισας Άγιο Αχίλλειο καθώς είχε ακούσει για τα θαύματά τους. Ενώ προσευχόταν, στο λείψανο του τελευταίου, με ένα όραμα, του υποδείχθηκε να μεταβεί στα όρη των Βουναίων. Εκεί έπρεπε να βρει το ιερό λείψανο του Οσιομάρτυρα Νικολάου και να λουστεί από μια μικρή πηγή που βρίσκεται εκεί κοντά.

Ο Ευφημιανός που ξεκίνησε για τα Βούναινα, βρήκε μετά από πολύ αναζήτηση το σκήνωμα του Αγίου Νικολάου μέσα στον κορμό μιας βελανιδιάς. Το βρήκε ακέραιο και ευωδιάζων. Αφού λούστηκε σε μια παρακείμενη πηγή βρήκε τη θεραπεία του.

Ευγνώμων ο Ευφημιανός, έκτισε πέτρινο κεραμοσκεπή μικρό ναό 2.50μ*3,00μ χαμηλού ύψους με μια μικρή ξύλινη πόρτα και ένα μικρό παραθυράκι. Ο χώρος ταφής των λειψάνων ήταν υπερυψωμένος κατά 50 εκατοστά. Σε μικρή απόσταση από το σημερινό ναό βρίσκεται η γέρικη βελανιδιά κάτω από την οποία μαρτύρησε ο άγιος Νικόλαος.

Εικόνα 6 : Η εικόνα του ναού.

Τα κατορθώματα και το πολύπαθο τέλος του Αγίου διαδόθηκαν γρήγορα στους Χριστιανούς της Θεσσαλίας και μετά την εύρεση του Λειψάνου άρχισε να τιμάται ως Άγιος.

Γύρω στα 1750, σύμφωνα με πληροφορίες, κολλητά στον μικρό ναό, κτίστηκε ένας μεγαλύτερος κεραμοσκεπής ναός. Ο ναός αυτός κήκε το 1880 και ξαναχτίστηκε στα ίδια θεμέλια το 1890. Πέραν του ναού, στη νότια πλευρά κτίστηκε πέτρινο χαγιάτι (νάρθηκας).

Στις 22 Μαΐου 1962, Παλαιοημερολογίτες προσκυνητές (Ζηλωτές), μετά από τη Θεία Λειτουργία, άφησαν μπροστά στο ξύλινο τέμπλο αναμμένες λαμπάδες με αποτέλεσμα ο ναός να καεί ολοσχερώς.

Με τη συνδρομή χιλιάδων πιστών και χρηματικούς εράνους, το 1963 ξανακτίστηκε ο ναός ενσωματώνοντας το χώρο του αρχικού μικρού ναού (<http://www.imthf.gr/index.php/features/iera-proskanimata/697-iero-proskanima-bounaina>) όπου βρίσκεται και το κενοτάφιο του Οσιομάρτυρα, καθώς και τεμάχιο του ιερού λειψάνου, όπως είναι μέχρι σήμερα... Η τίμια κάρα του, μεταφέρθηκε στην Άνδρο το 16^ο αιώνα, από το άλλοτε Μετόχι των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λάρισας που σήμερα είναι Ενοριακός Ναός.

Εικόνα 7

Εικόνα 8

Το κενοτάφιο του ναού.

Το προσκύνημα υπάγεται στην Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων. Η μνήμη του Αγίου τιμάται με λαμπρότητα στις 9 Μαΐου και συγκεντρώνει πλήθος πιστών από όλη την Ελλάδα. Στο εκκλησιαστικό συγκρότημα περιλαμβάνονται και ξενώνες φιλοξενίας πολλών κελιών. Στο χώρο κατά καιρούς διακονεί μόνιμος μοναχός.

Εικόνα 9: Πανοραμική άποψη του προσκυνήματος.

Εικόνα 10: Εσωτερική άποψη του ναού.

Κάθε χρόνο, παραμονή της μνήμης του Αγίου (8 Μαΐου με το παλαιό Ημερολόγιο, 21 Μαΐου με το νέο), στον τόπο του ιερού μαρτυρίου λάμβανε χώρα ένα υπερθauμαστό και παράξενο γεγονός. Στους κορμούς λίγων δένδρων φτελιάς όπου σφαγιάστηκαν οι συνασκητές του Αγίου, τρέχει ένα υγρό, που μοιάζει με αίμα. Το ίδιο υγρό ρέει από τον κομμένο ξερό κορμό της ρίζας του δένδρου που μαρτύρησε ο ίδιος ο Οσιομάρτυρας. Παρ' ότι στο σημείο υπάρχουν πολλά δένδρα, μόνο τα συγκεκριμένα παρουσιάζουν αυτή την έκκριση. Το «αίμα» είναι ρευστό και κόκκινο βαθύ, σε υγρή κατάσταση, και όχι σε ρητινώδη. Το υγρό συνεχίζει τη θαυμαστή του εμφάνιση μέχρι το πρωί της εορτής του.

Οι χριστιανοί με ευλάβεια και προσευχή, συγκεντρώνουν μέσα από λεπτό ελαστικό σωλήνα το υγρό, σε μπουκάλια, πηγαίνοντας εκεί από την παραμονή. Το «αίμα» αυτό το μοιράζουν σαν ευλογία στους γνωστούς τους. Το βράδυ, κάνουν αγρυπνία, για τη γιορτή του Αγίου. Στις 5 το πρωί, ανήμερα της μνήμης του, στο σημείο των δένδρων ακούγεται ένα θαυμαστό βουητό σε μια ακτίνα 10 μέτρων και για 10 λεπτά περίπου. Επίσης και το αγίασμα του Αγίου αναβλύζει και πάλι μόνο εκείνες τις ημέρες, Είναι μια μικρή πηγή, που δεν έχει πάντα νερό (talantoblog.blogspot.com/2013/05/blog-post_9.html).

Εικόνα 11

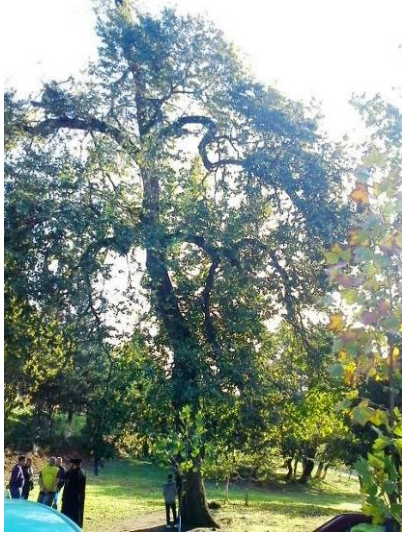
Εικόνα 12

Εικόνα 13

Η διαδικασία συγκέντρωσης του "αίματος" μέσα από λεπτό ελαστικό σωλήνα.

Το υγρό αυτό όταν χρησιμοποιείται με πίστη και εμπιστοσύνη στον Οσιομάρτυρα έχει ιαματικές ιδιότητες και επιτελεί θαύματα σε πάσχοντες από δερματικές παθήσεις και κεφαλόπονους. Εξ' άλλου τα τάματα, τα χρυσαφικά και τα αφιερώματα που στολίζουν το Εικόνισμα Του, εκπροσωπούν τα Θαύματα και τις ευεργεσίες που επιτέλεσε και επιτελεί σε εκείνους που τον επικαλέστηκαν και τον επικαλούνται.

Εικόνα 14

Εικόνα 15

Το νέο δένδρο της φτελιάς που αναβλύζει το πορφυρό υγρό, μετά την καταστροφή του παλαιότερου.

Ωστόσο, τελευταία, σύμφωνα με μαρτυρίες τόσο νεοημερολογιτών, όσο και παλαιοημερολογιτών, το θαυμαστό αυτό φαινόμενο, λαμβάνει χώρα και στις 9 και στις 22 Μαΐου. Το ίδιο συμβαίνει και όταν μεταφέρεται στο χώρο η τίμια κάρα του από την Άνδρο όπου φυλάσσεται. Πιστεύεται, ότι ο Άγιος επιθυμεί την ειρήνη μεταξύ των Χριστιανών δείχνοντας με τη φανέρωση του "αίματός" του, την αγάπη και την ομόνοια μεταξύ αδελφών.

Εικόνα 16: Το παρεκκλήσιο στο σημείο του μαρτυρίου.

Εικόνα 17 : Η Τίμια Κάρα του Αγίου.

Τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί πολλά έργα εξωραϊσμού και προσβασιμότητας του περιβάλλοντος του ναού, καθώς και ασφαλτόστρωση της διαδρομής έως τα Α. Βούναινα. Έτσι η προσέλευση πιστών γίνεται πιο άνετα με αποκορύφωμα την ημέρα εορτής του Αγίου όπου η Πανελλήνια κοσμοσυρροή είναι απερίγραπτη...

B.2.4 ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΒΟΥΝΟΥ ΔΗΜΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ

Εικόνα 1: Πανοραμική εικόνα του χωριού

Σε απόσταση εικοσιοκτώ χιλιομέτρων Νοτιοδυτικά της Λάρισας, και σε υψόμετρο 170 μέτρων βρίσκεται ο οικισμός του Μικρού Βουνού Λάρισας. Βρίσκεται στα όρια του Νομού Λάρισας με το νομό Καρδίτσας. Κατά τη διοικητική διαίρεση με το σχέδιο “Καποδίστριας”, 1998 έως 2010, το χωριό αποτέλεσε το Τοπικό Διαμέρισμα Μ. Βουνού, του πρώην Δήμου Κραννώνος . Με το πρόγραμμα “Καλλικράτης” αποτελεί πλέον την Τοπική Κοινότητα Μ. Βουνού της Δημοτικής Ενότητας Κραννώνος του Δήμου ΚΙΛΕΛΕΡ, της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας Περιφέρειας Θεσσαλίας.

Έχει έκταση σχεδόν 18.000 στρέμματα . Το 1930 η κοινότητα μεταφέρθηκε στο χωριό από τα Ορφανά Καρδίτσας όπου έδρευε ως τότε καθώς υπάγονταν στο νομό Καρδίτσας, και μετονομάστηκε από «Τεκελή» (τούρκικη ονομασία)¹ σε Μικρό Βουνό λόγω του ομώνυμου μικρού βουνού που βρίσκεται στις παρυφές του χωριού.

---

¹ Μετά την κατάκτηση της Θεσσαλίας, το 1463, ο Μουράτ ο Β' εγκατέστησε στην περιφέρεια της Λάρισας Τούρκους αποίκους προκειμένου να αυξήσει το στοιχείο στην περιοχή. Στην περιοχή του Φυλλίου όρους (όπου βρίσκεται και ο οικισμός) εγκαταστάθηκαν οι Γιουρούκοι. Ήταν αποκλειστικά νομάδες κτηνοτρόφοι, και ξεχώριζαν για τον τραχύ χαρακτήρα τους. Δεν διατηρούσαν τζαμιά, ούτε έκαναν ραμαζάνι, δεν παντρεύονταν μουσουλμάνους-ες και θεωρούσαν υβριστική την ταύτισή τους με τους Τούρκους. Μια φυλή Γιουρούκων ήταν και οι Τεκελήδες. Πολύ πιθανόν το όνομα του οικισμού να προέκυψε από την εγκατάσταση των Τεκελήδων. Εξάλλου η λέξη “τέκε” στα Τουρκικά σημαίνει γίδα. Προφανώς οι Τεκελήδες εκτρέφανε γίδια.

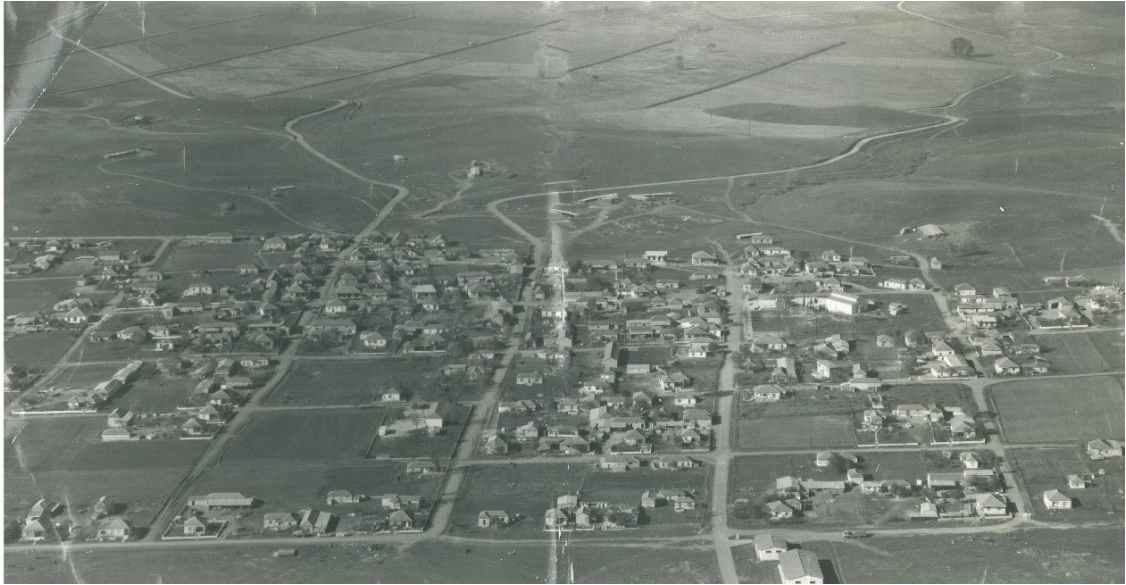

Εικόνα 2: Το μικρό βουνό και ο οικισμός στους πρόποδες αυτού.

Οι κάτοικοί του ασχολούνται κατά κανόνα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, ενώ πολλοί απ' αυτούς παρότι διαμένουν στη Λάρισα, δραστηριοποιούνται στο χωριό. Μια από τις πιο γόνιμες περιοχές του χωριού είναι ο «Βάλτος». Παλαιότερα στην περιοχή αυτή υπήρχαν οι πηγές Γκιόλη (Αλαμπή). Εκεί ήταν τα μάτια, μεγάλα βαθιά πηγάδια, από όπου πήγαζε άφθονο νερό που κατέκλυζε μια περιοχή 25 στρεμμάτων. Η έκταση αυτή ήταν φραγμένη με πέτρινο τοίχο (Δέσση) και διοχέτευε το νερό σε δυο μεγάλα κανάλια. Μετά τη διανομή των χωραφιών, το ένα κανάλι έσπασε και πλημμύρισε όλη η περιοχή. Έκταση 700-800 στρέμματα καλύφθηκε με νερό και δημιουργήθηκε βάλτος. Η ονομασία «Βάλτος» υπάρχει και σήμερα και μετά το 1953 που έγιναν αποστραγγιστικά έργα αξιοποιήθηκε και καλλιεργείται βαμβάκι (www.kileler.gov.gr/el/γνωριμια-με-το-δημο-κιλελερ/ιστορικά-στοιχεία.htm).

Εικόνα 3 : Παλαιό σωζόμενο αρχοντικό του χωριού.

Εικόνα 4: Παλιά αεροφωτογραφία του οικισμού (αρχείο Αθανασίου Μακρή)

Γενικά το χωριό διαθέτει δύο ναούς αφιερωμένους στον Άγιο Αθανάσιο. Ο παλαιότερος ναός, βρίσκεται λίγο έξω από το χωριό και είναι κοιμητηριακός. Βρίσκεται σε χαμηλό σημείο, 1000μ δυτικά του χωριού και χτίστηκε τον 15ο αιώνα σύμφωνα με την Αρχαιολογική υπηρεσία.

Ο δεύτερος ναός, που είναι μεταγενέστερος, είναι χτισμένος το 1864 και βρίσκεται στο κέντρο του χωριού. Εκκλησιαστικά, η ενορία υπάγεται στη Μητρόπολη Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων. Στο χωριό προβλέπεται θέση εφημέριου, στην οποία διακονεί ο πατήρ Οδυσσέας Ζαρκάδας.

Εικόνα 5: Ο παλιός ναός.

Εικόνα 6 : Ο νεότερος ναός.

B.2.4.1. Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 7: Ο ναός στη σημερινή του μορφή.

Ο ταπεινός αυτός ναός του Αγίου Αθανασίου αποτελεί μία λιθόκτιστη η Βασιλική με νάρθηκα (γυναικωνίτη) . Βρίσκεται σε χαμηλότερο σημείο από τον σημερινό οικισμό (βρίσκεται σε υψόμετρο 125μ), αλλά υψηλότερα από τον παλαιό οικισμό που βρισκόταν σε άλλο χαμηλότερο σημείο με υψόμετρο 100μ, δυτικά του.

Εικόνα 8 : Δυτικά του ναού υπάρχει επίπεδη έκταση, όπου βρίσκονταν ο παλαιός οικισμός

Σύμφωνα με την Αρχαιολογική Υπηρεσία που επιμελήθηκε τις εργασίες αποκατάστασης του ναού, το έργο τοποθετείται χρονικά τον 15^ο αιώνα.

Καθώς οι Οθωμανοί κατακτητές επικράτησαν των Ελλήνων ραγιαδών, η λατρεία της θρησκείας επιτρεπόταν μόνο σε χαμηλόκτιστους ημιυπόγειους ναούς. Με ενέργειες και μετά από παραινέσεις των κατοίκων, συστήθηκε ερανική επιτροπή, υπό του τότε Ιερέα του χωριού, Ηλία Μπουρδούβαλη με σκοπό την αποκατάσταση του ναού. Με την υποστήριξη και του τοπικού Μορφωτικού Συλλόγου, και την έγκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (τότε 7^η ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ) ο ναός αναστυλώθηκε, επισκευάστηκε και καθαρίστηκε, ώστε να είναι λειτουργικός και επισκέψιμος. Οι εργασίες αφορούσαν στην πλήρη αντικατάσταση της τρικλινούς στέγης, στην κατασκευή νέου δαπέδου, στην αποκατάσταση εσωτερικών επιχρισμάτων και στην αρμολόγηση των εξωτερικών τοίχων, ώστε το μνημείο να στεγανοποιηθεί και τελικώς να διασωθεί ...

Ο ναός είχε βανδαλισθεί από αρχαιοκάπηλους οι οποίοι πέρα από εικόνες δεν δίσταζαν να αποκολλήσουν ακόμα και κομμάτια αγιογραφιών. Συνεπώς από το 1990 δόθηκε προτεραιότητα στην ταχύτατη αποκατάσταση της στέγης και των μικρών θυρών του. Ακολούθως έγιναν οι εργασίες αποκατάστασης των τοίχων με τα ενισχυτικά αρμολογήματα και επιχρίσματα. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν το 1994.

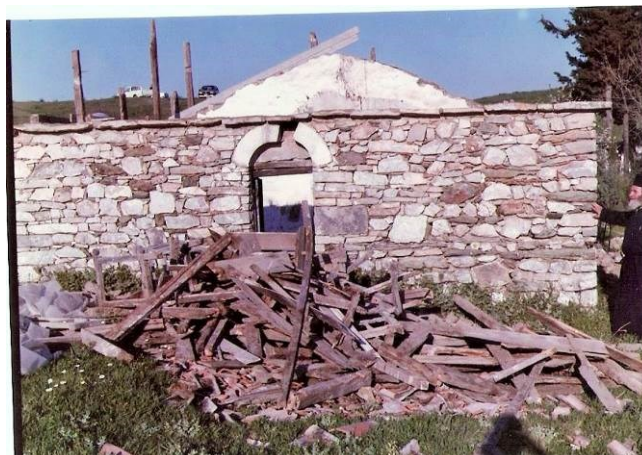
Εικόνα 9 : Η σημερινή κτητορική επιγραφή του ναού.

Εικόνα 10: Ο ναός στην αρχική του κατάσταση

Εικόνα 11: Ο ναός μετά την αποξήλωση της ετοιμόρροπης στέγης.

Εικόνα 12 :Τοιχοποιία από αργολιθοδομή.

Εικόνα 13: Ο ναός μετά την κατασκευή της νέας στέγης
(παράγοντες του χωριού & Αρχαιολ. Υπηρεσίας) φωτο. Αθ. Μακρή

Εικόνα 14: Ο ναός μετά την αντικατάσταση της στέγης.

Εικόνα 15 : Ο ναός αποπερατωμένος μετά και την αρμολόγησή του.

Εξωτερικά ο ναός είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, με τα σχετικά αγκωνάρια στις τέσσερις γωνίες του. Ο ναός μέχρι το 1937 σκεπάζονταν από πλατιές λίθινες πλάκες όπως η ημικυκλική κόγχη του ιερού. Τότε, οι λίθινες αυτές πλάκες αντικαταστάθηκαν από κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Παρατηρώντας το ναό εξωτερικά, διαπιστώνουμε έχει ανοίγματα φωτισμού μόνο στη βόρεια και σκοτεινή πλευρά του. Τα δύο τετράγωνα ανοίγματα μικρών διαστάσεων βρίσκονται στην πλευρά του κυρίως ναού και ένα στο γυναικωνίτη. Παρότι η νότια είναι η κύρια όψη εξέχει του εδάφους και είναι φωτεινότερη, εντούτοις δεν υπάρχουν παράθυρα, λόγω των σχετικών απαγορεύσεων. Στο πέρασμα των αιώνων, την επιρροή φυσικών φαινομένων, πλημμυρών, σεισμών ή υγρασίας, τα κτίσματα αναπροσαρμόστηκαν ώστε να διασωθούν και για να ικανοποιούν τις ανάγκες που εξυπηρετούν. Από το ύψος ενός μικροσκοπικού παραθύρου στην κόγχη του ιερού, μπορούμε να εικάσουμε ότι το ύψος του δαπέδου εσωτερικά είναι υποβαθμισμένο, όπως συνέβαινε σε όλες τις ελληνικές εκκλησίες.

Το μικρό γενικά μέγεθος του ναού, ενδεχομένως να μαρτυρά τον μικρό αριθμό χριστιανών που εξυπηρετούσε. Επιπλέον, ελλείπει περισσοτέρων αρχαιολογικών, λαογραφικών, δημογραφικών ή απογραφικών στοιχείων, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με βεβαιότητα από πότε κατοικούνταν ο παλιός οικισμός, εάν κατοικούνταν συνεχώς αφότου δημιουργήθηκε και εάν η θέση του τότε οικισμού ήταν η ίδια σε βάθος χρόνου. Οι χωρικοί, καθώς ήταν εργάτες γης, ακτήμονες, ήταν πολλές φορές και μετακινούμενοι ή μέτοικοι σε όμορους οικισμούς τσιφλίκια και αντίστροφα. Περαιτέρω οι αναφορές σε λοιμούς από πανούκλα στη Θεσσαλία, κατά περιόδους, η ύπαρξη επιφανειακών στάσιμων νερών και βάλτων με τη μόνιμη μόλυνση από ελονοσία και τον υψηλό θανατηφόρο πυρετό που αυτή προκαλούσε, επέβαλαν αναγκαστικές μετακινήσεις και αλλαγές θέσεων ολόκληρων οικισμών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η μετακίνηση του εν λόγω οικισμού σε υψηλότερη θέση, από τη προηγούμενη χαμηλή, με μειωμένη σχετική υγρασία και καλύτερο αερισμό, που πρόσφερε υγιεινότερο περιβάλλον διαβίωσης.

Λαμβάνοντας υπόψη και τα γενικότερα στοιχεία της περιοχής, οι (συν)εργάτες της γης, (kara cuni) υπό την εξουσία πάντα κάποιου Τούρκου τσιφλικά, εργαζόταν αντί μορτής (δικαιώματος συνήθως σιτάρι) ή αντιμισθίου (πιάστρες ή γρόσια) και η μόνη

τους περιουσία (βιός) ήταν τα λιγοστά κατοικίδια, συνήθως αιοπρόβατα, με τα οποία καλούνταν να ζήσουν τις οικογένειές τους. Άλλωστε και η αφιέρωση του ναού στον Άγιο Αθανάσιο, έχει την ίδια λαογραφική σχέση και ερμηνεία με τους ναούς των όμορων οικισμών του Κραννώνα (Χατζιλάρ), Ψυχικού (Κετσελί), του Μαυροβουνίου (Ταουσάν) κλπ .

Σε κάθε περίπτωση ο ταπεινός αυτός ναός είναι μάρτυρας ύπαρξης Χριστιανών στην περιοχή πολλούς αιώνες πριν, σε μια περιοχή τουρκοκρατούμενη για περίπου 450 χρόνια. Όποια και αν είναι τελικά η πραγματική ιστορία του ναού, δεν παύει να είναι ένα μνημείο, δείγμα λατρείας και **πολιτισμού** των ταπεινών Χριστιανών χωρικών

Η επικοινωνία του ναού επιτυγχάνεται μέσα από δυο κλασικά χαμηλά θυρώματα νότια για τον κυρίως ναό και δυτικά για τον γυναικωνίτη. Υπεράνω της νότιας αυτής θύρας υφίστανται δύο λίθινα υπέρθυρα σε σχήμα τῶξου.

Εικόνα 16 : Το λίθινο υπέρθυρο .

Εικόνα 17: Η κύρια είσοδος του ναού.

Περνώντας από τη χαμηλή κεντρική είσοδο του κυρίως ναού, και με το φως των κεριών παρατηρούμε ότι ο κυρίως ναός μάλλον έχει μπαζωθεί . Τούτο μαρτυρά η ύπαρξη των τοιχογραφιών που εκτείνονται σε χαμηλό ύψος, περίπου έως το σημερινό δάπεδο, πράγμα μάλλον ασυνήθιστο για τους ναούς εκείνης της εποχής, όπου οι αιογραφίες για να μη φθείρονται από τις υγρασίες, ξεκινούσαν ένα μέτρο πάνω από το αρχικό δάπεδο και κατέληγαν σε μια οριζόντια, συνήθως κόκκινη ευθεία γραμμή. Ο ναός προφανώς ήταν κατάγραφος, και ιδιαίτερα επιμελημένος με ξεχωριστές μορφές και παραστάσεις Αγίων, με φυτικά χρώματα άλλων εποχών. Οι παλιές αυτές αιογραφίες κερδίζουν τις εντυπώσεις του κάθε επισκέπτη.

Παλαιά επιγραφή κτίσεως ή ιστορήσεως δεν διασώζεται και δεν υπάρχουν στοιχεία ανέγερσης ή επίχρισης και αιογράφησης. Επίσης, δεν διασώζονται σήμερα όλες οι αιογραφίες του ναού. Όσες δεν αποκολλήθηκαν από βέβηλους αρχαιοκάπηλους, αποκολλήθηκαν λόγω της υγρασίας του σοβά, -καθώς για αιώνες η βόρεια πλευρά ήταν σε επαφή με το πρανές του βουνού-, καθώς και από τις διαρροές της παλαιάς στέγης.

Εικόνα 18 : Αποκολλημένα τμήματα σοβά με αιογραφίες, κυρίως λόγω υγρασίας.

Στη βόρεια πλευρά του ναού για τους προαναφερθέντες λόγους, δεν υπάρχουν σωζόμενες αιογραφίες. Έχει επιχρισθεί και αντικατασταθεί τα παλαιά παράθυρα με νέα ξύλινα.

Εικόνα 19 : Η βόρεια εσωτερική πλευρά του ναού.

Στον υπάρχον ζωγραφικό διάκοσμο, στην κάτω ζώνη απεικονίζονται ολόσωμοι Άγιοι και στην ανώτερη ζώνη που αναπτύσσεται μόνο μέσα στο ιερό, υπάρχουν ενδείξεις για κάποιες παραστάσεις από το βίο του Χριστού.

Εικόνα 20 : Τοιχογραφία του δυτικού ενδιάμεσου τοίχου.

Από τον χώρο του Ιερού Βήματος ξεκινούν οι παραστάσεις με πρώτο από τη νότια πλευρά, τον Άγιο Βησσαρίωνα, προστάτη κατά της πανούκλας, της κυριότερης επιδημιολογικής και θανατηφόρας νόσου της εποχής. Διακρίνεται ο Άγιος Σπυρίδων, προστάτης της σποράς και των καλλιεργειών(σπαρτών). Οι παραστάσεις διατρέχουν όλο του μήκος του νότιου τοίχου εντός του κεντρικού κλίτους και συνεχίζονται και στο γυναικωνίτη.

Εικόνα 21 : Οι Άγιοι Βησσαρίων, Ιγνάτιος, Σπυρίδων

Εικόνα 22: Οι Άγιοι Αρτέμιος, Θεόδωρος, Νικήτας

Εντός του ιερού βήματος βρίσκουμε σε μια μικρή εσοχή την πρόθεση, την κόγχη της Αγίας Τράπεζας και το μικρό διακονικό. Καθώς προφανώς μπαζώθηκε και ο χώρος του ιερού, ασυνήθιστα χαμηλά βρίσκεται ο φεγγίτης, μέσω του οποίου φωτιζόταν υποτυπωδώς ο χώρος, όπως ασυνήθιστα χαμηλή είναι και η Αγία Τράπεζα.

Εικόνα 23: Η λαξευμένη βαριά λίθινη πλάκα της Αγίας Τράπεζας.

Το αγιογραφικό πρόγραμμα εξελίσσεται και εντός του ιερού και πάνω από την οροφή της κόγχης του .

Εικόνα 24: Η κόγχη του ιερού και ο χαμηλός φεγγίτης

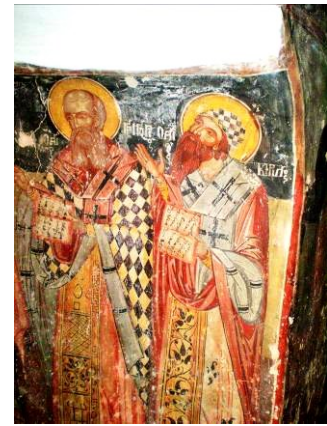
Εικόνα 25: Η εσοχή της Αγίας Πρόθεσης και ο Άγιος Στέφανος

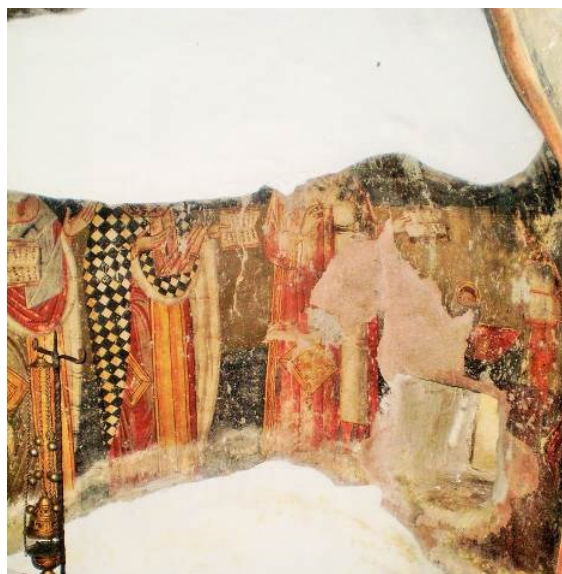
Εικόνα 26: *ο Άγιος Χαράλαμπος*

Εικόνα 27: *Ο Άγιος Ρωμανός*

Εικόνα 28 : *οι Άγιοι Γρηγόριος & Κύριλλος*

Εικόνα 29: *Οι τρεις Ιεράρχες*

Εικόνα 30: *Η μορφή του Ιησού στα χέρια Αγγέλων*

Δεν υπάρχει εσωτερική οροφή στο ναό και κάποιος ο σχετικός διάκοσμος . Υπάρχουν μόνο τα ξύλινα ζευκτά της στέγης. Το παλιό τέμπλο ήταν σαθρό και κατεστραμμένο ...Το ξυλόγλυπτο τέμπλο έχει τοποθετηθεί στα πλαίσια της πρόσφατης ανακαίνισης και αποτελεί απόδειξη πίστης, λατρείας και αγάπης των σημερινών χωριανών...

Εικόνα 31: Ο κυρίως ναός, η στέγη και το νέο τέμπλο.

Ο νάρθηκας (γυναικωνίτης) είναι στο ίδιο ύψος με αυτό του κυρίως ναού και του ιερού και επικοινωνεί με μικρή εσωτερική θύρα όπως όριζαν οι ηθικές επιταγές των παλαιότερων χρόνων. Περιλαμβάνει περιορισμένης έκτασης αγιογραφίες .

Εικόνα 32. Διακόσμηση με γεωμετρικά σχήματα στις παρειές του ανοίγματος του γυναικωνίτη.

Εικόνα 33: Παρόμοια αναπαράσταση βρέθηκε στην Οχρίδα της νοτιοδυτικά των Σκοπίων, που λέγεται ότι κάποτε είχε 365 εκκλησίες. Αποκαλείται και ως η Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων.

Εικόνα 34

Εικόνα 35

Εικ. 34,35 : Οι σωζόμενες Αγιογραφίες εντός του νάρθηκα (γυναικωνίτη)

Το δάπεδο είναι στρωμένο με ακανόνιστες λίθινες πλάκες που τοποθετήθηκαν πρόσφατα στα πλαίσια της αποκατάστασης. Παλαιότερα αποτελούνταν από μεγάλης λίθινες πλάκες εδραιωμένες στο χώμα χωρίς συγκολλητικό αρμό. Η υψομετρική του διαμόρφωση είναι προφανώς αυτή της αρχικής κατασκευής.

Ο ναός που είναι κοιμητηριακός, λειτουργεί την Τρίτη ημέρα του Πάσχα όπου μετά το τέλος της λειτουργίας παραδοσιακά γίνεται το τσούγκρισμα των αβγών στο σήμαντρο. Αποτελεί ένα μεταβυζαντινό μνημείο, στοιχείο πολιτισμού και πηγή πληροφοριών, μάρτυρας της επώδυνης περιόδου της Οθωμανικής κυριαρχίας και αξίζει την προσοχή κατοίκων και πιστών .

B.2.4.2 Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 36: Η νεότερη εκκλησία του Αγίου Αθανασίου – αρχείο Αθ. Μακρή.

Είναι από τα πρώτα έργα ως αποτέλεσμα του διατάγματος Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ (www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/141.htmk) και των προνομίων που χορηγήθηκαν από το 1839 στους Ορθοδόξους Χριστιανούς, από την Υψηλή Πύλη του Σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ . Το εξειδικευμένο διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-i Humayun) του 1856 (www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html) προσδιόρισε τη δυνατότητα θρησκευτικής έκφρασης στους αλλόθρησκους πολίτες της αυτοκρατορίας .

Είναι μια διαφορετικού τύπου κατασκευή από αργολιθοδομή που κτίστηκε το 1864 όπως μαρτυρά το ημικυκλικό κογχάριο πάνω από τη νότια είσοδο του ναού. Βρίσκεται σε υψηλό σημείο του χωριού και είναι προφανώς υψηλότερη από τις ταπεινές εκκλησίες των παλαιότερων ετών. Έχει πολύ μεγαλύτερο εμβαδό, δείγμα της αλματώδους αύξησης του πληθυσμού του θεσσαλικού οικισμού κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. Είναι μια τρίκλιτη βασιλική, που φέρει δίρριχτη στέγη με αποτιμήσεις στα δύο άκρα. Περιμετρικά της νότιας και δυτικής πλευράς υπήρχε άλλοτε ξύλινο χαγιάτι για τη στέγαση των παρευρισκόμενων πιστών. Στην εξωτερική κοίλα πλευρά του ιερού φέρει επτά τυφλά ανάγλυφα αψιδώματα, διακόσμηση που είναι φανερά επηρεασμένη από ανατολίτικα Οθωμανικά στοιχεία (οθωμανικό τόξο – άγκιστρο και καμπύλες). Στο κέντρο της αψίδας υπάρχει στενός φεγγίτης με αντίστοιχο διάκοσμο.

Εικόνα 37

Εικόνα 38

Εικ. 37,38: Τα αφιδώματα της κόγχης του ιερού

Ο ναός έφερε μεγάλα παράθυρα σε υψηλό σημείο, πάνω από χαγιάτι, και δύο χαμηλά θυρώματα, ένα για το κυρίως ναό και ένα για τον γυναικωνίτη. Είναι χαρακτηριστικό το χαμηλό ύψος των θυρών, παρά των δικαιωμάτων των χριστιανών που πάντα φοβόταν μια έφιππη τούρκικη επέλαση εντός του ιερού τους χώρο.

Εικόνα 39

Εικόνα 40

Εικόνα 41

Εικ. 39,41: Οι ανάγλυφες επιγραφές ιστόρησης του ναού.

Στο υπέρθυρο, πέρα από την ημερομηνία του ναού (1864 Νοεμβρίου 28), υπάρχουν ανάγλυφες αναπαραστάσεις του Αγίου Γεωργίου αριστερά και του Αγίου Δημητρίου δεξιά. Παρόμοιο υπέρθυρο συναντούμε στο γειτονικό Ψυχικό, στο υπέρθυρο του πέτρινου καμπαναριού, που κατασκευάστηκε από τεχνίτες του Πεντάλοφου Κοζάνης. Το άλλο υπέρθυρο, αυτό του παλαιού γυναικωνίτη έφερε απλή διακόσμηση.

Εικόνα 42 :Το παλιό υπέρθυρο του ναού.

Στα νεότερα χρόνια, το 1981, επιχειρήθηκε η ολική ανακαίνιση, ενδεχομένως και στήριξη του ναού. Έτσι το περιμετρικό χαγιάτι αντικαταστάθηκε με σύγχρονη στοά με κυκλικούς μπετονένιους στύλους και τοξωτά στοιχεία. Επιπλέον η στοά της δυτικής πλευράς κλείστηκε με μεταλλικά κουφώματα και σήμερα αποτελεί τον νάρθηκα του ναού. Ο χώρος του παλαιού γυναικωνίτη ενσωματώθηκε στον κυρίως ναό, και ενδεχόμενες υψομετρικές διαφορές εξαφανίστηκαν. Από τα αψιδώματα εξωτερικά του ιερού, μπορούμε να φανταστούμε την αρχική στάθμη του εδάφους του περιβάλλοντος χώρου σε σχέση με τη σημερινή.

Επιπλέον η αρχική απλή τριγωνική στέγη αντικαταστάθηκε με αντίστοιχη ημικυκλική χωρίς αποτμήσεις και δημιουργήθηκαν περισσότερα ανοίγματα φωτισμού.

Εικόνα 43 :Ο ναός του Αγίου Αθανασίου με τη σημερινή του μορφή

Εικόνα 44

Εικόνα 45

Εικ. 44,45 : Φωτογραφική απεικόνιση του νάρθηκα.

Εικόνα 46: Η τοιχογραφημένη εικόνα του Αγίου Αθανασίου πάνω από το παλιό υπέρθυρο.

Ο ναός είναι κατάγραφος με σύγχρονη αγιογράφιση. Διακρίνονται τα τραπεζοειδή παράθυρα της οθωμανικής εποχής. Το τέμπλο είναι κτιστό με βαμμένο διάκοσμο, και νέες εικόνες.

Εικόνα 47

Εικόνα 48:

Εικόνα 49

Παλαιότερες εικόνες του τέμπλου

(φωτο: Μακρής Αθανάσιος)

Εικόνα 50

Εικόνα 51

Εικόνα 52

Εικόνα 53

Εικόνα 54

Εικόνα 55

Εικόνα 56

Εικόνα 57

Εικόνα 58

Εικόνα 59

Εικόνα 60

Εικ. 50-60 : Το εσωτερικό του ναού. Στην κατώτερη ζώνη μορφές αγίων σε μέταλλα, επόμενη ζώνη οι Άγιοι ολόσωμοι και τέλος σκηνές από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

B.2.4.3 ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Το κωδωνοστάσιο ή αλλιώς καμπαναριό, βρίσκεται λίγα μέτρα βορειοδυτικά της Εκκλησίας, είναι διάροφο και αποτελεί στοιχείο του θρησκευτικού συγκροτήματος μαζί με τον νεότερο σκεπαστό άμβωνα. Είναι ίδιας χρονολογίας κατασκευής, και από το εσωτερικό του τρούλου, που είναι ανεπίχριστος, διακρίνουμε την τεχνική κατασκευής των εσωτερικών θόλων των πέτρινων ναών.

Εικόνα 61

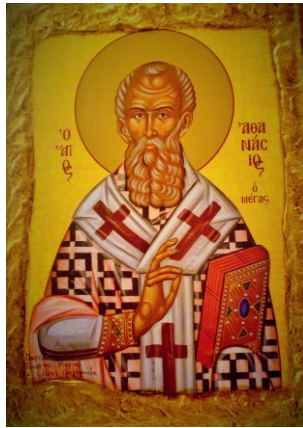
Εικόνα 62

Εικόνα 63

Εικ. 61,62,63 : Διάφορες απόψεις του Καμπαναριού

B.2.4.4 Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 64 : Η προσκυνηματική εικόνα του Αγίου Αθανασίου

Ο Μέγας Αθανάσιος ή **Άγιος Αθανάσιος** ήταν Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Γεννήθηκε στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ. στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Από πολύ νέος έδειξε την πνευματική κλίση του και σε ηλικία 25 ετών χειροτονήθηκε διάκονος από τον επίσκοπο Αλεξανδρείας Αλέξανδρο, τον οποίο ακολούθησε στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο το 325, στη Νίκαια της Βιθυνίας όπου και γράφτηκαν τα επτά από τα δώδεκα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως (**το Πιστεύω**). Εκεί αναδείχθηκε πρωτεργάτης στην καταδίκη της διδασκαλίας του Αρείου που χαρακτηρίστηκε αιρετική. Στις 8 Ιουλίου του 328, σε ηλικία 33 ετών εξελέγη Πατριάρχης Αλεξανδρείας.

Μετά την εκλογή του, άρχισε σημαντικό ποιμαντικό έργο, μελέτησε τις ανάγκες των μοναχών, κληρικών και λαϊκών, ανέπτυξε έντονη αντιαιρετική δράση, με κύριο στόχο την διάδοση του «ορθού» δόγματος της ομοουσιότητας του Πατρός και του Υιού. Υπήρξε και πρωτεργάτης μεγάλου φιλανθρωπικού έργου στη περιοχή της Αλεξάνδρειας. Ο Μέγας Αθανάσιος, ο επονομαζόμενος και «στύλος της ορθοδοξίας», διετέλεσε Επίσκοπος για 46 έτη. Καθώς η επιρροή του Άρειου ήταν ισχυρή, ακόμη και στο περιβάλλον του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, και των διαδόχων του, ο Άγιος Αθανάσιος εξορίστηκε αρκετές φορές και για 17 χρόνια έζησε στην εξορία.

Εξορίστηκε για πρώτη φορά το 335 μ.Χ. στη Γαλατία, τη δεύτερη το 340μ.Χ. στη Ρώμη, την τρίτη το 356 μ.Χ. στην έρημο της Αιγύπτου, και τέταρτη το 362 μ.Χ. στη Θηβαΐδα. Μετά τον θάνατο του Ιουλιανού του Παραβάτη, επανήλθε στο θρόνο του μέχρι το θάνατό του, χωρίς διωγμούς.

Είναι πατέρας της Ορθοδοξίας, γιατί αυτός γέννησε με το μυαλό του, το φωτισμένο από το Θεό, όλους εκείνους, τους όρους και τα διδάγματα, που μας ξεκαθάρισαν το έδαφος της πίστεως μας από τις διάφορες αιρετικές διδασκαλίες. Είναι αυτός που αγωνίστηκε όσο κανένας άλλος για να διαφυλάξει την Ορθοδοξία ἄσπιλη και αμόλυντη.

Προβληματισμό πάντως προκαλεί η ταυτόσημη αφιέρωση στον ίδιο Άγιο των όμορων οικισμών, οι οποίοι απέχουν ελάχιστα μεταξύ τους. Αναλογιζόμενοι την αδυναμία μετακίνησης των κατοίκων των εποχών του 16^{ου}, 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αι. θα περίμενε οι όμοροι οικισμοί να εορτάζουν διαφορετικές στιγμές του χρόνου (κυρίως κατά το θέρος) και άρα να έχουν εκκλησίες αφιερωμένες σε διαφορετικούς Αγίους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το πανηγύρι του χωριού ήταν το μεγαλύτερο κοινωνικό γεγονός καθώς γιόρταζε κάθε σπίτι του χωριού και ήταν η καλύτερη ευκαιρία για ανταλλαγή επισκέψεων και δημιουργίας των συνοικεσίων για τη σύναψη γάμων των νέων. Δεδομένου ότι όλα τα όμορα χωριά (τσιφλίκια) γιορτάζανε ταυτόχρονα και μέσα στο καταχείμωνο, αυτό εμπόδιζε τις κοινωνικές σχέσεις των όμορων κοινοτήτων.

Εικόνα 65: Το πολικό ψύχος που επικρατούσε στην περιοχή συνήθως το Γενάρη.

(Σε καμία περίπτωση δεν επέτρεπε τον εορτασμό πανηγυριού και ανταλλαγή επισκέψεων...)

Προφανώς κάτι πιο δυνατό ήταν η αιτία της επιμονής αυτής. Μια ετυμολογική εξήγηση παρατίθεται στις επόμενες γραμμές...

Υπάρχουν ονόματα που λόγω της ετυμολογίας τους προτιμήθηκαν από του Έλληνες Χριστιανούς στα βάθη των αιώνων. Για παράδειγμα σε κάποιες φυλετικές κοινότητες δίνανε συχνά το όνομα Ζήσης (για να ζήσει το παιδί), Ζωή (για να έχει ζωή το παιδί), Στέργιος (για να στεριώσει το παιδί), Ρίζος (για να ριζώσει το παιδί) κλπ. Δεδομένων των κακουχιών και την ανυπαρξία υγειονομικής περίθαλψης οι κάτοικοι της υπαίθρου στον τιμώμενο Άγιο εύρισκαν στήριγμα και ελπίδα...

Συλογιζόμενοι την ετυμολογία του ονόματος "Αθανάσιος" αντιλαμβανόμαστε την αναφορά του στην αθανασία κάθε ζωντανής ύπαρξης. Όπως αναφέρθηκε εκτεταμένα, στην αρχαία Κραννώνα, που οι κάτοικοι ήταν κυρίως γεωργοί τιμούσαν θεούς όπως ο Σάραπις, η Ίσις και ο Ήλιος προκειμένου να τους εξασφαλίζουν καλή σοδειά στα δημητριακά και γενικά στα αγροτικά τους προϊόντα. Καθώς το καθεστώς των ακτημόνων και του τσιφλικά ήταν αυτό που επικρατούσε σε όλη την διάρκεια του Οθωμανικού ζυγού, για πολλούς αιώνες, γενεές και γενεές, η μόνη ιδιοκτησία των κολίγων ήταν τα λιγοστά πρόβατα που εκτρέφανε ανά οικογένεια, για να θρέψουν τα παιδιά τους. Σύμφωνα με την πανάρχαια ποιμενική πρακτική και τη γενετική, τα πρόβατα γεννούσαν μέσα στον μήνα Ιανουάριο (Γενάρης). Μέσα σ' αυτόν τον μήνα η εκκλησία γιορτάζει τον Άγιο Βασίλειο, τα Θεοφάνεια, τον Άγιο Αθανάσιο (18/1), τον Άγιο Αντώνιο τον Άγιο Ευθύμιο, και τους τρεις Ιεράρχες.

Οι χωρικοί, προφανώς, ανάμεσα σε όλους αυτούς μόνο στον Άγιο Αθανάσιο βρίσκανε την ετυμολογία που ταίριαζε σ' αυτούς και το "βιός" τους. Ήθελαν δηλαδή να προσεύχονται σε έναν Άγιο Πατέρα της εκκλησίας, όπου η χάρη του θα τους εξασφάλιζε την προστασία σ' αυτούς και την αθανασία των προβάτων τους που γεννούσαν, και των μικρών αρνιών που γεννιούνταν στην καρδιά του χειμώνα και στις αντίξοες καιρικές συνθήκες που αυτά ήταν εκτεθειμένα :ισχυρές χιονοπτώσεις, σκληρό ηπειρωτικό κρύο, πολυήμερες παγωνιές, ατέλειωτες βροχοπτώσεις κλπ.

Μόνο λαογραφικά και ετυμολογικά μπορεί να εξηγηθεί η εμμονή στην αφιέρωση τόσων ναών στον Άγιο (από τα μικρά τσιφλικοχώρια του κάμπου έως τα βλαχόφωνα νομαδικά χωριά της Σαμαρίνας ή της Αβδέλας Γρεβενών και όλης της Ελληνικής υπαίθρου) αφού όλοι οι χωρικοί των οικισμών αυτών ήθελαν να επικαλούνται τη χάρη του και το όνομά του για βοήθεια στο "βιός" τους...

B.2.5. Ο ΠΑΛΑΙΟΣ Ι. Ν. ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ

Εικόνα 1 :Εναέρια φωτογραφική αποτύπωση του χωριού και των όμορων λόφων.

Σε απόσταση εικοσιοκτώ χιλιομέτρων Νοτιοδυτικά της Λάρισας, στα όρια της επαρχίας Λάρισας και Φαρσάλων, σε υψόμετρο 250 μέτρων βρίσκεται ο οικισμός του Ψυχικού Λάρισας. Μέχρι το 1883 ο οικισμός έφερε την τούρκικη ονομασία **“Κιτσελί”**^{1,2}

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, το χωριό πήρε τη νέα του ονομασία και από το 1883 ανήκε στον παλαιό Δήμο Κραννώνος. Το 1912 υπάχθηκε στην τότε Κοινότητα Σουλετσίου (σημ. Κυπάρισσο), ενώ από το 1930 αποτελούσε την Κοινότητα Ψυχικού. Κατά τη διοικητική διαίρεση με το σχέδιο “Καποδίστριας”, 1998 έως 2010, το χωριό αποτέλεσε το Τοπικό Διαμέρισμα Ψυχικού, του πρώην Δήμου Κραννώνος, και με το πρόγραμμα “Καλλικράτης” αποτελεί πλέον την Τοπική Κοινότητα Ψυχικού της Δημοτικής Ενότητας Κραννώνος του Δήμου ΚΙΛΕΛΕΡ, της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας Περιφέρειας Θεσσαλίας.

Οι κάτοικοί του ασχολούνται κατά κανόνα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, ενώ

¹ *Κεσι* =Στα Τούρκικα σημαίνει κατσίκα, η κατάληξη (*li*) δηλώνει περιοχή-καταγωγή (δηλαδή περιοχή με κατσίκες) .

² *Μετά την επικράτηση των Οθωμανών και μετά το 1463, οι Γιουρούκοι εγκαταστάθηκαν στο Φυλλήιο όρος, περιοχή όπου βρίσκεται ο οικισμός... Αυτοί ήταν κτηνοτρόφοι νομάδες που μεταφέρθηκαν από το Ικόνιο της Μ. Ασίας. Επειδή οι Γιουρούκοι επεξεργάζονταν το μαλλί και έφτιαχναν την τσόχα (κετσές),κατά μια άλλη ερμηνεία, πολύ πιθανό το όνομα του οικισμού να προσδιορίζει την παραγωγή του προϊόντος αυτού ..*

πολλοί απ' αυτούς παρότι διαμένουν στη Λάρισα, δραστηριοποιούνται στο χωριό. Έχει έκταση σχεδόν 15.000 στρέμματα εκ των οποίων περίπου 3.000 στρέμματα βρίσκονται στη λοφώδη θέση "κάστρο" και αποτελούν πέρα από βοσκότοπο ένα αυτόνομο οικοσύστημα με αυτοφυή άγρια βλάστηση από πουρνάρια, γκορτσιές και αρωματικά φυτά. Μια πηγή που ονομάζεται "Σουικλί"³ ρέει όλο το χρόνο στους πρόποδες αυτού του λόφου και ξεδιψά πέρα από το χωριό, και την άγρια πανίδα που ζει στην περιοχή και αποτελείται από αλεπούδες, λύκους, λαγούς, χελώνες, άγρια πουλιά γηγενή και αποδημητικά ή διαβατάρικα και διάφορα ήδη ερπετών.

B.2.5.1. ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Εικόνα 2: Γενικότερη άποψη των ναών του χωριού

Γενικά το χωριό διαθέτει δύο ναούς αφιερωμένους στον Άγιο Αθανάσιο και ένα πρόσφατο Εξωκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Ραφαήλ, δείγμα της χριστιανικής πίστης και αφοσίωσης των λιγοστών χωρικών.

---

³ Σουικλί, από το τούρκικο su= νερό και (li) δηλώνει περιοχή (δηλ περιοχή με νερό) .

Ο παλαιότερος ναός βρίσκεται σε χαμηλό σημείο στα ΝΔ του χωριού και χτίστηκε το 1839, ενώ ο νεότερος ναός που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού θεμελιώθηκε το 1965 και τελείωσε λίγα χρόνια αργότερα.

Το κοινό χαρακτηριστικών των τριών αυτών ναών είναι ότι βρίσκονται τοποθετημένοι πάνω σε μία νοητή γραμμή που ξεκινά από την Ανατολή του ήλιου και καταλήγει στη Δύση. Θα μπορούσε κανείς να την παραλληλίσει με την πορεία της ενάρετης ανθρώπινης ζωής : τη γέννηση, τη νεότητα, τη γήρανση και το θάνατο.

Εκκλησιαστικά, η ενορία ανήκει στην Γ' αρχιερατική επιτροπεία Αγίων Αναργύρων με έδρα το ομώνυμο παρακείμενο χωριό . Στο χωριό προβλέπεται θέση εφημέριου, στην οποία διακονεί ο πατήρ Βασίλειος Τσουμάνης.

Ο παλαιός ναός είναι πλέον κοιμητηριακός, αφού εντός του αύλειου χώρου του, στα νότιά του, βρίσκεται το κοιμητήριο του χωριού.

B.2.5.2. Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εικόνα 3: Η εξαιρετική θέα προς τον κάμπο των Φαρσάλων από το προαύλιο του ναού.

Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου αποτελεί μία λιθόκτιστη τρίκλιτη Βασιλική με νάρθηκα (γυναικωνίτη) . Βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο του οικισμού,

όπως επέβαλε ο Οθωμανός κατακτητής που κυριαρχούσε για αιώνες στην περιοχή, και κατά την περίοδο κατασκευής του έργου, παρά των προνομίων που χορηγήθηκαν από το 1839 στους Ορθοδόξους Χριστιανούς από την Υψηλή Πύλη του Σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ με το διάταγμα Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ και την εν γένει Οθωμανική Διοίκηση (www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/141.html).

Σημαντικό μέρος του ναού έως πρόσφατα βρισκόνταν μέσα στη γη. Ο ναός γενικά ακολουθεί τον κυρίαρχο τύπο των ναών εκείνης της εποχής και ειδικότερα των τρίκλιτων βασιλικών, αλλά οι αναλογίες, ο χαμηλός φωτισμός, η οροφή του και γενικά ο σχεδιασμός του ακολουθεί αυτόν, των ναών του 18ου αι (2), με χαρακτηριστική ομοιότητα με τον παλαιό ναό του όμορου οικισμού του Αγίου Γεωργίου που είναι κατασκευής του 1740. Οι δύο ναοί διαφέρουν ελάχιστα ως προς τις διαστάσεις και είναι πανομοιότυποι με τον παρόντα να είναι υψηλότερος και συνεπώς πιο επιβλητικός. Ο ναός αναγνωρίστηκε το 1986 ως διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού. (ΦΕΚ 598/Β/19-9-86, ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1Φ32/24140/598/2-7-86)

Εικόνα 4 : *Η Δυτική πλευρά του ναού*

Στη δυτική πλευρά του ναού υφίσταται επιμήκης νάρθηκας (γυναικωνίτης), ο οποίος είναι συνεπίπεδος σε σχέση με τον κυρίως ναό, και η επικοινωνία πραγματοποιείται μέσω μικρής εσωτερικής θύρας. Ο ναός είναι σχετικά φτωχός σε ανοίγματα, καθώς διαθέτει δύο παραδοσιακά χαμηλές τοξωτές θύρες εισόδου, μία στη νότια όψη του για τον κυρίως ναό, και μια στη δυτική πρόσοψη, για την είσοδο στον νάρθηκα (γυναικωνίτη).

Υπεράνω αυτών είναι τοποθετημένα ημικυκλικά κογχάρια ενώ το υπέρθυρο της κυρίας εισόδου περιέχει πλούσιο ανάγλυφο λίθινο διάκοσμο στις παρειές της θύρας. Επάνω στο υπέρθυρο υπάρχει σημείο μαρτυρίας ανέγερσης του μνημείου. Συγκεκριμένα ευκρινώς αναφέρεται η ημερομηνία 1639. Παρότι και στο ΦΕΚ αναφέρεται η ανωτέρω ημερομηνία κτίσεως, μια νεότερη μελέτη αποκατάστασης από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, τοποθετεί το μνημείο 200 χρόνια αργότερα δηλαδή στο 1839.

Εικόνα 5: Η πόρτα εισόδου στον κυρίως ναό.

Εικόνα 6 : Η χρονολογική αναφορά 1639 στο υπέρθυρο.

Αναλογιζόμενοι των συνθηκών που επικρατούν κατ' αρχήν σε μια τουρκοκρατούμενη επί αιώνες περιοχή, το πέρασμα των χρόνων και τη φυσική φθορά που ο χρόνος προκαλεί, τα διάφορα φυσικά φαινόμενα που επιδρούν σε ένα κτίριο (καταστρεπτικοί σεισμοί , πλημμύρες, καθιζήσεις, κεραυνοί, πυρκαγιές,), δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση ο ναός να είχε αρχικά κατασκευαστεί κατά τον 17^ο αι. στην ίδια θέση και ίσως με χαμηλότερη μορφή, και να ανακατασκευάστηκε στην ίδια θέση, με τα ίδια θυρώματα, στους επόμενους 2 αιώνες, με νεότερα και ισχυρότερα υλικά, με την άδεια πάντα της Οθωμανικής Διοίκησης, με τη χρηματοδότηση της Επισκοπής ή των ισχυρότερων οικονομικά πλέον κατοίκων χωρικών. Έτσι ίσως μπορεί να εξηγηθεί και η μορφή του ναού στο πρότυπο εκκλησιών προγενέστερης περιόδου. Ενδεχομένως, ακόμα και οι λίθοι καθώς και τα χαμηλότερα αγκωνάρια των τεσσάρων γωνιών του κτιρίου, που διαφοροποιούνται ελαφρώς σε σχέση με τη μορφή, το υλικό και το χρώμα από τα ανώτερα, να κρύβουν τις απαντήσεις στους προβληματισμούς που ευλόγως προκύπτουν.

Επιπλέον, ελλείψει περισσότερων αρχαιολογικών, λαογραφικών, δημογραφικών ή απογραφικών στοιχείων, δεν υπάρχει σαφής εκτίμηση για το χρόνο αρχικής ίδρυσης του οικισμού, εάν η κατοίκηση ήταν αδιάλειπτη και εάν η θέση του ήταν η ίδια στο

πέραςμα του χρόνου . Λαμβάνοντας υπόψη διάφορα, γενικότερα στοιχεία της περιοχής, οι οικισμοί αυτοί αποτελούσαν χώρο καταλύματος- διαβίωσης γηγενών εργατών της γης. Υπό την εξουσία πάντα κάποιου Τούρκου Μπέη φεουδάρχη - τσιφλικά, εργαζόταν αντί μορτής (δικαιώματος) ή αντιμισθίου (συνήθως σιτάρι) και η μόνη τους περιουσία (βιός) ήταν πέρα από το ζευγάρι, τα λιγοστά κατοικίδια -συνήθως αιγοπρόβατα- με τα οποία καλούνταν να ζήσουν τις οικογένειές τους. Άλλωστε και η αφιέρωση του ναού στον Άγιο Αθανάσιο, έχει την ίδια λαογραφική σχέση και ετυμολογική ερμηνεία με τους ναούς των όμορων οικισμών του Κραννώνα (Χατζιλάρ), του Μικρού Βουνού (Τεκελί), και γενικότερα των οικισμών Μαυροβουνίου (Ταουσάν), Ιτέας (Κουτσιαρί), του Ζαπείου (Μπακράτσι) της μεγαλύτερης Εκκλησίας του παρακείμενου Παλαμά Καρδίτσας κλπ.

Καθώς ήταν εργάτες γης, και συνήθως μετακινούμενοι, από την πρώτη επίσημη απογραφή του 1881 , διαπιστώνουμε ότι πολλοί κάτοικοι των γύρω οικισμών, είχαν γεννηθεί στο Ψυχικό (Κοντόπουλος,2007) αλλά μετοίκησαν μεταγενέστερα σε όμορους οικισμούς ή αντίστροφα . Περαιτέρω οι αναφορές σε λοιμούς από πανούκλα στη Θεσσαλία κατά περιόδους από το 1600 έως το 1750 με αναγκαστικές μετακινήσεις θέσεων ολόκληρων οικισμών όπως λ.χ. του όμορου Μικρού Βουνού ή του όμορου Αγίου Γεωργίου, ενισχύουν τις ανασφαλείς εκτιμήσεις . Έτσι στην πρώτη απογραφή του 1881 ο οικισμός φέρεται να αποτελείται μόλις από 176 άτομα , μόλις 28 οικογένειες το 1900 (Κοντόπουλος,2008), καθιστώντας αμφίβολη τη δυνατότητα του οικισμού για την κατασκευή ενός τέτοιου μεγάλου μνημείου από το 1639 και πιο πιθανή την σταδιακή επέκταση, ή ανακατασκευή ή αναστύλωση του ναού μέχρι το 1839 .

Η μεταρρυθμιστική πολιτική του *Αμπντούλ Μετζίτ το 1839*, έμελλε να εγκαινιάσει μια εποχή αλλαγών στη ζωή των υπηκόων σ' όλη την οθωμανική επικράτεια. Βασίστηκε στην βελτίωση των συνθηκών ζωής στην Αυτοκρατορία μέσω του σεβασμού της ασφάλειας, της τιμής και της περιουσίας των υπηκόων ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους και την ισότητά τους απέναντι στο νόμο. Επιπλέον καθορίστηκε το φορολογικό βάρος ανάλογα με την περιουσία και τα εισοδήματα του φορολογουμένου.

Η παράλληλη άνοδος του εμπορίου την εποχή εκείνη, ενδεχομένως να βελτίωσε τις οικονομικές συνθήκες των κατοίκων και έτσι το 1842, κάλεσαν αξιόλογους αγιογράφους να διακοσμήσουν τον σημερινό ναό. Οι ίδιες οικονομικές συνθήκες λίγο

αργότερα, και το εξειδικευμένο διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-i Humayun) του 1856 (www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html) προφανώς επέτρεψαν και την ανέγερση του επιβλητικού τριώροφου πέτρινου κωδωνοστασίου, από το συνεργείο του Δημητρίου και Παναγιώτη Ραγιά το 1865 . Όποια και αν είναι τελικά η πραγματική ιστορία του ναού, δεν παύει να είναι ένα μνημείο, ένα πραγματικό κόσμημα για την ευρύτερη περιοχή, δείγμα πολιτισμού και υψηλού επιπέδου των ταπεινών Χριστιανών κατοίκων του χωριού.

Εικόνα 7: Η βορειοανατολική πλευρά του ναού

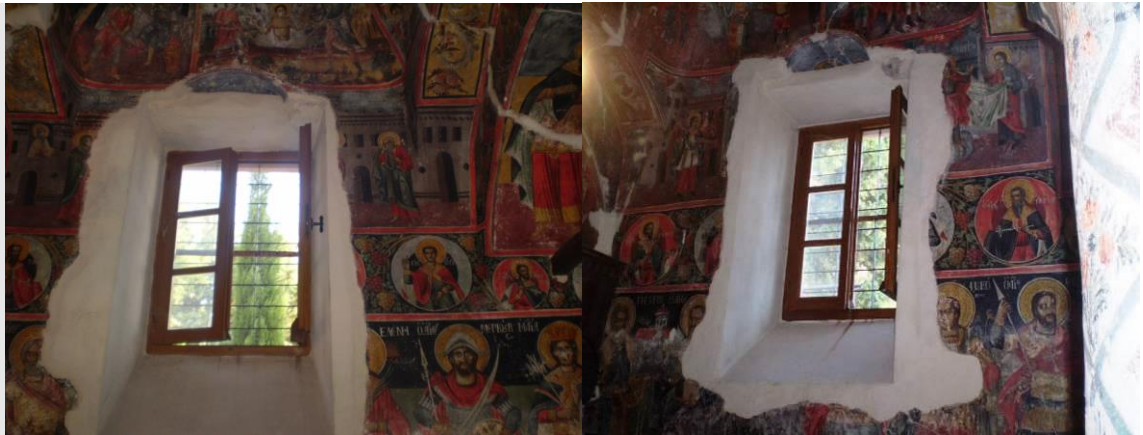

Εικόνα 8: Η ανατολική πλευρά με τα ανοίγματα.

Στη νότια και πιο φωτεινή άλλα και άλλοτε υποβαθμισμένη πλευρά του κτιρίου υφίστανται τρία παράθυρα, δύο για τον κυρίως ναό και ένα για τον νάρθηκα και στη βόρεια πλευρά ένα μικρό παράθυρο για το φωτισμό του ιερού. Στο σύνολο αυτό προστίθενται δύο κυκλικά παράθυρα - φεγγίτες στην ανατολική και δυτική πλευρά του κτιρίου, το ένα υπεράνω της κόγχης του ιερού και το άλλο υπεράνω της θύρας του γυναικωνίτη.

Οι παρειές και οι ποδιές των ανοιγμάτων, εσωτερικά του ναού, πιθανόν μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, τροποποιήθηκαν προκειμένου να αυξηθεί φωτισμός στο εσωτερικό. Έτσι αυξήθηκε ο φωτισμός και ο πιθανόν και ο αερισμός συμβάλλοντας έτσι έστω και λίγο στη μείωση της υγρασίας του χώρου. Με την ενέργεια αυτή όμως καταστράφηκε μέρος των αγιογραφιών που βρίσκονταν γύρω απ’

αυτά.

Εικόνα 9

Εικόνα 10

Εικ. 9,10 : Τα νέα ανοίγματα και οι φθορές στις παρειές.

Με παρεμβάσεις και την επίβλεψη των εργασιών αποκατάστασης από την 7η *ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ* το 1995, απομακρύνθηκαν τα πρηνή χρώματα από τους εξωτερικούς τοίχους του κτιρίου, οι εξωτερικές όψεις αποκαταστάθηκαν αφού καθαρίστηκαν και αρμολογήθηκαν οι λιθοδομές, και επισκευάστηκε η ενιαία δίρριχτη στέγη με τις αποτιμήσεις της. Επίσης αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα κεραμίδια βυζαντινού τύπου, αντικαταστάθηκαν τα παλαιά κουφώματα με νέα παρόμοιας μορφής και κατασκευής ενώ πραγματοποιήθηκαν και οι απαραίτητες εργασίες στατικής αποκατάστασης της συνδετήριας δομικής ξυλείας μεταξύ των στύλων. Ανάλογες εργασίες έγιναν το 2007-2008, όπου έγινε πλήρης αποκατάσταση, συντήρησης και στερέωσης των αγιογραφιών που αποτελούν *αξιόλογα στοιχεία τέχνης και πολιτισμού...*

Παρατηρώντας τις εξωτερικές όψεις του ναού διαπιστώνουμε τη διαφοροποίηση στην τεχνική δόμησής του. Οι τοίχοι είναι κτισμένοι από αργούς λίθους της περιοχής και μόνο στην εξωτερική κοίλα πλευρά του ιερού (κόγχη) και σε ύψος πάνω από ένα μέτρο περίπου, έχουν τοποθετηθεί με κονίαμα λαξευμένοι λίθοι. Το ύψος του διακόσμου μαρτυρά την προηγούμενη στάθμη του εδάφους πριν την μετέπειτα καθαίρεση και απομάκρυνσή του. Οι λαξευτοί λίθοι διαγράφουν συμμετρικά 6 τυφλά ανάγλυφα ανιδώματα που καταλήγουν σε ημικυκλικά τόξα. Ο ίδιος διάκοσμος εντοπίζεται και στους ναούς των όμορων οικισμών, διάφορων περιόδων, με παραλλαγές στο τελειώμά τους. Επίσης λαξευτοί λίθοι (γκωνάρια) έχουν τοποθετηθεί

στις τέσσερις γωνίες του κτιρίου. Οι λίθοι αυτοί όπως και οι κίονες εσωτερικά του ναού, προφανώς έχουν μεταφερθεί από παλαιότερο ναό κατά πάσα πιθανότητα από κάποιο ναό της παρακείμενης Αρχαίας Κραννώνας.

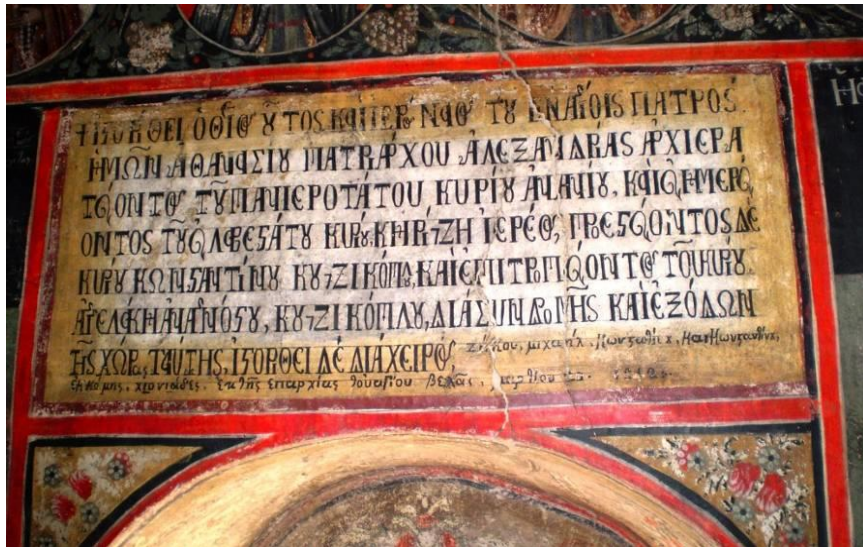
Εικόνα 11: Τα τυφλά ανάγλυφα αμυδρώματα με τα ημικυκλικά τόξα

Εικόνα 12: Οι ανάγλυφες παραστάσεις στους λαξευτούς λίθους (γκωνάρια)

Περνώντας από τη χαμηλή κεντρική είσοδο του κυρίως ναού, ο επισκέπτης είναι αναγκασμένος να ζήσει μια πλούσια αισθητική εμπειρία και απόλαυση χρωμάτων. Το έντονο πορφυρό χρώμα κυριαρχεί και κερδίζει τις εντυπώσεις κάθε επισκέπτη.

Ο ναός είναι κατάγραφος, με ιδιαίτερες μορφές και παραστάσεις Αγίων και ιδιαίτερα επιμελημένος. Τα ζωηρά, φυτικά χρώματα άλλων εποχών, συνθέτουν ένα ενιαίο αγιογραφικό τάπητα, όπου εικονίζονται οι Άγιοι και ο βίος του Χριστού από τη Γέννηση μέχρι την Ανάστασή Του. Ο ναός διαθέτει λεπτομέρεια αρχιτεκτονικής και αποτελεί ένα εξαιρετικό δείγμα θολοσκεπούς βασιλικής με τρία κλίτη που ορίζονται από δύο σειρές τεσσάρων λίθινων κίωνων και δύο πεσσών. Οι κίονες σχηματίζουν τοξοστοιχίες με 12 πέτρινους θόλους (φουρνικά), σε δύο σειρές του αριστερού και του δεξιού κλίτους. Οι δύο κεντρικές επιμήκης τοξοστοιχίες καταλήγουν στον ανατολικό τοίχο εντός του ιερού Βήματος. Η οροφή του κεντρικού κλίτους περιλαμβάνει μία ενιαία εγκάρσια καμάρα, που ξεκινά από τη δυτική πλευρά του ναού και καταλήγει ανατολικά, στο ιερό βήμα.

Πάνω από την κεντρική είσοδο, εντός του ναού, στο υπέρθυρο βρίσκεται κτητορική επιγραφή που μας δίνει πληροφορίες για τους συντελεστές του έργου.

Εικόνα 13: Η κτητορική επιγραφή του ναού

ΙΣΤΟΡΗΘΕΙ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ
 ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩ-
 ΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
 ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΤΖΗ ΙΕΡΕΩΣ ΠΡΟΕΣΤΕΥΟ-
 ΝΤΟΣ ΔΕ ΚΥΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΥΤΖΙΚΟΠΟΥΛΟΥ
 ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΑΓΓΕΛΑΚΗ ΑΝΑΓΝΩ-
 ΣΤΟΥ ΚΟΥΤΖΙΚΟΠΟΥΛΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΑΣ ΚΑΙ ΕΞΟ-
 ΔΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΙΣΤΟΡΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ
 Ζήκου Μιχαήλ Κωνσταντίνου και Κωνσταντίνου εκ κόμης
 Χιονάδες εκ της επαρχίας του Αγίου Βελάς Μαρτίου 1842.

Από την κτητορική λοιπόν επιγραφή πληροφορούμαστε ότι το μνημείο αιογραφήθηκε από το ξακουστό συνεργείο του Μιχάλη Ζήκου μαζί με δύο ακόμη τεχνίτες που η καταγωγή τους ήταν οι Χιονάδες της Κόνιτσας Β. Ηπείρου⁴. Οι

⁴ Το όνομα Χιονάδες προήλθε από το επάγγελμα των ορεισβίων φτωχών χωρικών στη μεταφορά πεισμένου χιονιού τους καλοκαιρινούς μήνες από τις σκιερές ορεινές περιοχές του Γράμμου στα σπίτια των πλούσιων Ηπειρωτών, αφού ο τόπος τους ήταν φτωχικός και άγονος.

Χιοναδίτες ζωγράφοι ήταν ξακουστοί καθώς όλοι τους είχαν τελειοποιηθεί στο Άγιο Όρος (www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Zografoi.htm). Έργα τους έχουν βρεθεί σε 101 χωριά και πόλεις της Ελλάδας. Οι Χιοναδίτες ζωγράφοι, συναγωνίζονταν στην τέχνη τους Σαμαριναίους ζωγράφους .

Επίσης πληροφορούμαστε ότι η αγιογράφιση (ιστόρηση) του σημαντικού αυτού ναού έγινε με έξοδα των κατοίκων του χωριού, η επιτροπή αποτελούνταν από τους Αγγελάκη Αναγνώστου και Κουτζικόπουλο, Προεστός ήταν ο Κωνσταντίνος Κουτζικόπουλος, Εφημέριος Ιερέας ήταν ο κος. Κυρίτζης, ενώ όλα αυτά συνέβησαν επί επισκόπου Μητροπολίτη Ανανία (1837-1853)⁵

Εικόνα 14

Εικόνα 15

Εικόνα 16

Εικ. 14,15,16: Λαξευμένοι λίθινοι κίονες που προφανώς μεταφέρθηκαν από την Κραννώνα.

Παρατηρώντας λεπτομερώς τους στύλους των αγίδων του ναού, αντιλαμβανόμαστε ότι προφανώς αποτελούν λίθινους "σπονδυλωτούς" κίονες κάποιου παλαιότερου, ίσως και αρχαίου ναού της Αρχαίας Κραννώνας.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος χωρίζεται στην κάτω ζώνη, η οποία απεικονίζει ολόσωμους Αγίους και στην ανώτερη ζώνη που έπειτα καταλήγει στα φουρνικά και

⁵ από τη μελέτη της 7ης Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

παρουσιάζει παραστάσεις από το βίο και τα θαύματα του Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων.

Από τον χώρο του Ιερού Βήματος ξεκινά ο χριστιανικός ο κύκλος, με τον Ευαγγελισμό και τερματίζεται με τα γεγονότα μετά την Ανάσταση που διατρέχεται μέσα από το κεντρικό κλίτος. Η διάταξη αυτή είναι σύμφωνη με το νόημα των σκηνών και τα λειτουργικά αναγνώσματα της κάθε περιόδου και τα πρότυπά της έχουν ληφθεί υπόψη από παλαιότερα μνημεία.. Δόθηκε έμφαση στις διαφορετικές μορφές του Ιησού, όπως έχουν γραφτεί από προφητικά οράματα. Γύρω από αυτές οποίες αναπτύσσονται οι σκηνές του Χριστού. Οι τεχνικές αυτές έλκουν την καταγωγή τους από αντίστοιχες τεχνικές που εφαρμόστηκαν από Καπεσοβίτες και Λινοτοπίτες ζωγράφους του 17^{ου} και 18^{ου} αι (συνεργεία από παρακείμενα χωριά της Β. Ηπείρου).⁶

Ο δεύτερος κύκλος μετά τον Χριστολογικό, είναι εκείνος του Ακαθίστου ύμνου, προς τιμήν της Θεοτόκου, ο οποίος εμφανίζεται στα πλάγια κλίτη, αρχίζοντας από τα νοτιοανατολικά, όπως γινόταν από τη Βυζαντινή περίοδο.

Από την αγιογραφική παράθεση, ξεχωρίζουμε την έμφαση που δίνεται, σε έναν από τους θόλους των πλάγιων κλιτών, που είναι αφιερωμένος στο βίο του Αγίου Σεραφείμ, που λατρεύτηκε έντονα στην περιφέρεια των Φαναριοφερσάλων, ως εθνομάρτυρας και προστάτης κατά της **πανούκλας**, (όπως και ο Άγιος Βησσαρίων), η οποία όπως αρχικά αναφέρθηκε αποτέλεσε την θανατηφόρα μάστιγα της Θεσσαλίας για δύο περίπου αιώνες.

Στα κατώτερα στρώματα των τοίχων υπάρχει πλήθος ολόσωμων Αγίων και προτομών αυτών ενώ δεκάδες μετάλλια απλώνονται στα τόξα του ναού.

Παρατηρούμε επίσης στο διάκοσμο, την έντονη παρουσία Αγίων που έχουν θεωρηθεί ως προστάτες των ζώων όπως ο άγιος Μόδεστος, των βοσκών όπως ο Άγιος Μάμας, καθώς όλοι οι άνδρες ήταν και βοσκοί των λίγων ζώων τους, όπως άλλωστε γινόταν και στην πατρίδα των καλλιτεχνών. Εξάλλου και η αφιέρωση του ναού στον Άγιο

---

⁶ Η καταστροφή του Λινοτοπίου από τους Τουρκαλβανούς, και η καταφυγή των καλλιτεχνών στους Χιονάδες και στη Σαμαρίνα, δημιουργούν τις συνθήκες εξέλιξης των εργαστηρίων, από τους Χιοναδίτες και Σαμαριναίους καλλιτέχνες. Ενδεχομένως και η αγιογραφική διάταξη του παρόμοιου ναού του Αγίου Γεωργίου, του όμορου οικισμού, που είναι διακοσμημένος από Λινοτοπίτικο συνεργείο το 1753, να επηρέασε το συνεργείο των Χιοναδιτών σύμφωνα με τα παραπάνω.

Αθανάσιο έχει ετυμολογική ερμηνεία, καθώς το όνομά του παραπέμπει σε "αθανασία". Καθώς η μνήμη του εορτάζεται ακριβώς την περίοδο υποδοχής των νεογέννητων αμνών, στις 18 Ιανουαρίου (Γενάρης), οι κάτοικοι όλων των όμορων περιοχών γιόρταζαν τον προστάτη τους ελπίζοντας σε καλή γέννα και **αθανασία** των νεογνών και των μητέρων τους καθώς αυτά ήταν και η μοναδική τους περιουσία για τον βιοπορισμό τους. Οι γηγενείς εργάτες γης (Καραγκούνηδες) που ζούσαν στον οικισμό δεν ήταν επαγγελματίες νομάδες κτηνοτρόφοι όπως συνέβαινε με άλλα Ελληνικά φύλα, αλλά μικροϊδιοκτήτες που κατείχαν μόνο λίγα ζώα για να ζήσουν τις οικογένειές τους (γάλα, κρέας, μαλλί) . Καθώς γιατροί και κτηνίατροι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν, οι απλοί χωρικοί εύρισκαν στους Αγίους τη μόνη τους ελπίδα και αποκούμπι.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί και στην αιογράφηση του Αγίου Γεωργίου του εξ Ιωαννίνων με την τοπική του φορεσιά, που φιλοτέχνησε για πρώτη φορά ο Μιχαήλ Ζήκος, στα Ιωάννινα το 1838 στο σπίτι του Αγίου . Παρόμοια φιλοτέχνηση συναντάμε και στο Μεταξοχώρι Αγιάς. Γενικά όλο το αιογραφικό πρόγραμμα, με τους χρωματικού του τόνους, συμβάλλει στην θρησκευτική κατάνυξη των εκκλησιαζομένων χριστιανών και στο δέος του επισκέπτη.

Εικόνα 17

Εικόνα 18

Εικόνα 19

Εικόνα 20

Εικόνα 21

Εικ. 17-21: Οι ζωγραφικές παραλλαγές του Παντοκράτορα στα φουρνικά του ναού.

Εικόνα 22

Εικόνα 23

Εικόνα 24

Εικόνα 25

Εικ. 22-25: Το αγιογρ/κό πρόγραμμα : Ολόσωμοι Άγιοι, μετάλλια, σκηνές της Καινής Διαθήκης

Το τέμπλο του ναού είναι ξύλινο, νεοκλασικού ύφους, με λεπτά ανάγλυφα πλαίσια και χρωματική απόχρωση εναρμονισμένη με τον υπόλοιπο τοιχογραφικό διάκοσμο. Κατασκευάστηκε το 1902 με δαπάνη του Σωκράτη Μέξη (http://vlahofonoi.blogspot.gr/201203/blog-post_03.html).⁷

Εικόνα 26

Εικόνα 27

Εικ. 26,27: Το ξύλινο τέμπλο, δωρεάς Σωκράτη Μέξη.

Στην Ωραία Πύλη εικονίζεται ο Ιησούς ως μέγας Αρχιερέας, δεξιά της Ωραίας Πύλης και προς νότο εικονίζεται ένθρονος ο Παντοκράτορας, και ο Άγιος Ιωάννης ο

⁷ Η ιστορική οικογένεια Μέξη κατάγονταν από το Λάμποβο της Βορείου Ηπείρου και είχε συγγενική σχέση με τη μεγάλη οικογένεια των μεγάλων ευεργετών του Έθνους Ευαγ. & Κων/νου Ζάππα(γένος Μέξη) και οι οποίοι κατάγονταν από το ίδιο χωριό. Ο Ευάγγελος Ζάππας ήταν ο νέος ιδιοκτήτης – τσιφλικάς του αγροκτήματος του Ψυχικού μετά το 1881.

Πρόδρομος, ενώ από αριστερά και προς βορρά, η Παναγία με το Χριστό στην αγκαλιά, και ο Άγιος Αθανάσιος σε Επάργυρη εικόνα.

Εντός του ιερού, στον ανατολικό τοίχο, εκατέρωθεν της Αγίας Τράπεζας, ανοίγονται κόγχες (καμπύλες εσοχές του τοίχου) για την Πρόθεση και το Διακονικό, που επίσης δεν διαγράφονται εξωτερικά. Πολύ ψηλά διακρίνεται ο κυκλικός φεγγίτης, μέσω του οποίου φωτιζόταν υποτυπωδώς ο χώρος, μαζί με ένα μικρό παράθυρο βόρεια του ιερού. Πλούσιο αγιογραφικό πρόγραμμα εξελίσσεται και εντός του ιερού .

Εικόνα 28

Εικόνα 29

Εικ. 28,29 : Ο αγιογραφικός διάκοσμος της κόγχης του ιερού βήματος και της οροφής του.

Εικόνα 30

Εικόνα 31

Εικόνα 32

Εικόνα 33

Εικ. 30-33: Ο αγιογραφικός διάκοσμος της οροφής του Ιερού.

Στα πλαίσια των εργασιών αποκατάστασης, το δάπεδο διαμορφώθηκε με ακανόνιστες λίθινες πλάκες. Δεν υφίσταται η κλασική ανισοσταθμία μεταξύ κυρίως ναού και νάρθηκα, όπως συμβαίνει σε παρόμοιους ναούς. Λόγω όμως της ανισοσταθμίας των παραθύρων, μπορούμε να εικάσουμε ότι η σημερινή στάθμη (δάπεδο) του κυρίως ναού, είχε από παλιά επιστρωθεί με χώμα, πέτρες και λάσπη, προκειμένου ο ναός να προστατευτεί από πλημμύρες, χιόνια και την εν γένει υγρασία. Κατά τα άλλα ο γυναικωνίτης επικοινωνεί όπως προαναφέρθηκε με εσωτερική θύρα και δύο παράθυρα που είναι τοποθετημένα ξύλινα (καφασωτά) πλέγματα, όπως όριζαν οι ηθικές επιταγές των παλαιότερων χρόνων. Εντός του γυναικωνίτη δεν υφίστανται αγιογραφίες, υφίσταται όμως ειδική προεξοχή τοποθέτησης φορητών εικόνων και ειδικό φρεάτιο συλλογής των υδάτων από τις βαπτίσεις.

Εικόνα 34 : *Ο αρθρωτός στύλος του γυναικωνίτη*

Εικόνα 35: *Το καφασωτό άνοιγμα του γυναικωνίτη*

Εικόνα 36: *Χώρος τοποθέτησης εικόνων του νάρθηκα.*

B.2.5.3. ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Στέκει επιβλητικό ανατολικά του ναού, σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων, το παλαιό πέτρινο καμπαναριό του ναού, κατασκευής του 1865. Μέσα από την λιθανάγλυφη επιγραφή του στο υπέρθυρό του μεταδίδονται ορισμένα ιστορικά στοιχεία του χωριού. Χτίστηκε από τους μαστόρους, Παναγιώτη και Δημήτρη Ραγιά από το Ζουπάνι (Πεντάλοφος Κοζάνης).

Εικόνα 37

Εικόνα 38

Ιερέας του χωριού ήταν ο Παπαβάγιος και δωρητές ο Νάσιος με το γιό του Τάσιο. Σε ανάγλυφη διακόσμηση του υπέρθυρου κοσμούνται ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Δημήτριος πάνω σε άλογα, ο Χριστός σε Άγιο Ποτήριο που πλαισιώνεται πάντα από αγγέλους...

Εικόνα 39

Εικόνα 40

Εικ. 37-40: Η λίθινη επιγραφή του καμπαναριού και οι όψεις του.

Β.2.7 Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ

Β.2.7.1. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Εικόνα 1: Πανοραμική άποψη του χωριού και ο αυτόνομος κατάφυτος βιότοπος στη θέση ρουμάνι.

Σε απόσταση εικοσιτριών χιλιομέτρων Νότια –Νοτιοδυτικά της Λάρισας, σε υψόμετρο 205 μέτρων βρίσκεται ο οικισμός του Αγίου Γεωργίου. Παλιά ο οικισμός έφερε την τούρκικη ονομασία “ Μπουχλάρι¹”. Από το 1919 μετονομάστηκε σε “Άγιος Γεώργιος” προς τιμή του πολιούχου και προστάτη του. Από το 1883, μετά την απελευθέρωση, και ανήκε στον παλαιό Δήμο Κραννώνος. Το 1912 υπάχθηκε στην τότε Κοινότητα Σουλετσίου (σημ. Κυπάρισσο), ενώ από το 1930 αποτέλεσε την ομώνυμη Κοινότητα. Κατά τη διοικητική διαίρεση με το σχέδιο “Καποδίστριας”, 1998 έως 2010, το χωριό αποτέλεσε το Τοπικό Διαμέρισμα Αγ. Γεωργίου, του πρώην Δήμου Κραννώνος, και με το πρόγραμμα “Καλλικράτης” αποτελεί πλέον την Τοπική Κοινότητα Αγ. Γεωργίου της Δημοτικής Ενότητας Κραννώνος του Δήμου ΚΙΛΕΛΕΡ, της Περιφερειακής Ενότητας Λάρισας Περιφέρειας Θεσσαλίας.

Οι λιγστοί του κάτοικοι ασχολούνται κατά κανόνα με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, ενώ πολλοί αγρότες και κτηνοτρόφοι παρότι διαμένουν στη Λάρισα, δραστηριοποιούνται στο χωριό. Ο Άγιος Γεώργιος έχει έκταση περίπου 21.500 στρέμματα εκ των οποίων περίπου 2000 στρέμματα βρίσκονται στη θέση ρουμάνι και αποτελούν πέρα από έναν ημιορεινό βοσκότοπο, ένα αυτόνομο οικοσύστημα με

¹ Το όνομα , κατά μια εξήγηση πιθανόν να προκύπτει από το τούρκικο buğday-ları που σημαίνει αυτοί που έχουν σιτάρια (μονολεκτικά : σταρότοπος , όπως άλλωστε ισχύει από την αρχαιότητα ως σήμερα.)

αυτοφυή άγρια βλάστηση από πουρνάρια, άγριες αχλαδιές (γκορτσιές), κουτσουπιές, караγάτσια, βελανιδιές και αρωματικά φυτά. Χάρη σε μια πηγή που ρέει συνήθως όλο το χρόνο, στην περιοχή αυτή ζει άγρια πανίδα όπως αλεπούδες, λύκοι, λαγοί, χελώνες, άγρια πουλιά και διάφορα ήδη ερπετών. Πάνω στο ρουμάνι υφίσταται από το 1962 και ένα εξωκλήσι αφιερωμένο στον τιμώμενο προστάτη των κτηνοτρόφων, Άγιο Αθανάσιο.

Κατά την Τούρκικη απογραφή του 1521 στην περιοχή αυτή αναφέρεται οικισμός με το όνομα "Καρατζά Ογλού Γιορντού" ή "**Μπουχλάρι**" όνομα που διατηρούσε έως το 1919 (Σπανός, 2013). Επίσης το όνομα απαντάται σε χαρτώα χειρόγραφη πρόθεση αφιερωτών της μονής του Αγίου Βησσαρίωνα στο Δούσικο Τρικάλων, (στο φύλλο 67β αναφέρεται το χωριό Μπουχλάρι της Λάρισας, με έναν αφιερωτή, χρονολογείται μεταξύ των ετών 1530 – 1697 ενώ στη μονή του Μεγάλου Μετεώρου αναφέρεται ότι από το χωριό Μπουχλάρι προέρχεται ένας αφιερωτής, τον οποίο και κατονομάζει (Ιωάννου) (Σπανός, 1998).

Η περιοχή όμως κατοικούνταν εδώ και χιλιάδες χρόνια πριν. Στο χώρο του οικισμού υπάρχουν σύμφωνα με ασφαλείς ενδείξεις και μικρές επιφανειακές έρευνες, συνεχείς αρχαίες κατοικήσεις οι οποίες χρονολογούνται από τη νεότερη Νεολιθική Εποχή μέχρι τον 6^ο αι π.Χ.. Στα ανατολικά του χωριού διασώζεται νεκροταφείο Μεσοελλαδικής εποχής. Στην περιοχή "Παλιοχώρια", 800μ ανατολικά του χωριού, σε έκταση περίπου 200 στρεμμάτων έχουν βρεθεί όστρακα και ερείπια μιας πολίχνης των Αρχαϊκών και Κλασσικών χρόνων. Με τη συστηματική καλλιέργεια των αγρών της περιοχής έρχονται συνεχώς στην επιφάνεια θεμέλια παλιών κατοικιών και κεραμίδια στεγών. Δυτικά του χωριού, παρατηρήθηκαν τάφοι Μυκηναϊκών και Γεωμετρικών χρόνων και ενδείξεις εκτεταμένου άγνωστου οικισμού των αρχαϊκών χρόνων. Στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου ανήκουν και τα δύο αρχαϊκά νεκροταφεία στην περιοχή "Ξηρόρεμα" και στην περιοχή "Καραέρια" όπου ανακαλύφθηκαν αρκετοί τάφοι και πιθανολογείται ότι ανήκαν στον άγνωστο αυτό οικισμό (www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/34-7.pdf).

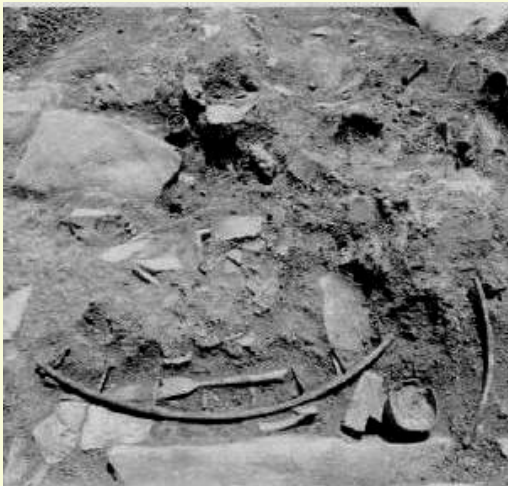

Εικόνα 2 : Εργάτες του χωριού σε ανασκαφές στα "Καραέρια" υπό την επίβλεψη του αρχαιολόγου κου Αθανασίου Τζαφάλια (αριστ).

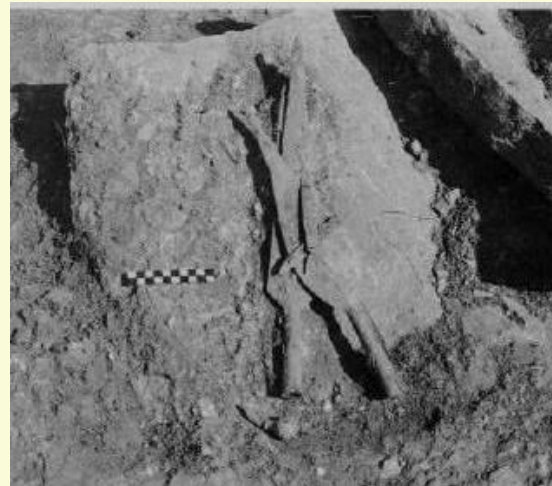

Εικόνα 3 : Χάρτης αποτύπωσης Αρχαιολογικών χώρων του οικισμού.

Οι τάφοι χρονολογούνται από τον 7^ο αι π.Χ. και τον 5^ο αι π.Χ. Βρέθηκαν τύμβοι κάτω από χαμηλές εδαφικές εξάρσεις εντός των οποίων βρίσκονται τουλάχιστον 49 τάφοι με πήλινες και χάλκινες τεφροδόχους καθώς επικρατούσε το έθιμο της καύσης των νεκρών. Οι τύμβοι αυτοί (μικρές τούμπες) βρίσκονται σε απόσταση τεσσάρων (4) χιλιομέτρων από την Αρχαία Κραννώνα ή την **Ομηρική Εφύρα**. Στον πυθμένα των τεφροδόχων βρίσκονται τα καμένα οστά νεκρών και πάνω τους εντός ή εκτός των τεφροδόχων των κτερίσματα των νεκρών όπως μικροί αμφορείς, κοσμήματα, λυγισμένες λόγχες, χάλκινες πόρπες κλπ. Βρέθηκαν συνολικά 650 μάχαιρες και λόγχες λυγισμένες προφανώς για να μην μπορούν να ξαναχρησιμοποιηθούν μετά από σύληση του τάφου. Οι νεκροί καίγονταν σε πολύ υψηλή θερμοκρασία γι' αυτό και τα οστά έχουν υποστεί μεγάλη ασβεστοποίηση, ενώ τα κοσμήματα έχουν μετατραπεί σε άμορφη μάζα. Στο νεκροταφείο της περιοχής "Καραέρια" έχουν βρεθεί μόνο άνδρες νεκροί και ενδεχομένως να αποτελεί νεκροταφείο πολεμιστών μιας άγνωστης μάχης. Μαζί με τους πολεμιστές έχουν καεί και οι νεκροφόρες τετράτροχες άμαξες και έχουν τοποθετηθεί στους τάφους τα μεταλλικά εξαρτήματά τους (ρόδες κλπ). Πολλά από τα ευρήματα εκτίθενται στο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας όπου ο επισκέπτης μπορεί λεπτομερώς να ενημερωθεί για τα ευρήματα της περιοχής. Η περιοχή αυτή φαίνεται να κατοικείται και τους επόμενους Ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Εικόνα 4

Εικόνα 5

Εικ. 4,5: Τμήματα τροχών αρμάτων και σιδερένια όπλα νεκρών

Εικόνα 6

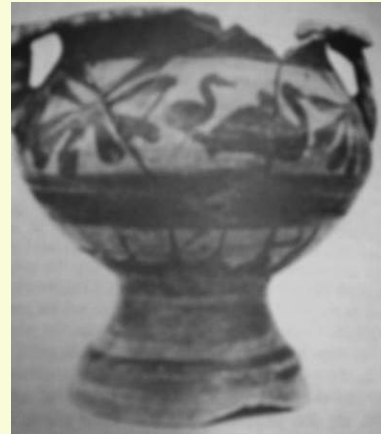

Εικόνα 7

Εικ.6,7 : Πήλινη τεφροδόχος με λυγισμένες λόγχες.

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικ. 8, 9 : Πήλινα ερυθρόμορφα αγγεία

Εικόνα 10: Ανθρωπόμορφο πουλί.

Ανασκαπτικά ευρήματα στη θέση "Καραέρια", από τον αγρό Νικολάου Νανούλη.

B.2.7.2 Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΝΑΩΝ

Στη ΒΔ πλευρά του χωριού, σε ενιαίο αύλειο χώρο, βρίσκονται δύο ναοί του Αγίου Γεωργίου (παλαιότερος και νεότερος), πραγματικά κοσμήματα για τον οικισμό. Εκκλησιαστικά, η ενορία ανήκει στην Γ' αρχιερατική επιτροπεία Αγίων Αναργύρων με έδρα το ομώνυμο παρακείμενο όμορο χωριό. Στο χωριό προβλέπεται θέση εφημερίου, στην οποία διακονεί ο πατήρ Ευάγγελος Μπιζούλας.

Εικόνα 11

Εικόνα 12

Εικ. 11,12 : Πανοραμικές απόψεις του Εκκλησιαστικού συγκροτήματος.

B.2.7.3 ΙΣΤΟΡΙΑ & ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ ΝΑΟΥ

Εικόνα 13 : Ο Ναός σε παλαιότερη κατάσταση

Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Γεωργίου αποτελεί μία λιθόκτιστη τρίκλιτη Βασιλική. Βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο του παλαιού οικισμού, όπως επέβαλε ο Οθωμανός κατακτητής που κυριαρχούσε στην περιοχή, κατά το χρόνο κατασκευής του έργου.

Γι' αυτό και το σημαντικό μέρος του ναού βρίσκεται μέσα στη γη. Στη δυτική πλευρά του ναού υφίσταται επιμήκης νάρθηκας (γυναικωνίτης), ο οποίος είναι υπερυψωμένος σε σχέση με το υπόλοιπο κτήριο, και η επικοινωνία πραγματοποιείται μέσω μικρής κλίμακας τριών σκαλιών. Ο ναός είναι σχετικά φτωχός σε ανοίγματα, καθώς διαθέτει δύο χαμηλές εισόδους στη νότια όψη του, μία στον κυρίως ναό και μία στον νάρθηκα (γυναικωνίτη) και δύο ζεύγη ορθογώνιων παραθύρων στις μακριές πλευρές του. Στο σύνολο αυτό προστίθενται μία στενή φωτιστική θυρίδα μεταξύ των δύο παραθύρων της βόρειας όψης και άλλο ένα ορθογώνιο παράθυρο στα δυτικά.

Με παρεμβάσεις και την επίβλεψη των εργασιών αποκατάστασης από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, οι εξωτερικές όψεις αποκαταστάθηκαν με καθαρισμό της λιθοδομής από νεότερα επιχρίσματα, η στέγη με τα κεραμίδια αντικαταστάθηκαν, και κατά μήκος της νότιας πλευράς ανακαινίσθηκε το ξύλινο χαγιάτι με τα πεζούλια.

Παρατηρώντας τις εξωτερικές όψεις του ναού διαπιστώνουμε στη διαφοροποίηση στην τεχνική δόμησής του. Έτσι, στη νότια πλευρά που αποτελεί και την πρόσοψη του λόγω των θυρών πρόσβασης παρατηρούμε δομικά στοιχεία λαξευτών λίθων που σίγουρα έχουν μεταφερθεί από παλαιότερο ναό, και προγενέστερα κατά πάσα

πιθανότητα από κάποιο ναό της παρακείμενης Αρχαίας Κραννώνας ή της παλαιότερης Ομηρικής Εφύρας που τοποθετείται χωρικά επίσης στην ευρύτερη περιοχή.

Εικόνα 14 : Η σημερινή μορφή του Ναού μετά την ανακαίνιση.

Διακρίνονται κομμάτια μεγαλύτερων λίθων και μαρμάρων που μεταφέρθηκαν στο σημείο για την ανέγερση του ναού με χαρακτηριστικότερα τα λίθινα υποστυλώματά του.. Άλλωστε, κατάλοιπα αυτών των αρχαίων κτιρίων είναι ορατά ακόμη και σήμερα στον ευρύτερο περίβολο των δύο εκκλησιών (παλαιάς και νέας).

Εικόνα 15 : Λίθινο προσωπείο σε κίονα.

Εικόνα 16: Αρχαίο οικόσημο υπεράνω της εισόδου

Εικόνα 17: Λίθινο υπέρθυρο με σκαλιστό οικόσημο .

Εικόνα 18: Λίθινο σκεύος επεξεργασίας σιταριού.

Η εξωτερική κοίλα πλευρά του ιερού (αψίδα) είναι χτισμένη κατά το ισοδομικό σύστημα (μεγάλοι λαξευτοί λίθοι τοποθετημένοι χωρίς συγκολλητικό κονίαμα ήτοι ξερολιθιά), ενώ η ανάγλυφη διακόσμησή του είναι φανερά επηρεασμένη από ανατολίτικα Οθωμανικά στοιχεία (οθωμανικό τόξο - άγκιστρο). Το παράθυρο που βρίσκεται στο κέντρο της αψίδας έχει δεχθεί μεταγενέστερης της κατασκευής επεμβάσεις, ενώ εκατέρωθεν αυτού διαγράφονται συμμετρικά ανά τέσσερα τυφλά ανάγλυφα αψιδώματα, που καταλήγουν στα οθωμανικά τόξα. Ο τύπος αυτής της μορφής των αψίδων είναι χαρακτηριστικός των ναών του 18^{ου} αι. και δεν τον συναντάμε σε άλλους μεταγενέστερους ναούς της περιοχής.

Εικόνα 19

Εικόνα 20

Εικ. 19, 20: Δόμηση του ιερού κατά το ισοδομικό σύστημα.

Γενικά η πλήρωση των υπόλοιπων τοίχων στις υπόλοιπες πλευρές είναι από αργολιθοδομή, από λίθους των λόφων της περιοχής, με εξαίρεση τις γωνίες στις οποίες έχουν τοποθετηθεί μεγάλοι λαξευτοί λίθοι (γκωνάρια).

Εικόνα 21

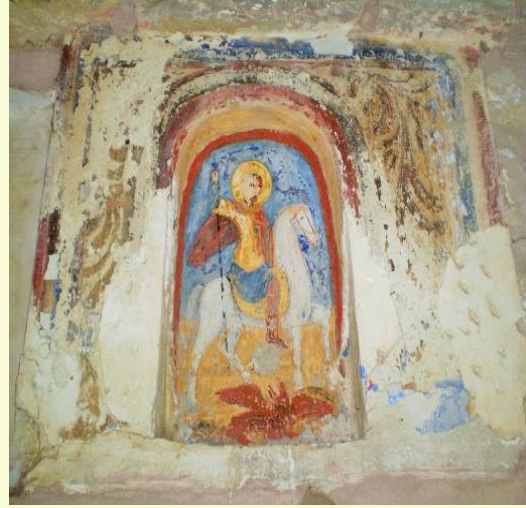
Εικόνα 22

Εικ. 21,22 : Η βόρεια και η δυτική όψη του ναού.

Στην πρόσοψη του ναού βρίσκονται δύο παραδοσιακά χαμηλές θύρες και δύο παράθυρα. Πάνω από την κύρια είσοδο βρίσκεται αγιογραφημένη εικόνα του Αγίου Γεωργίου και μαρμάρινη επιγραφή που μας μεταδίδει συγκεκριμένα, ορισμένα ιστορικά στοιχεία του ναού. Τα παράθυρα του ναού έχουν υποστεί μεταβολές, καθώς έχουν μεγαλώσει σε ύψος προς τα κάτω (μείωση ύψους της ποδιάς), διπλασιάζοντας την επιφάνεια των ανοιγμάτων τους, προφανώς μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881. Έτσι αυξήθηκε ο φωτισμός και ο αερισμός του χώρου με ταυτόχρονη εκσκαφή των πρανών στη βόρεια πλευρά και την ανάδειξη του ναού. Ταυτόχρονα όμως καταστράφηκαν οι αγιογραφίες που βρίσκονταν κάτω από τις ποδιές αυτών.

Εικόνα 23

Εικόνα 24

Εικόνα 25

Εικόνα 26

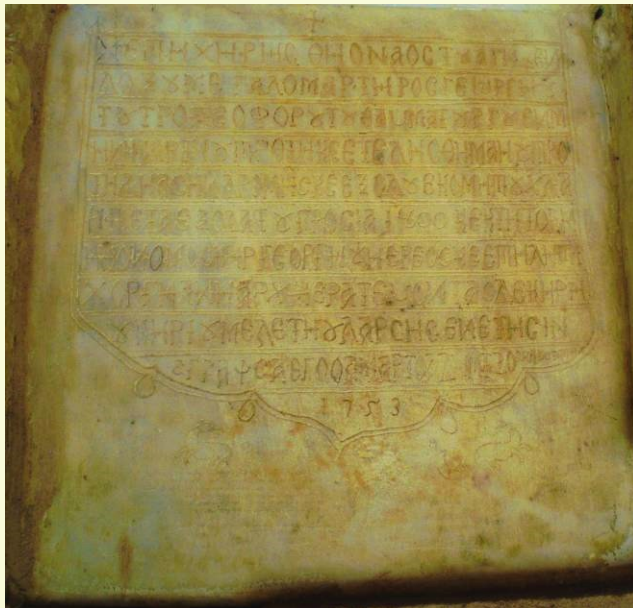
Εικ. 23-26: Οι θύρες του ναού, η αγιογραφία του υπέρθυρου και η ανάγλυφη επιγραφή ιστορίας

Περιμετρικά του ναού άλλοτε υπήρχε υψηλός μανδρότοιχος και περίοπτο τριώροφο καμπαναριό που είχε ανεγερθεί το 1771 (Νταφούλης, 2011), το παλαιό σχολείο του χωριού, καταστήματα καθώς και κελιά της Εκκλησίας που φιλοξενούνταν ξένοι περαστικοί και άποροι γηγενείς εργάτες γης (παρακεντέδες ή κουλακτσήδες). Στη θέση του παλαιού καμπαναριού - που ο δεύτερός του όροφος είχε ήδη καταρρεύσει με το σεισμό του 1954 - ανεγέρθηκε το 1983 σύγχρονος περίλαμπρος ναός (τρίκλιτη σταυροειδής με τρούλο), αφιερωμένος επίσης στο Άγιο Γεώργιο και υψηλό καμπαναριό το 1997.

Εικόνα 27: Το παλιό καμπαναριό του 1771, τα παλιά κελιά και το παλιό σχολείο του οικισμού.

Έξω από τον ναό, πάνω αριστερά της κυρίας εισόδου, μια μαρμάρινη εντοιχισμένη επιγραφή τοποθετεί χρονικά το κτίσμα στον 18^ο αι. Με σύγχρονο γραφικό χαρακτήρα η γραφή μπορεί να αναπαραχθεί:

Εικόνα 28: Η λίθινη ιστόρηση του ναού.

« + ΕΠΗΧΗΡΗΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ
 ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΗΡΟΣ
 ΓΕΩΡΓΙΟΥ
 ΤΟΥ ΤΡΟΠΕΟΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
 ΕΝ ΜΗΝΙ ΜΑΡΤΗΟΥ ΠΡΟΤΗ ΚΕ ΕΤΕΛΗΘΗ
 ΜΑΝΟΥ ΠΡΟΤΗ ΔΗΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΚΕ
 ΕΞΟΔΟΥ Ε ΚΟΜΗ ΜΠΟΥΧΛΑΡΗ ΚΕ ΤΑ ΕΞΟΔΑ
 ΤΟΥ ΓΡΟΣΙΑ 1800 ΚΕΚΤΗΤΟΡΗ
 ΗΚΟΝΟΜΟΣ ΚΗΡ ΓΕΟΡΓΙΟΥ ΗΕΡΕΟΣ
 ΚΕ ΕΠΗ ΛΗΠΗ
 ΧΟΡΓΗΑΝ Η ΑΡΧΗΕΡΑΤΕΥΟΝΤΑΣ ΔΕ
 ΚΗΡΗΟΥ ΚΗΡΗΟΥ ΜΕΛΕΤΗΟΥ ΛΑΡΣΗΣ ΕΝ
 ΕΤΗΣΗΝ
 ΕΓΡΑΨΑ ΕΓΩ Ο ΑΜΑΡΤΟΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΣ ΕΚ
 ΛΙΝΟΤΟΠΗ

1753 »

Η σε κάθε περίπτωση ανορθόγραφη αυτή επιγραφή παραδίδει αρκετές ιστορικές πληροφορίες, ενέχει όμως και αρκετές ασάφειες:

Πρώτα απ' όλα το εισαγωγικό ρήμα, δεν απαντάται σε άλλες κτητορικές επιγραφές ναών. Συνήθως αναφέρεται ότι ο ναός «ανηγέρθη, ιστορήθη, ή ανεκαινίσθη».

Κατά την άποψη των μελετητών της εγκεκριμένης από το ΥΠ.ΠΟ μελέτης αποκατάστασης των αγιογραφιών², το ρήμα *επιχρήσθη* δεν πρέπει τελικά να ερμηνευθεί ως «Επιχρήσθη», αλλά ως <επιχειρήθη> εννοώντας την ανέγερση του ναού και το εν γένει χτίσιμό του (επιχειρήθηκε). Προς επίρρωση των ανωτέρω οι μελετητές βασίζονται στο ποσό των 1800 γροσίων που αναφέρονται στην επιγραφή, το οποίο θεωρούν μεγάλο. Από την άλλη πιστεύουν ότι η χρονική διάρκεια δύο μηνών ήταν αρκετή για ένα οικοδόμημα σε πεδινή περιοχή.

Οι ισχυρισμοί αυτοί μπορούν να δικαιολογηθούν για ανθρώπους που δεν γνωρίζουν καλά την περιοχή. Ο χρόνος της ανέγερσης πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω έρευνας για τους εξής λόγους:

- Η επιγραφή αναφέρεται σε χρονική διάρκεια από πρώτη Μαρτίου έως πρώτη Μαΐου, δηλαδή στην αρχή της Εαρινής περιόδου που σημειώνονται πολλές βροχοπτώσεις, και στη συγκεκριμένη περιοχή, πολλά χιόνια. Ουσιαστικά η άνοιξη και η άνοδος της θερμοκρασίας ερχόταν (ακόμη και σήμερα) μετά τις 20 Απριλίου.
- Τα δομικά στοιχεία όπως προαναφέρθηκε ήταν τεράστιοι λίθοι, αρχαίοι κίονες, μεγάλες λίθινες πλάκες δαπέδου, πολλές αρθρωτές αψίδες, δώδεκα φουρνικά (ισομεγέθης περίτεχνοι θόλοι), και ενιαία αψίδα από την ανατολική έως τη δυτική πλευρά του κτιρίου, σε μήκος 20 μέτρων. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τη δυσκολία των κατασκευών αυτών κατά την συγκόλληση και το αρμολόγημα των λίθων, την παρασκευή του κουρασάνιου, ως συνδετήριο κονίαμα, την κατασκευή επιτόπιων βαρούλκων-γερανών για την τοποθέτηση και ευθυγράμμισή τους. Και όλα αυτά στην καλύτερη περίπτωση που τα υλικά λήφθηκαν από κοντινό ναό, διότι σε διαφορετική περίπτωση σημαντικό κομμάτι της κατασκευής αποτελούσε το κόστος και ο χρόνος της μεταφοράς των βαρέων αυτών λίθων.
- Η ίδια αυτή περίοδος είναι η περίοδος της μεγάλης σαρακοστής όπου τουλάχιστον δέκα έως δεκαπέντε ημέρες είναι θρησκευτικές αργίες.

---

² Πρόκειται για την 7/213957/5590-11-9-13 Μελέτη αποκατάστασης και συντήρησης Αγιογραφιών από τους μελετητές και συντάκτες Γιώργο Ρώμα και Βασιλική Αργυροπούλου .

-Θα πρέπει να διερευνηθεί η αξία της Τουρκικής λίρας την εποχή του 1750 στην περιοχή μας. Η τουρκική λίρα είχε ως υποδιαίρεση το γρόσι. Μια λίρα ισοδυναμούσε με 100 γρόσια και κάθε γρόσι με 40 παράδες. Συνεπώς το συνολικό ποσό των 1800 γροσίων αντιστοιχούσε σε 18 λίρες. Πρέπει να διερευνηθεί εάν το ποσό ήταν μεγάλο ή μικρό και εάν αφορούσε το συνολικό κόστος ανέγερσης ενός ναού 250.00μ², ύψους περίπου 6,5 μέτρων, με τόσο όγκο, υλικά, κονιάματα, ημερομίσθια τεχνητών και εργατών χωρίς να υπολογίσουμε τον εξωτερικό νάρθηκα, ή αφορούσε μόνο το τελικό επίχρισμά του και μικρής έκτασης αγιογράφιση.

- Παρατηρώντας τους λαξευτούς λίθους της πρόσοψης και του ιερού βρίσκουμε χαραγμένες ημερομηνίες που μάλλον αναγράφουν ως χρονολογία ανέγερσης το 1740. Τούτο φαίνεται ως επικρατέστερο, καθ' ότι γνωρίζουμε ότι ο 18ος αιώνας άφησε έντονα τα ίχνη του στην πόλη της Λάρισας και της κοντινής σ' αυτή περιοχή. Από τη μία οι αρρώστιες και από την άλλη οι θεομηνίες καταδυναστεύσαν τον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής: θάνατοι από πανούκλα (πανώλη) το 1719, από πλημμύρα το 1729, θάνατοι από πείνα το 1742, **έντονοι καταστρεπτικοί σεισμοί** στη δεκαετία του 1730. Από μαρτυρίες των μεγαλύτερων χωρικών που μεταδόθηκαν κατά παράδοση, από γενιά σε γενιά, τούτος ο ναός έγινε σε αντικατάσταση παλαιότερης μονής του **Αγίου Δημητρίου** (σε παρακείμενη περιοχή, στην κορυφή του λοφίσκου που βρίσκεται και ο εν λόγω ναός).

Η τοπική παράδοση μιλά για τα επτά Μπουχλάρια, επτά μικρούς συνοικισμούς που εκτεινόταν από τη θέση "Καστρί" μέχρι τη θέση "Παλιοχώρια" που βρίσκονται στα δυτικά και στα νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού. Μια μεγάλη αρρώστια, ενδεχομένως η πανούκλα (το 1719) που χτύπησε αρκετές φορές την άλλοτε Οθωμανική Αυτοκρατορία, ανάγκασε τους εναπομείναντες κατοίκους να μεταφερθούν ή να περιορισθούν στη θέση του οικισμού αυτού. Θέλοντας να ξορκίσουν το κακό, τοποθέτησαν 4 ξύλινους σταυρούς στις εισόδους – εξόδους του οικισμού που αντιστοιχούν και στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Να σημειωθεί ότι η επέλαση της θανατηφόρας μεταδοτικής ασθένειας συνεχίστηκε όλο τον 18^ο αιώνα, και η αφιέρωση του ναού του όμορου οικισμού Δοξαρά, στον Άγιο Βησσαρίωνα, μάλλον δεν ήταν τυχαία, αφού θεωρούνταν προστάτης κατά της φοβερής θανατηφόρας ασθένειας.

Ενδεχομένως οι σεισμοί της δεκαετίας του 1730 να κατέστρεψαν το Μοναστήρι, άγνωστης ηλικίας και κατασκευής (ίσως και πριν του 1520), και ο Οθωμανός

αξιωματούχος να επέτρεψε την κατασκευή νέου ναού όχι ψηλά στο λόφο αλλά στο πιο χαμηλό σημείο του τότε -περιορισμένης έκτασης- οικισμού. Έτσι το 1740 ενδεχομένως να ξεκίνησε η ανέγερση της νέας Εκκλησίας από τους λιγιστούς πλέον χριστιανούς κατοίκους. Από την παλαιά Μονή λέγεται ότι προέρχεται και το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού, που όμως δεν εφάρμοσε απόλυτα καθώς οι διαστάσεις των ναών προφανώς ήταν ελαφρώς διαφορετικές.

Έτσι, ενδεχομένως να ξεκίνησε η ανέγερση του ναού το 1740, και το 1753 με τη βοήθεια του επισκόπου Λαρίσης Μελετίου Β' και του οικονόμου Ιερέα Γεώργιου να επιχρίσθηκε (παλαμίστηκε-σοβατίστηκε) προκειμένου να αγιογραφηθεί και να ολοκληρωθεί. Άλλωστε η αγιογράφηση γινόταν μόνο σε ένθυγρο επίχρισμα, καθώς κόλλες στερέωσης χρωμάτων δεν υπήρχαν, και αυτή γινόταν αργά με το στέγνωμα του ασβέστη του σοβά.

Συνεπώς το εισαγωγικό ρήμα <<ΕΠΗΧΗΡΗΣΘΗ>> μάλλον αναφέρεται στην περίοδο Αγιογράφησης που κατά παράδοση γινόταν όλο το χρόνο από τους Λινοτοπίτες Καλλιτέχνες εκτός από τον χειμώνα όπου βρισκόταν στην πατρίδα τους. Όσον αφορά στα χρήματα, μπορεί ο καλλιτέχνης να εφηύρε ένα δικό του ρήμα, θέλοντας τεχνηέντως να αναδείξει το σύνολο της Επισκοπικής επιχορήγησης, αναφέροντας στο σύνολο των χρημάτων που καταβλήθηκαν.

Η αλλαγή του προστάτη- αφιερωτή Αγίου ίσως να δικαιολογείται κατ' αρχήν από τη χάρη του θαυματουργού Αγίου Γεωργίου σύμφωνα με το τροπάριό του: *Ὡς των αιχμαλώτων Ελευθερωτής και των φτωχών υπερασπιστής, ασθενούντων ιατρός, Βασιλέων υπέρμαχος τροπαιοφόρε, μεγαλομάρτυς Γεώργιε, πρέσβευε Χριστό τον Θεόν, σωθήναι τα ψυχάς ημών* προκειμένου να προστατεύει από τις αρρώστιες τους χωρικούς και να θεραπεύει τους ασθενείς.

Επιπροσθέτως θεωρούσαν (όπως συμβαίνει και σήμερα) τον Άγιο προστάτη των βοσκών, ενώ και η ετυμολογία του ονόματός του παραπέμπει στη γεωργία, το κατεξοχήν επάγγελμα των κατοίκων. Εξάλλου τον Άγιο Γεώργιο σεβόταν και παραδεχόταν και οι αλλόθρησκοι Οθωμανοί κατακτητές που λατρεύουν ακόμη και σήμερα (π.χ. Άγ. Γεώργιος ο Κουδουνάς στην Πρίγκηπο) και ήταν πιο εύκολο να συναινέσουν στην ανέγερση του νέου ναού. Έτσι ίσως μπορεί να εξηγηθεί η μη κακοποίηση των αγιογραφιών του ναού, όπως συνέβη για παράδειγμα στον ναό του Αγίου Αθανασίου στο γειτονικό Ψυχικό.

Υπάρχει επίσης και η πιθανότητα το όνομα του ναού να "υποδείχθηκε" από τον τότε οικονόμο Ιερέα Γεώργιο προκειμένου το κτίριο να χρηματοδοτηθεί από την Επισκοπή η οποία και θα μεριμνούσε μέχρι την αποπεράτωσή του.... Ίσως και να μην υπήρχε έως την εποχή εκείνη άλλος ναός αφιερωμένος στον Άγιο στην ευρύτερη περιοχή της επισκοπής Λαρίσης, ενώ στην πόλη υφίστατο μόνο ένας του Αγίου Αχιλλείου. Να σημειωθεί ότι ο Επίσκοπος Λάρισας παρέμεινε αυτοεξόριστος στα Τρίκαλα από το 1423 έως το 1723.

Εικόνα 29

Εικόνα 30

Εικ. 29, 30 : Ανάγλυφες ενθυμίσσεις του ναού (1740).

Περνώντας την κύρια είσοδο και κατεβαίνοντας τέσσερα σκαλοπάτια, από το χαγιάτι προς το εσωτερικό του κυρίως ναού, αντικρίζουμε τα τρία κλίτη που ορίζονται από δύο σειρές τεσσάρων μαρμάρινων κίωνων, που σχηματίζουν αντίστοιχες τοξοστοιχίες. Διαπιστώνουμε αμέσως ότι βρισκόμαστε σε ένα κατάγραφο ναό, που διαθέτει λεπτομέρεια αρχιτεκτονικής, καθώς περιέχει πολλές αψίδες και θόλους, τα λεγόμενα φουρνικά και ένα πανέμορφο περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο από το οποίο, δυστυχώς, αρχαιοκάπηλοι αφαίρεσαν στο παρελθόν το χρυσό περιστέρι της Ωραίας Πύλης. Δυστυχώς, ο ναός παρότι διαθέτει πλούσιο αγιογραφικό διάκοσμο, οι αγιογραφίες του είναι μαυρισμένες από τα κεριά των πιστών, ενδεχόμενη πυρκαγιά μικρής έκτασης, την πολυκαιρία και την υγρασία του ναού, αφού η εκκλησία βυθισμένη στο χώμα, μοιάζει με πλεούμενο καράβι στη θάλασσα. Η αντικατάσταση της παλαιάς στέγης το 1997 βοήθησε στη διάσωση του ναού και των περειαίρω διαβρώσεων και φθορών των αγιογραφιών, όμως απαιτούνται έργα αποστράγγισης των ομβρίων και στεγάνωσης των τοίχων απ' όπου η υγρασία βρίσκει διόδους εισόδου και εκτόνωσης.

Εικόνα 31 : Το κεντρικό κλίτος του κυρίως ναού.

Το τέμπλο, σύμφωνα και με τη μελέτη συντήρησης, αποτελείται από τρία διαφορετικά τμήματα που πιθανόν ανήκαν στον παλαιότερο ναό του Αγίου Δημητρίου και προσαρμόστηκαν στον νέο ναό. Τούτο μαρτυρούν ορισμένες εικόνες που ήταν τοποθετημένες επ' αυτού οι οποίες αναγράφουν το έτος 1677. Με μια άλλη εκδοχή, το κεντρικό ταμπλό είχε αντικατασταθεί λίγο αργότερα, μετά την ολοκλήρωση της Εκκλησίας με νεότερο, πιθανόν λόγω φθοράς του παλαιού. Πάντως μεταξύ τους παρουσιάζουν διαφορές στη μορφολογία και στο τρόπο φιλοτέχνησής τους, αποδεικνύοντας τη χρονική και καλλιτεχνική τους διαφορετικότητα.

Εικόνα 32

Εικόνα 33

Εικ. 32, 33 : Οι κεντρικές εικόνες του Τέμπλου. Αριστερά, ο Άγιος Γεώργιος με παραστάσεις από τον βίο του και τα μαρτύριά του.

Στην Ωραία Πύλη εικονίζεται ο Ιησούς ως μέγας Αρχιερέας, δεξιά της Ωραίας Πύλης και προς νότο εικονίζεται ένθρονος ο Παντοκράτορας, και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ενώ από αριστερά και προς βορρά, η Παναγία με το Χριστό στην αγκαλιά, και ο Άγιος Γεώργιος με δέκα παραστάσεις από τον βίο του και τα μαρτύριά του.

Οι δύο κεντρικές επιμήκης τοξοστοιχίες καταλήγουν στον ανατολικό τοίχο εντός του ιερού Βήματος. Η οροφή του κεντρικού κλίτους περιλαμβάνει μία ενιαία εγκάρσια καμάρα, που ξεκινά από τη δυτική πλευρά του ναού και καταλήγει ανατολικά, στο ιερό βήμα.

Εικόνα 34

Εικόνα 35

Εικ 34,35 : Η αγίδα του κεντρικού κλίτους

Τα πλαϊνά κλίτη καλύπτονται από δύο τετράδες φουρνικών (περίτεχνων εσωτερικών θόλων). Οι θόλοι αυτοί δεν διακρίνονται εξωτερικά της Εκκλησίας ενώ οι πλούσιες αιογραφίες είναι δυσδιάκριτες και μαυρισμένες.

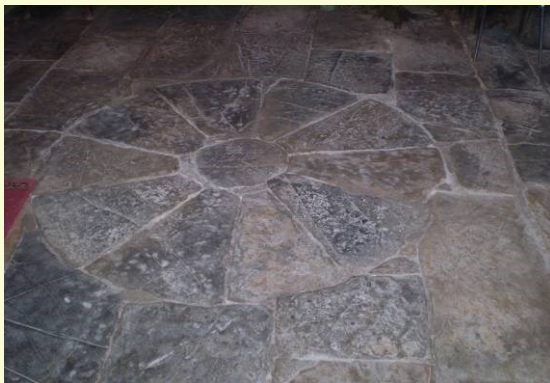

Εικόνα 36 : Το αριστερό (βόρειο) κλίτος.

Εικόνα 37 : Το δεξιό (νότιο) κλίτος

Το δάπεδο αποτελείται από μεγάλες λίθινες πλάκες τοποθετημένες με μεγάλη επιμέλεια σχηματίζοντας στο κέντρο μια μαργαρίτα ακριβώς κάτω από τον παντοκράτορα. Πολύ πιθανόν και αυτοί οι μεγάλοι λίθοι μεταφέρθηκαν από το παλαιότερο Μοναστήρι ή κάποιο αρχαίο ναό.

Εικόνα 38

Εικόνα 39

Εικ. 38, 39 : Το δάπεδο του ναού στο κέντρο και στα πλαϊνά κλίτη

Παρατηρώντας λεπτομερώς τους στύλους των αψίδων του ναού, διαπιστώνουμε ότι αποτελούν λίθινους κίονες κάποιου παλαιότερου, ίσως και αρχαίου ναού, ενώ παρατηρώντας τα κιονόκρανα αντιλαμβανόμαστε ότι παρότι μορφολογικά ομοιάζουν, εν τούτοις οι γεωμετρικές τους διαστάσεις είναι διαφορετικές και ίσως ακόμα και να αποτελούν δομικά στοιχεία τριών διαφορετικών αρχαίων ναών.

Εικόνα 40

Εικόνα 41

Εικόνα 42

Εικόνα 43

Εικ. 40-43: Οι κίονες του ναού. Λόγω επίχρισης και βαφής με λαδομπογιά δεν είναι γνωστή η τεχνική τους (αρθρωτοί σφόνδυλοι ή μονόλιθοι).

Εικόνα 44: Αναπαράσταση της ταφής του Ιησού σε ειλητάριο.

Εντός του ιερού, στον ανατολικό τοίχο, εκατέρωθεν της Αγίας Τράπεζας, ανοίγονται κόγχες (καμπύλες εσοχές του τοίχου) για την Πρόθεση και το Διακονικό, που επίσης δεν διαγράφονται εξωτερικά και προφανώς είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή. Πολύ ψηλά διακρίνεται ο αρχικός φεγγίτης με την τραπεζοειδή διατομή του, μέσω της οποίας φωτιζόταν υποτυπωδώς ο χώρος. Οι αγιογραφίες του Ιερού είναι σε πολύ καλύτερη κατάσταση από αυτές του υπολοίπου ναού και ενδεχομένως η αποκατάστασή τους να γίνεται πιο εύκολα.

Εικόνα 45: Η Αγία Πρόθεση

Εικόνα 46: Ο μικρός φεγγίτης

Εικόνα 47: Το Διακονικό

Εικόνα 48

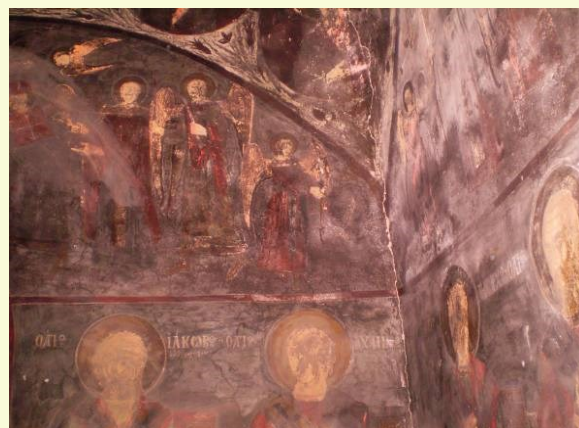

Εικόνα 49

Εικ. 48,49 : Οι Άγιοι πατέρες στην κόγχη του ιερού.

Εικόνα 50

Εικόνα 51

Εικόνα 52

Εικόνα 53

Εικ. 50- 53 : Το Αγιογραφικό πρόγραμμα του ιερού.

Εικόνα 54: Η πλατυτέρα και διάφοροι άγιοι πατέρες.

Το ιερό χωρίζεται σε δύο μέρη με ειδική ξύλινη κατασκευή. Μία μεγάλη αρχαία μαρμάρινη πλάκα τοποθετημένη σε λαξευμένο κίονα **κορινθιακού ρυθμού** αποτελεί την Αγία Τράπεζα, ενώ μια άλλη αρχαία λίθινη λαξευμένη πλάκα αποτελεί το κάθισμα ανάπαυσης του ιερέα και των εξαπτέρυγων.

Εικόνα 55 : Η θύρα διαχωρισμού εντός του ιερού

Εικόνα 56: Αρχαία μαρμάρινη πλάκα της Αγίας Τράπεζας

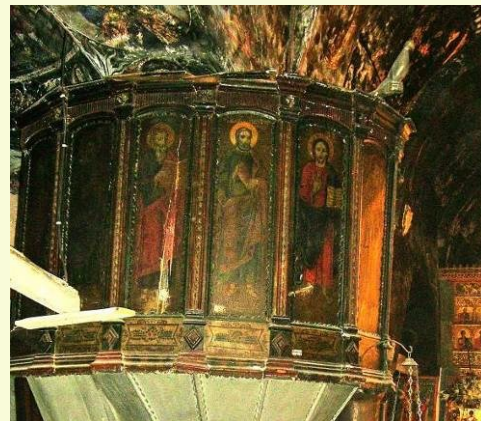

Εικόνα 57: Αρχαία μαρμάρινη πλάκα και μικροί σφόνδυλοι για κάθισμα του ιερέα

Στο χώρο του κατάγραφου κυρίως ναού όπως προαναφέρθηκε, παρατηρούμε αμέτρητες μαυρισμένες αγιογραφίες, στις αψίδες, στους θόλους και στις καμάρες. Εντούτοις ξεχωρίζουν οι αγιογραφίες του περίτεχνου ξύλινου άμβωνα. Ο άμβωνας ορθώνεται στη βορειοδυτική κολώνα, η οποία ορίζει το βόρειο με το κεντρικό κλίτος. Αποτελείται από 8 ξύλινους ταμπλάδες επί των οποίων εικονίζονται οι Απόστολοι και ο Ιησούς Χριστός. Ανάμεσα σε κάθε μορφή υπάρχει ξυλόγλυπτο διακοσμητικό με μορφή κίονα και σχετική ζωγραφική. Καθώς παρουσιάζει στατικό πρόβλημα, απαιτείται νέος τρόπος στήριξης, και καθαρισμός της υφιστάμενης λαδομπογιάς προκειμένου να έρθουν στην επιφάνεια τα πλούσια ζωγραφικά του στοιχεία.

Εικόνα 58: Αποψη του ξύλινου Άμβωνα

Εικόνα 59: Αγιογραφική απεικόνιση του άμβωνα.

Υπεράνω της εισόδου του γυναικωνίτη βρίσκεται συνδετήρια συμμετρική ημικυκλική αγίδα καθώς και διάφορα διακοσμητικά στοιχεία.

Εικόνα 60: Η αγίδα του γυναικωνίτη.

Ο χώρος του γυναικωνίτη, παρότι αναπτύσσεται σε τρία κλίτη εντούτοις μόνο το μεσαίο έχει επικοινωνία με τον κυρίως ναό ενώ τα υπόλοιπα είναι τυφλά. Παλαιότερα η επαφή του γυναικωνίτη με τον κυρίως ναό δεν ήταν άμεση, καθώς παρεμβάλλονταν ξύλινο καφασωτό πέτασμα, αφού τούτο επέβαλαν οι ηθικές επιταγές της εποχής εκείνης.

Εικόνα 61: Το ξύλινο καφασωτό πέτασμα εμπόδιζε την οπτική επαφή μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Τα πλαϊνά κλίτη που επικοινωνούν με το κεντρικό μέσω ημικυκλικών αγίδων, καλύπτονται από δύο ζεύγη φουρνικών, που όπως και οι τοίχοι δεν φέρουν στοιχεία αγιογράφησης. Ο χώρος διακοσμείται μόνο από φορητές εικόνες διαφορετικής

παλαιότητας και αξίας. Στο χώρο βρίσκεται και ειδικό, μικρό φρεάτιο όπου παλαιότερα έριχναν το νερό της κολυμπήθρας μετά το τέλος της βάπτισης.

Εικόνα 62

Εικόνα 63

Εικόνα 64

Εικόνα 65

Εικ. 62-65: Φωτογραφική αποτύπωση γυναικωνίτη

Ο Επίσκοπος **Μελέτιος Β'**, που καταγόταν από την Τένεδο, ποίμανε στον θρόνο της μητροπόλεως Λαρίσης κατά τα έτη 1750 – 1768 (Ατέση, 1974). Έπειτα έγινε **Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως**. Χαρακτηρίζονταν ως φιλάρετος, φιλάγαθος, φιλόμουσος και επιεικής, πράος, ανεξίκακος ευθύς, αφιλάργυρος και φίλος του μοναχικού βίου. Ήδη από το 1752 είχε χρηματοδοτήσει την ίδρυση των δύο πρώτων σχολείων στη Λάρισα. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, η μέριμνά του για τον συγκεκριμένο ναό του Αγίου Γεωργίου, στο τότε Μπουχλάρ, να αποτελεί και το πρώτο του εκκλησιαστικό έργο στην Αρχιεπισκοπή Λαρίσης. Μετά την ανάληψη των Πατριαρχικών καθηκόντων του στα 1768 ανέπτυξε δραστηριότητα για την ίδρυση βιβλιοθήκης και για την ενίσχυση της Μεγάλης του Γένους Σχολής (Γριτσόπουλος,

1975). Η άδικη εμπλοκή του ονόματός του με τα Ορλωφικά του 1770 σήμανε ουσιαστικά και το άδικο τέλος της ζωής του.

Καθώς η έδρα της αρχιεπισκοπής Λαρίσης αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση είχε μετατεθεί από τη Λάρισα στα Τρίκαλα, η επιστροφή της έδρας του εξόριστου Επισκόπου στη Λάρισα που συντελείται στα 1739, επί αρχιερατείας Ιακώβου Β, συμπίπτει με την πιθανή ημερομηνία έναρξης των εργασιών του ναού, ο οποίος ολοκληρώθηκε και αγιογραφήθηκε επί ημερών του Μελετίου Β' ως αρχιεπισκόπου Λαρίσης το 1753.

Σε κάθε τοίχο ο ζωγραφικός διάκοσμος χωρίζεται στην κάτω ζώνη, η οποία απεικονίζει ολόσωμους Αγίους και στην ανώτερη ζώνη που έπειτα καταλήγει στα φουρνικά και παρουσιάζει παραστάσεις από το βίο και τα θαύματα του Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων. Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Γιώργο Ρώμα και τη συντηρήτρια Αργυροπούλου Βασιλική, μελετητές και συντάκτες της εγκεκριμένης μελέτης συντήρησης των τοιχογραφιών του ναού αυτού, κύρια στοιχεία της οποίας αλιεύθηκαν για τη συγγραφή της παρούσας, πριν την έναρξη των εργασιών συντήρησης και αποκατάστασης των αγιογραφιών θεωρείται ακατόρθωτη η επαρκής ταυτοποίηση του αγιογραφικού εργαστηρίου της εποχής που αγιογράφησε τον εν λόγω ναό.

Εικόνα 66 : Τμήμα αποκατεστημένης αγιογραφίας αριστερά της εισόδου όπου διακρίνονται τα ζωηρά χρώματα

Η αγιογράφιση πιθανολογείται ότι έγινε από δύο διαφορετικούς ζωγράφους, οπωσδήποτε χρονολογούνται τεχνοτροπικά εντός του 18^{ου} αι. Από τη μια πλευρά

υφίστανται τεχνοτροπικός τύπος με περισσότερα μπαρόκ στοιχεία: (οι Άγιοι εντός των μεταλλίων, οι παραστάσεις στα φουρνικά και την καμάρα του κυρίως ναού, οι ιεράρχες στην αψίδα του ιερού Βήματος). Αυτές οι παραστάσεις μοιάζουν με τις τοιχογραφίες του **Μιχαήλ Αναγνώστου στη Σαμαρίνα**. Από την άλλη συνυπάρχουν και οι κλασικές λιτές μορφές των ολόσωμων αγίων στην κατώτερη ζώνη των τοιχογραφιών του ναού. Ο τελευταίος γνωστός από τους Λινοτοπίτες ζωγράφους είναι όντως κάποιος Δημήτριος, ο οποίος υπογράφει και την ιστόρηση του ναού του Αγίου Αθανασίου στην περιοχή **Λέγκα Μόκρας**, λίγο δυτικά του σημερινού Πόγραδετς. Η ίδια εμμονή ως προς την ορθογραφία στο γράμμα «Η», συμβαίνει και στην επιγραφή του Αγίου Αθανασίου Μόκρας. Οι αγιογράφοι, εάν δεν εργάστηκαν ταυτόχρονα στο μνημείο, οπωσδήποτε προσελήφθηκαν με λίγα χρόνια διαφορά προκειμένου να καταστεί εφικτή η ολοκλήρωση της αγιογράφησης του ναού.

Η κατεστραμμένη κτητορική επιγραφή που είναι τοποθετημένη εντός γραπτού ειλητάριου, στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου εσωτερικά του ναού, σε συνδυασμό με τη μαρμάρινη πλάκα εξωτερικά αυτού, δεν καταφέρνουν να μας δώσουν σαφείς πληροφορίες και πιθανό να γίνει αντικείμενο κάποιας μελλοντικής μελέτης...

Η κατασκευή του νεότερου όμορου ναού, ήταν καθοριστική για την μορφή του παλαιότερου ναού. Καθώς οι χωριανοί έφτιαξαν νέα εκκλησία, δεν ανακαίνισαν όπως συνέβαινε σε πολλές εκκλησίες, την παλαιά, και έτσι έχουμε τη δυνατότητα να διακρίνουμε τα **ιστορικά** της μη αλλοιωμένα χαρακτηριστικά ...

Στο ναό δεν τελείται πια η θεία λειτουργία τις Κυριακές. Ενίοτε γίνονται μυστήρια γάμου και βάπτισης. Ο ναός πανηγυρίζει στις 3 Νοεμβρίου το εορτασμό της ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου. Συνήθως ο Μητροπολίτης Λάρισας τιμά με την παρουσία του, τον ναό χοροστατώντας στον Εσπερινό ή στη Θείας Λειτουργία με συμμετοχή πιστών που κατακλύζουν κάθε χρόνο τον ναό, τιμώντας τη μνήμη του Αγίου και την ιστορία αυτού του αξιόλογου μεταβυζαντινού μνημείου που προστατεύεται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας.

Εικόνα 67

Εικόνα 68

Εικ. 67, 68 : Από τον εορτασμό του ναού στις 3 Νοεμβρίου.

Β.2.7.3 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Εικόνα 69: Ο μεγαλοπρεπής νεότερος ναός του Αγίου Γεωργίου

Στον άυλαιο χώρο του παλαιού ναού, στη θέση του παλαιού καμπαναριού, ανεγέρθηκε το 1983 σύγχρονος περίλαμπρος ναός (τρίκλιτη σταυροειδής με τρούλο), αφιερωμένος επίσης στο Άγιο Γεώργιο. Το 1997 κατασκευάστηκε και το νέο υψηλό καμπαναριό.

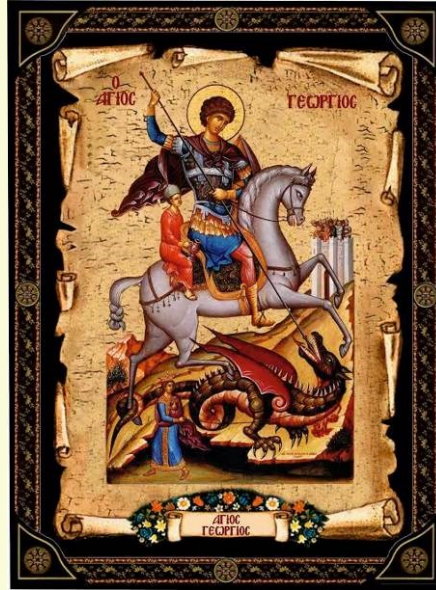
Ο νέος ναός είναι κατάγραφος, με πλήρες αγιογραφικό πρόγραμμα σε όλα τα σημεία του, δείγμα της θρησκευτικής πίστης και λατρείας των ελαχίστων χωρικών.

Εικόνα 70 : Το εσωτερικό του νέου ναού.

Πέρα από τους δύο αυτούς ναούς, οι χωριανοί το 1962, ανήγειραν κατ' επιθυμία των ντόπιων κτηνοτρόφων, σε ύψωμα του ρουμανιού, μικρό γραφικό εξωκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο τον οποίο γιορτάζουν στις 2 Μαΐου (ημέρα ανακομιδής των λειψάνων του).

B.2.7.3 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Εικόνα 71: Η εικόνα λατρείας του Αγίου.

ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟ

Ὡς τῶν αἰχμαλώτων ἐλευθερωτής, καὶ τῶν πτωχῶν ὑπερασπιστής, ἀσθενούντων ἰατρός, βασιλέων ὑπέρμαχος, Τροπαιοφόρε Μεγαλομάρτυς Γεώργιε, πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Από το Συναξάρι του Αγίου πληροφορούμαστε ότι ο **Άγιος Γεώργιος, ο Μεγαλομάρτυρας και Τροπαιοφόρος** (275 - 303), γεννήθηκε περίπου το 275 μ.Χ. στην Καππαδοκία, από γονείς χριστιανούς. Ο πατέρας του, μάλιστα, πέθανε μαρτυρικά για το Χριστό όταν ο Γεώργιος ήταν δέκα χρονών. Όταν έγινε 18 χρονών, στρατεύθηκε στο ρωμαϊκό στρατό. Παρότι νεαρός, διεκπεραίωσε τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις τέλεια και γι' αυτό γρήγορα προάχθηκε σε ανώτερα αξιώματα και έλαβε τον τίτλο του κόμη, από τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό που τον θαύμαζε για το παράστημά του και το θάρρος του. Ο Διοκλητιανός που αρχικά εργάστηκε για την οργάνωση του κράτους, προσέλαβε στρατηγούς για βοηθούς του που τους ονόμασε αυτοκράτορες και Καίσαρες κι αφού πέτυχε να υποτάξει τους εχθρούς του κράτους και να σταθεροποιήσει τα σύνορα του, στράφηκε δυστυχώς, εναντίον της Χριστιανικής Θρησκείας για να ανορθώσει την ειδωλολατρία.

Έτσι, κάλεσε τους βοηθούς του Καίσαρες το 303 μ.Χ. και τους στρατηγούς στην πρωτεύουσα του ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους σε τρεις γενικές συγκεντρώσεις.

Ανάμεσα τους βρισκόταν και ο 28χρονος Γεώργιος, που διακρίθηκε πολλές φορές στους πολέμους και τους επέβαλε να αναλάβουν τον εξοντωτικό αγώνα εναντίον του Χριστιανισμού.

Ενώ όλοι δέχθηκαν να εξαλείψουν την Χριστιανική Θρησκεία από το Ρωμαϊκό κράτος, ο γενναίος Γεώργιος αντέδρασε διαφωνώντας, διακηρύττοντας την αλήθεια της Χριστιανικής Θρησκείας. Οργισμένος ο Διοκλητιανός διέταξε να τον κλείσουν στην φυλακή, επιβάλλοντάς τον σε τρομερά βασανιστήρια : να του περισφίγξουν τα πόδια στο ξύλο και αφού τον ξαπλώσουν ανάσκελα, να βάλουν πάνω στο στήθος του μεγάλη και βαριά πέτρα, να δέσουν τον Άγιο σε ένα μεγάλο τροχό για να κομματιαστεί το σώμα του καλώντας τον να προσκυνήσει τα είδωλα, να ρίξουν μέσα σε καυτό ασβέστη τον Γεώργιο, να τον αφήσουν μέσα τρεις μέρες και τρεις νύχτες έτσι που να διαλυθούν και τα κόκκαλα του, να του φορέσουν πυρακτωμένα παπούτσια με σιδερένια καρφιά και τον εξαναγκάσουν να περπατά, να τον δείρουν τόσο πολύ με μαστίγιο και να καταπληγώσουν ολόκληρο το σώμα του Αγίου.

Σε όλα τα μαρτύρια ο Άγιος έμεινε αλώβητος έχοντας δίπλα του τον Ιησού Χριστού που τον γέμιζε με τη θεία χάρη κουράγιο, δύναμη και αισιοδοξία εξοργίζοντας ακόμη πιο πολύ τον Διοκλητιανό, που έμεινε έκπληκτος βλέποντας τον Γεώργιο να λάμπει σαν Άγγελος.

Μη μπορώντας να πιστέψει στη δύναμη του Χριστού, διέταξε να του δώσουν να πει δυο αγγεία με διαφορετικά δηλητήρια. Το ένα δηλητήριο προξενούσε τρέλα, και το δεύτερο τον θάνατο. Ο Άγιος, κάνοντας και πάλι προσευχή, ήπια το δηλητήριο του πρώτου δοχείου, και αυτό του δεύτερου χωρίς να πάθει το παραμικρό. Παρότι και πάλι όλοι έμειναν έκπληκτοι από αυτό το θαύμα, ο Διοκλητιανός διέταξε να τον αποκεφαλίσουν, όπως και έγινε.

Ο πιστός υπηρέτης του Αγίου Γεωργίου, Πασικράτης, εκτελώντας την επιθυμία του Αγίου, παρέλαβε το Άγιο λείψανο του Μάρτυρα μαζί με αυτό της μητέρας του Αγίας Πολυχρονίας και το μετέφερε στη Λύδδα της Παλαιστίνης. Από εκεί, όπως βεβαιώνουν οι πηγές, οι Σταυροφόροι πήραν τα ιερά λείψανα της Αγίας Πολυχρονίας και τα μετέφεραν στη Δύση. Εορτάζεται στις 23 του Απρίλη. Εάν όμως το Πάσχα πέφτει μετά τις 23 Απρίλη, τότε εορτάζεται την επόμενη μέρα του Πάσχα (Δευτέρα της Δικαιοσύμης). Στις 3 Νοεμβρίου εορτάζεται η ημέρα ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου και προστάτη Γεώργιου.

B.2.8.1. ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΓΕΩΡΓΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

(Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ)

Εικόνα 1: Η θεσσαλική πεδιάδα κάτω από το θρυλικό βουνό των θεών.

Η ζωή των κατοίκων της περιοχής μελέτης, από την αρχαιότητα ήταν απόλυτα ταυτισμένη με την αγροτική οικονομία της υπαίθρου. Ο πλούτος της περιοχής ήταν η αιτία της άστατης ιστορίας της στα βάθη των αιώνων. Από τους αρχαίους Βοιωτούς στους Πελασγούς, στους Μακεδόνες και στους Ρωμαίους έως το 146π.Χ. Το 402μ.Χ. η κατάκτηση από τους Βησιγόθους και το 985 από τους Βούλγαρους του Σαμουήλ. Το 1205 η επικράτηση των Φράγκων και από το 1423 η υποδούλωση στους Οθωμανούς. Τα στοιχεία της περιοχής χάνονται κατά το πέρασμα των αιώνων, και από τις Τούρκικες απογραφές καταλαβαίνουμε ότι οι διάσπαρτοι αυτοί οικισμοί, αποτελούσαν τόπους εγκατάστασης μεγάλων Τούρκικων οικογενειών με δούλους χριστιανούς ραγιάδες... Εκείνο που γνωρίζουμε σίγουρα είναι ότι Φατριές, Ρωμαίοι προύχοντες, Έλληνες Φεουδάρχες, Βυζαντινοί Δυνατοί και Τούρκοι Τσιφλικάδες είχαν περίπου τον ίδιο αριστοκρατικό παρονομαστή. Οι πενέστες, οι δούλοι, οι δουλοπάροικοι κολωνοί και οι κολίγοι ήταν οι καταφρονεμένοι εργάτες της γης στα βάθη των αιώνων.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας τα περισσότερα εδάφη της Θεσσαλίας ήταν τουρκικά τσιφλίκια.. Η περιοχή της πεδινής Λάρισας ήταν αραιοκατοικημένη μετά την επικράτηση των Τούρκων το 1423. Οι χριστιανοί μετοίκησαν στα ορεινά της

Θεσσαλίας φοβούμενοι τους κατακτητές. Σύμφωνα με την πρόθεση 401 (1520-1540) του Μεγάλου Μετεώρου (Θεσσαλικό Μέλλον, 2003), η περιοχή της Λάρισας αποτελούνταν μόλις από 31 μικρούς Χριστιανικούς οικισμούς, ενώ από την πεδινή περιοχή των Σοφάδων Καρδίτσας έως τη Λάρισα αναφέρονται μόλις δύο, αυτός του Μπουχλάρ (Αγίου Γεωργίου), και αυτός του Χασάν Τατάρ (Μεσσοράχη).

Μετά την Οθωμανική κατάκτηση, το 1463 ο Σουλτάνος Μουράτ ο Β' εγκατέστησε στην περιφέρεια της Λάρισας (Γενί Σεχίρ), Τούρκους αποίκους προκειμένου να αυξήσει το τούρκικο στοιχείο στην περιοχή. Σε κάποιες περιοχές εγκαταστάθηκαν οι Κονιαραίοι (από το Ικόνιο της Μ. Ασίας), ενώ στην περιοχή του Φυλλίου όρους (όπου και το ημιορεινό τμήμα της περιοχής μελέτης), οι Γιουρούκοι.

Στα τούρκικα **yörük** / yürik σημαίνει νομάς, γρήγορος, γοργοπόδαρος και κάποιοι το ετυμολογούν απ' το παλαιοτουρκικό yorı: περπατώ. Αναζητώντας διάφορες πηγές, που αφορά στην προέλευσή τους, προκύπτει διαφοροποίηση απόψεων. Η αναζήτηση ιστορικών στοιχείων πιστοποιεί τη σύγχυση πεποιθήσεων. Μερικοί τους θεωρούν ελληνική φυλή, (εξισλαμισμένους ειδωλολάτρες), άλλοι φρυγική, άλλοι τουρκομανική του κλάδου των Ογκούζων, άλλοι Καυκάσιους και άλλοι κράμα Ρωμιών και Τουρκμενίων.

Εικόνα 2: Η νομαδική φυλή των κτηνοτρόφων Γιουρούκων.

Δεν διατηρούν τζαμιά, δεν κάνουν ραμαζάνι, δεν παντρεύονται μουσουλμάνους-ες και θεωρούν υβριστική την ταύτισή τους με τους Τούρκους. Ήταν αποκλειστικά

κτηνοτρόφοι, και ξεχώριζαν για τον τραχύ χαρακτήρα τους. Άξεστοι, αγροίκοι, βάρβαροι, άγαρμποι και μονοκόμματοι. Γιουρούκοι ήταν οι Τεκελήδες¹, οι Τσομακλήδες, οι Κιζιλπάσηδες, οι Ταχτατζήδες, κ.α. Κατά τον 18^ο αι επιδίδονται στην παραγωγή χονδρής τσόχας ή αλλιώς κετσέ², από πρόβειο μαλλί. Παράλληλα, ο στρατηγός Τουραχάν Μπέης μοίρασε τον κάμπο σε ντόπιους εκούσια εξισλαμισθέντες φεουδάρχες και σε δικούς του αξιωματούχους, (ως επιβράβευση για τη συμβολή τους στην κατάκτηση της Θεσσαλίας), υπό τη μορφή φέουδων (www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/99580-η-οθωμανική-κατάκτηση-της-θεσσαλίας-β). Τα φέουδα όμως αυτά έπρεπε να καλλιεργηθούν με κάποιο τρόπο. Έτσι δημιουργήθηκαν τσιφλίκια, (αγροκτήματα) και μέσα σ' αυτά, σταδιακά, οι μικροί οικισμοί. Οι υπάρχουσες φυσικές πηγές νερού, προσδιόρισαν τις θέσεις των νέων οικισμών, και αυτοί με τη σειρά τους το όριο του τσιφλικιού. Έπρεπε να υπάρξει κεντροβαρική σχέση μεταξύ οικισμού και τσιφλικιού, προκειμένου καλλιεργούνται εύκολα από τους σκλάβους Έλληνες Ραγιάδες. Έτσι σε κάθε καμποχώρι υπήρχε και μια παλιά πέτρινη βρύση που έρρεε πάντα καθαρό νερό. Σε περίπτωση που η πηγή στέρευε, μεταφέρονταν αλλού ο οικισμός.

Εικόνα 3: Η παλιά βρύση του Ψυχικού.

---

¹ Πολύ πιθανόν το όνομα του οικισμού Τεκελί (Μικρού Βουνού) να προέκυψε από την εγκατάσταση των Τεκελήδων, του παρακείμενου οικισμού Τζουρμακλί (Αγίων Αναργύρων) από τους Τσομακλήδες

² Πολύ πιθανόν από τον κετσέ (τσόχα) να προέκυψε και το όνομα του χωριού Κετσελί ή Κιτσελί, του σημερινού Ψυχικού.

Το τσιφλίκι (çiftlik), κατά την Οθωμανική περίοδο, αποτελούσε ένα θεσμό που δεν στόχευε πάντα στο κέρδος, αλλά στην αυτάρκεια των αγαθών και πρόσφερε στους χωρικούς ασφάλεια για την επιβίωσή τους. Το τσιφλίκι του Κραννώνα (Χατζηλάρ) για παράδειγμα, (όπως και πολλοί άλλοι όμοροι ή παρακείμενοι οικισμοί), ανήκε στον Αλή Πασά και αργότερα του γιό του Βελλή. Προηγούμενα ανήκε στον Λαρισαίο Χατζή Χαλήλ αγά (LEAKE, 1806).

Στους ραγιάδες προσφέρονταν οικίες για να μείνουν, μικρός χώρος κοντά σ' αυτή για λαχανόκηπο (μπαξέ) και ξύλα για το χειμώνα. Μόνη τους ιδιοκτησία (βιός) αποτελούσε το ζευγάρι τους (άλογα ή βόδια), τα λίγα οικοτίτα ζώα (πρόβατα και αγελάδα) καθώς και τα λίγα πουλερικά. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, με την έκδοση του εξειδικευμένου διατάγματος Χάτι Χουμαγιούν του 1856 (www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html), επήλθε βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών των ραγιάδων κολίγων μέσα σε λίγα χρόνια, με αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού τους.

Με την υπογραφή της συνθήκης της Κωνσταντινούπολης τον Ιούλιο του 1881, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι ένιωσαν να τους χτύπησε κεραυνός εν αιθρία. Θλίψη, φόβος, πανικός. Συναθροίζονταν στα καφενεία, σε σπίτια και αρχοντικά, προκειμένου να συναποφασίσουν, αν θα παρέμεναν υπό ελληνική διοίκηση ή θα έφευγαν (Καλπούζος, 2008).

Τελικά, σιγά σιγά οι Οθωμανοί τσιφλικάδες αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τη Θεσσαλία. Η αναίμακτη αυτή συμφωνία προϋπόθετε την αποζημίωση των Τούρκων τσιφλικάδων από το Ελληνικό Κράτος. Καθώς το τελευταίο αδυνατούσε την καταβολή της αποζημίωσής τους, την υποχρέωση αυτή ανέλαβαν Έλληνες του εξωτερικού που εξαγόρασαν τις εκτάσεις μαζί με τους οικισμούς. Φυσικά το τίμημα των κτημάτων μειωνόταν όσο περνούσε ο καιρός και η πίεση για αποχώρηση εντεινόταν...

Κάποιοι αγρότες μπόρεσαν και αγόρασαν μικρά κομμάτια γης από τους Τούρκους που εγκατέλειπαν. Προκειμένου να τα καλλιεργήσουν αναγκάζονταν να δανείζονται με υπέρογκους τόκους, τους οποίους βεβαίως δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν. Τελικά μετατράπηκαν αργότερα ξανά σε κολίγους στους νέους πια Έλληνες τσιφλικάδες...

Εργάτες του τσιφλικιού ήταν οι κολίγοι και οι κουλακτσήδες. Οι **κολίγοι** ήταν γηγενείς πεδινόι ραγιάδες, που δούλευαν στο τσιφλίκι, «πάππου προς πάππου» και οι δεσμοί τους με το τσιφλίκι ήταν ισχυροί. Οι κολίγοι είναι ταυτισμένοι με τους

Καραγκούνηδες. Αναζητώντας την ερμηνεία στα τούρκικα λεξικά διαπιστώνουμε ότι η λέξη kara, πέρα από την ερμηνεία "μαύρο", όπως έχει ευρέως επικρατήσει, έχει και την ερμηνεία "γη, στεριά". Η λέξη "coupi" σημαίνει συνεργασία. Από το συνδυασμό των λέξεων (kara+coupi), η λέξη Καραγκούνης πολύ πιθανό να σήμαινε συνεργάτης γης. Με μια άλλη εκδοχή η λέξη προκύπτει από το συνδυασμό των λέξεων (kara+gün) δηλαδή μαύρος+ημέρα, χαρακτηριστικό των μαυρισμένων εργατών της γης που δούλευαν ολημερίς κάτω από τον καυτό ήλιο. Και οι δύο ερμηνίες δεν προσδίδουν ιδιαίτερα φυλετικά χαρακτηριστικά. Όλη η πεδινή Θεσσαλία ήταν γεμάτη από γηγενείς εργάτες γης, δηλαδή από άμοιρους ηλιοκαμένους Καραγκούνηδες. Μιλούσαν μόνο Ελληνικά με κοινούς ιδιωματισμούς, και τα κοινά ήθη και έθιμα βίωναν και αναπαράγονταν το ίδιο για εκατοντάδες χρόνια σε κάθε Θεσσαλικό καμποχώρι.

Ο κολίγος – "συνεργάτης" – που ήταν αγρότης, ιδιοκτήτης ζευγαριού (άλογα ή βόδια) και λίγων οικόσιτων ζώων, καλλιεργούσε τη γη "επί μορτή" με τη συμφωνία να καρπώνεται μέρος της σοδειάς (μερίδιο). Είχε την υποχρέωση να καλλιεργεί τα κτήματα, να πληρώνει φόρο βόσκησης αλλά είχε και το δικαίωμα να διαμένει σ' αυτά. Κατηγορία κολίγων αποτελούσαν και οι ορεινοί Αγραφιώτες που κατέβαιναν για δουλειά στον κάμπο. Παρότι ήταν πιο ευάλωτοι στην ελονοσία, με τον καιρό συνήθιζαν το κλίμα της περιοχής και τη ζωή στο τσιφλίκι.

Οι κολίγοι ζούσαν στις λεγόμενες "σαρτάρες", ένα τύπο ενιαίων χαμηλών ευτελών, ευθύγραμμων πέτρινων ή πλίνθινων συγκροτημάτων, κάτι σαν εργατικές κατοικίες. Κάθε οικογένεια ζούσε σ' ένα δωμάτιο διαστάσεων 4μ x 4μ και ύψους 2.5μ. Στους μεσότοιχους υπήρχαν ξύλινες πόρτες και έτσι οι οικογένειες επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Πολύ αργότερα, με την διανομή των κτημάτων στους αγρότες, αποδόθηκε οικόπεδο στο σημείο που ήταν η κατοικία - δωμάτιό τους.

Εικόνα 4 : Τα συνεχόμενα κτίσματα (σαρτάρες) αποτελούσαν τους χώρους διαμονής των κολίγων..

(φωτο: από Μικρό Βουνό - Τεκελί)

Στα χωριά-τσιφλίκια σχεδόν ποτέ δεν λειτουργούσαν σχολεία και τα παιδιά από την τρυφερή τους ηλικία δούλευαν μαζί με τους γονείς τους στα χωράφια ή φροντίζανε τα λίγα τους ζώα.

Εικόνα 5 : Γεύμα των κολίγων γύρω από τον σοφρά

Εικόνα 6: Το "μπουχαρί" του σπιτιού, χώρος μαγειρέματος και θέρμανσης. Στη γωνιά και το βρέφος μέσα στην ζύλινη κούνια "μπισίκι"

Οι *κουλακτσήδες ή κουλουκτσήδες ή παρεκεντέδες* ήταν ακτήμονες (χωρίς ιδιοκτησία) χωρικοί. Τους χρησιμοποιούσε είτε ο κολίγος, (ως μισθωτοί εργάτες του ζευγά) είτε κατευθείαν ο τσιφλικάς. Πρόκειται για βοσκούς ή απλά εργάτες γης. Κάποιοι ήταν αγωγιάτες, άλλοι τεχνίτες και κάποιοι γίνονταν αγροφύλακες, αλλά στην πλειοψηφία τους αποτελούσαν μια εξαθλιωμένη αγροτική μάζα, που αμείβονταν σε είδος (σιτάρι και παπούτσια) και βρισκονταν σε πολύ χειρότερη μοίρα από τους κολίγους.

Εικόνα 7 : Η φτωχική ζωή των κουλακτσήδων και των οικογενειών τους στις αποθήκες των τσιφλικάδων...

Εικόνα 8: Τα "κελιά" στον περίβολο της Εκκλησίας στον Άγιο Γεώργιο,

υπήρξαν τόπος φιλοξενίας και διαμονής των φτωχών κουλακτοσήδων (παρεκεντέδων).

Από το 1881 έως το 1907, εξαγοράστηκαν κυρίως από πλούσιους Έλληνες της διασποράς 165 τσιφλίκια (ολόκληρα ή τμήματα αυτών), από τους Τούρκους που εγκαταλείπανε τη Θεσσαλία.

Οι νέοι πλέον τσιφλικάδες είχαν πετύχει, στην ελληνοτουρκική **συνθήκη** προσάρτησης της Θεσσαλίας, να υπάρχει ειδική αναφορά, που απαγόρευε την απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροκτημάτων. Στηριγμένοι και σ' αυτή τη διάταξη, όχι μόνο δεν δεχόντουσαν κουβέντα για απαλλοτρίωση, αλλά ούτε και για στοιχειώδη καλυτέρευση των συνθηκών ζωής των κολίγων. Οι καλλιεργητές υποχρεώνονταν να δίνουν στον γαιοκτήμονα το τρίτο ή το μισό των παραγόμενων καρπών, ενοίκιο για τη βοσκή των λίγων τους ζώων, ένα μεγάλο αριθμό κοτόπουλων και αρνιών, ικανή ποσότητα τυριού, βουτύρου, χόρτου και άχυρου. Στην πραγματικότητα οι περισσότεροι τσιφλικάδες, ουδέποτε εγκαταστάθηκαν στα τσιφλίκια τους, ενδεχομένως να μην ήξεραν ούτε καν που βρίσκονται. Ήταν πλούσιοι επιχειρηματίες της Ελληνικής διασποράς, όπως ο μεγάλος ευεργέτης Κων/νος Ζάππας που αγόρασε το Ψυχικό (Κετσελί), το Μικρό Βουνό (Τεκελί), το Μαυροβούνι (Ταουσάν) το Ζάππειο (το τότε Σουϊκλί και το Μπακράτσι). Οι εύποροι αυτοί επιχειρηματίες είτε ενοικιάζανε τα αγροκτήματά τους στο σύνολο, σε άλλους μικρότερης δυναμικής κτηματίες εισπράττοντας ένα σεβαστό τίμημα, είτε παραχωρούσαν τη διοίκηση των αγροκτημάτων τους στους επιστάτες οι οποίοι αφού κάνανε την ετήσια εκκαθάριση εσόδων-εξόδων τους αποδίδανε τα καθαρά κέρδη της χρονιάς... Δυστυχώς οι επιστάτες ήταν χειρότεροι και από τους παλαιούς Τούρκους αφέντες. Πολλοί απ' αυτούς φερότανε στους κολίγους και στους παρεκεντέδες σαν ζώα. Τους υποχρέωναν να εργάζονται ολημερίς, και να στέλνουν ένα κορίτσι μέλος της οικογένειας, για να ζυμώνει και να ψήνει το ψωμί των ανθρώπων του τσιφλικιού. Οι κολίγοι και οι

κουλουκτσήδες δεν απομακρύνονται από το χωριό χωρίς την άδειά τους... Οι επιστάτες έφταναν πολλές φορές σε ακραίες συμπεριφορές, μαστιγώνοντας αλύπητα για ασήμαντους λόγους τους κολίγους ή ατιμάζοντας ακόμα και τα ανύπαντρα κορίτσια τους, την παραμονή του γάμου τους.... Η καταφρόνια και ο ξεπεσμός των κολίγων περιγράφονταν λεπτομερώς στις εφημερίδες της εποχής.

Εικόνα 9: Το άλλοτε διάροφο κονάκι του Περικλή Καλούσιου (ενοικιαστή του τσιφλικιού) στον Άγιο Γεώργιο.

Εικόνα 10 : Οι μεγάλες αποθήκες και οι στάβλοι των τσιφλικιάδων ήταν χώρος διαμονής των κουλακτσήδων.

Οι εξαθλιωμένοι Θεσσαλοί αγρότες σταδιακά συνειδητοποίησαν ότι μόνο με τους αγώνες τους θα βελτιώναν τις συνθήκες ζωής τους στην ελεύθερη πια Θεσσαλία. Στην αφύπνισή τους, εκτός από τον Μαρίνο Αντύπα, συνέβαλαν και άλλοι πνευματικοί άνθρωποι.

Στις 6 Μαρτίου 1910, το Κιλελέρ έγινε το ορόσημο στην ιστορία της ελληνικής αγροτιάς. Το σύμβολο της αγωνιστικότητας και της μαχητικότητας των ξυπόλυτων αγροτών. Παρότι το χωριό το 1919 μετονομάστηκε σε Κυψέλη αντί της Τούρκικης ονομασίας που είχε, εν τούτοις στη συνείδηση των Ελλήνων αγροτών διατήρησε το παλιό του όνομα. Έτσι τιμητικά ο σημερινός Δήμος της περιοχής, ως ο μεγαλύτερος αγροτικός δήμος της χώρας, έκτασης 975.000 στρεμμάτων, ονομάστηκε **ΔΗΜΟΣ ΚΙΛΕΛΕΡ**.

Εικόνα 11. Το έμβλημα του νέου Δήμου

Παράλληλα, διάφοροι παράγοντες διαμόρφωσαν την πολιτική βούληση σχετικά με την πολιτική γης και το οικονομικό μοντέλο που θα έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα με τη μετάβαση από τη μεγάλη ιδιοκτησία στον **μικρό οικογενειακό κλήρο**.

Ο δυτικός κόσμος άλλαζε, και οι οικονομίες του δεν βασιζόταν πιά στην αγροτική παραγωγή, αλλά πλέον στη βιομηχανική. Η κοινωνική επικράτηση των βιομηχάνων στις αναπτυγμένες οικονομίες του Δυτικού πολιτισμού, έκανε πιο εύκολο το έργο των κυβερνήσεων στην Ελλάδα, καθώς η ιδιοκτησία της γης, που άλλοτε ήταν πηγή κοινωνικού και ταξικού κύρους που συχνά μεταφράζονταν σε πολιτικά αξιώματα, (βουλευτικά ή υπουργικά), έπαψε να είναι το τεκμήριο πλούτου χάνοντας την αίγλη του παρελθόντος. Επιπλέον οι πλούσιοι τσιφλικάδες ασκούσαν πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις, κερδοσκοπώντας από την σιτοπαραγωγή, επιδιώκοντας μέσω της επιβολής υψηλών δασμών στο ρωσικό σιτάρι, την τεχνητή έλλειψη στην εσωτερική αγορά με συνέπεια την υψηλή τιμή διάθεσης του δικού τους εγχώριου σίτου.

Με βάση τα ανωτέρω, τα γεγονότα ξεσηκωμού των αγροτών, και τη δολοφονία τεσσάρων αθώων αγωνιστών αγροτών από τα χωριά Κιλελέρ και Τσουλάρ (Μελία), ο Ελευθέριος Βενιζέλος προχώρησε στη μεγάλη μεταρρύθμιση τον **Ιούλιο του 1917**, τροποποιώντας το Σύνταγμα της Ελλάδας, έτσι ώστε να είναι δυνατή η απαλλοτρίωση των αγροκτημάτων. Η κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα, αποφάσισε μετά και τη μεγάλη Μικρασιατική Καταστροφή, να προβεί σταδιακά στις απαλλοτριώσεις των μεγάλων αυτών εκτάσεων και να τις διανείμει στους (επί μορφή αγρότες) κολίγους και τους κουλακτσήδες (παρεκεντέδες) **ΦΕΚ 57/5-3-1923** με σκοπό την αποκατάστασή τους.

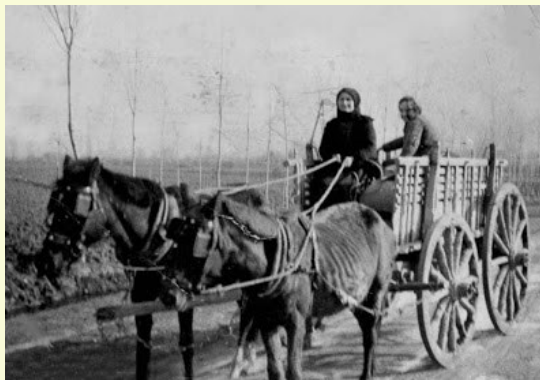
Έτσι πραγματοποιήθηκαν διανομές εκτάσεων από το 1923 έως και το 1955, από τον ΣΑΑΚ (Συνεταιρισμό Αποκαταστάσεως Ακτημόνων Καλλιεργητών), και το ΘΓΤ (Θεσσαλικό Γεωργικό Ταμείο), και διανεμήθηκαν ισομερώς εκτάσεις στους τότε κατοίκους των οικισμών. Μια μακρά παράδοση **3.000** χρόνων που ξεκίνησε από τους Βοιωτούς "πενέστες", τους εργάτες δηλαδή των αρχαίων Πελασγών, και διήρκησε έως τους Έλληνες τσιφλικάδες, αποτελούσε πλέον παρελθόν.

Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό, καθορίστηκαν τα όρια των κτηματικών περιφερειών στα όρια των προηγούμενων αγροκτημάτων-τσιφλικιών, χαράχτηκαν τα σχέδια των οικισμών από τοπογράφους Μηχανικούς, ορίστηκαν ζώνες, χάνδακες, ρουμάνια, ζευγαρολείβαδα και βοσκότοποι, δημιουργήθηκαν υποχρεωτικά οι Αγροτικοί

Πιστωτικοί Συνεταιρισμοί κάθε χωριού, και ορίστηκε ο τρόπος αποπληρωμής των ιδιοκτητών των απαλλοτριωμένων εκτάσεων.

Αφού καθορίστηκαν σύμφωνα με τα ανωτέρω, οι κατηγορίες γαιών από αρμόδιες επιτροπές γεωπόνων, διανεμήθηκαν τα αγροτεμάχια ισομερώς στους νέους κληρούχους συνεκτιμώντας πάντοτε τις κατηγορίες γαιών όσο δικαιότερα γινόταν, σε διάφορα σημεία των αγροκτημάτων. Ορίστηκε ένας κλήρος ανά αρχηγό οικογένειας, και ένας για κάθε άγαμο ενήλικο γιό. Οι γυναίκες μόνον εφόσον ήταν χήρες και αρχηγοί οικογενειών λάμβαναν κλήρο. Στην επιφάνεια του κλήρου συμπεριλαμβανόταν και οικοπεδική έκταση εντός του οικισμού, με βαρύνουσα σημασία τη θέση της υφιστάμενης οικίας και μικρή έκταση λαχανόκηπου σε κοντινή απόσταση πάλι εντός οικισμού.

Μέριμνα υπήρξε και για την παραχώρηση εκτάσεων κατάλληλων για αμπέλι (αμπελοχώραφα) και καπνού (καπνοχώραφα). Η γενική τοπογραφική διάταξη διανομής των κλήρων ήταν προσαρμοσμένη στα πενιχρά μέσα που διέθεταν οι φτωχοί κολίγοι για τη μετακίνηση και καλλιέργεια των χωραφιών τους...

Εικόνα 12: Τα πενιχρά μέσα μετακίνησης λήφθηκαν υπόψη στη διανομή των αγροτεμαχίων

Ανάλογα με τον αριθμό κληρούχων του χωριού δόθηκε και η αντίστοιχη επιφάνεια κλήρου. Μέσα από τα δημοτολόγια εκείνης της εποχής, έχουν παρατηρηθεί μετοικίσεις ακτημόνων σε όμορα χωριά, προκειμένου να επωφεληθούν και να πάρουν τη γη που είχαν ποτίσει με τον ιδρώτα και το αίμα τους αυτοί και οι πρόγονοί τους χρόνια τώρα, γενεές και γενεές... Ορισμένοι μάλιστα, προκειμένου να σιγουρέψουν την κλήρωσή τους, άλλαζαν επώνυμο δηλώνοντας ψεύτικο στην επιτροπή αποκατάστασης. Έτσι ενήλικα άγαμα αδέρφια, βρέθηκαν να έχουν ακόμα και τρία διαφορετικά επίθετα μεταξύ τους, προκειμένου να λάβουν κλήρο, φοβούμενοι τον αποκλεισμό τους λόγω του ότι ανήκαν σε μια μεγάλη οικογένεια. Έτσι υπήρξαν περιπτώσεις οικογενειών με

πέντε ή έξι ενήλικα αγόρια που τους αποδόθηκαν, νόμιμα ακόμη και 1000(!) στρέμματα... Περεταίρω η μετοίκιση κολίγων και κουλουκτσήδων σε άλλους μικρότερους οικισμούς, συνέβαλλε στην αλλαγή της φυσιογνωμίας των οικισμών αυτών. Δημιουργήθηκαν νέες κοινωνικές σχέσεις, η αύξηση των γεννήσεων και η μείωση της θνησιμότητας δημιούργησαν νέες κάστες οικογενειών και σημειώθηκε αύξηση ή μείωση της δυναμικής τους. Έτσι οι παλαιοί οικισμοί – τσιφλίκια μεταμορφώθηκαν κυριολεκτικά. Σημειώθηκαν όμως και μετοικίσεις πρόσκαιρες ή εικονικές, όπου οι κληρούχοι δεν εγκαταστάθηκαν ποτέ πραγματικά στα νέα τους χωριά και παρέμειναν στα πάτρια παρακείμενα...

Η καλλιέργεια των κλήρων, προϋπόθετε πλέον ικανό αριθμό ζευγαριών και χρημάτων για τη σπορά. Η αδάμαστη έως τότε γη, ήταν και πάλι αδύνατο να καλλιεργηθεί εξ ολοκλήρου. Καθώς οι οικισμοί έχουν και πεδινές – επίπεδες εκτάσεις, αυτές συνήθως κατακλύζονταν από τα όμβρια ύδατα του χειμώνα, και παρέμεναν σκεπασμένες έως τα μέσα της άνοιξης, σαπίζοντας τις φυτείες των δημητριακών. Οι άφθονες βροχές και τα χιόνια δημιουργούσαν άλλοτε μικρής και άλλοτε μεγάλης έκτασης βαλτότοπους με συνέπεια τις συχνές ανθρώπινες απώλειες από ελονοσία.

Εικόνα 13: Οι ατέλειωτες βροχές και τα χιόνια δημιουργούσαν βάλτους και συχνά στάσιμα έλη.

Η διανομή των κλήρων χωρίς τη σχετική υποστήριξη τεχνικής υποδομής (δρόμοι και αποστραγγιστικά έργα), θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, για την εποχή εκείνη, δώρο – άδωρο.

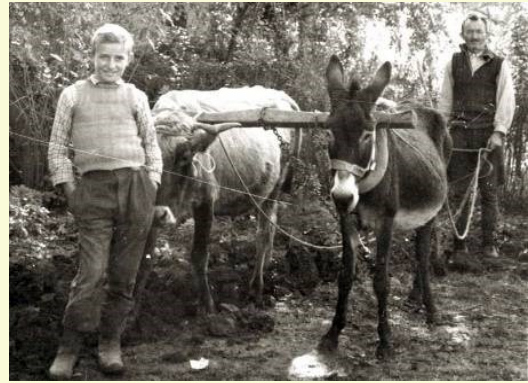
Η ζωή των κολίγων εξακολουθούσε να είναι η ίδια όπως πριν από τη μεγάλη μεταρρύθμιση, μόνο που αντί να πληρώνουν το φόρο στον τσιφλικά, έπρεπε να πληρώνουν για τα επόμενα 30 χρόνια το ποσό της αποζημίωσης που τους αντιστοιχούσε, στον τοπικό Αγροτικό Συνεταιρισμό. Είναι το ίδιο δύσκολη όσο πριν, παρά την ελευθερία και τα δικαιώματα που δόθηκαν ... Οι εργασίες γίνονται με τον πατροπαράδοτο τρόπο αυτόν με τον οποίο ήξεραν και επιβίωναν οι χωρικοί επί αιώνες....

Κατά γενικό κανόνα το γεωργικό έτος ξεκινούσε μετά τις πρώτες βροχές του Σεπτεμβρίου. Τότε άρχιζε το όργωμα το χωραφιών και τελείωνε τέλη Οκτώβρη. Μετά τη σπορά, και έως τα τέλη Νοέμβρη, ερχόταν ο απαγορευτικός χειμώνας. Με τα υπάρχοντα μέσα μόνο το 25% του κλήρου μπορούσε να καλλιεργηθεί, συνήθως τα κεκλιμένα στραγγερά εδάφη, που καλλιεργούνταν εναλλάξ προκειμένου να γίνεται και η σχετική αγρανάπαυση, αφού χημικά λιπάσματα δεν υπήρχαν...

Το όργωμα γινόταν με τα ζευγάρια (άλογα ή βόδια) και το ξυλάλετρο. Η ημερήσια καλλιεργήσιμη έκταση, σε ιδανικές συνθήκες ήταν κάτω από 2 στρέμματα, όταν ο κλήρος έφτανε έως τα 100 ή ακόμα και 150 στρέμματα.

Εικόνα 14: Όργωμα χωραφιών με βόδια.
Πηγή : διαδίκτυο

Εικόνα 15: Όργωμα χωραφιών με ανόμοιο ζευγάρι, ένδειξη της φτώχειας του ζευγά.
Πηγή : διαδίκτυο

Η σπορά των δημητριακών (σιτάρι, κριθάρι, βρώμη) ή των ψυχανθών (φακή, ρεβίθι, μπιζέλια, κουκιά, βίκος), γινόταν με το χέρι και το σποροσάκι. Το σκέπασμα πάλι με ειδική ξύλινη σβάρνα που έσερνε το ζευγάρι...

Εικόνα 16 : Όργωμα με ξυλάλετρο και βόδια
πηγή : διαδίκτυο

Εικόνα 17: Σπορά με το χέρι και σποροσάκι. πηγή : διαδίκτυο

Εικόνα 18 Όργωμα με μονότιμο σιδερένιο αλέτρι και άλογα. πηγή :διαδίκτυο

Εικόνα 19: Σκέπασμα των σπόρων με τη σβάρνα. πηγή :διαδίκτυο

Ο χειμώνας ήταν επώδυνος και πολλές φορές μοιραίος για φυτική παραγωγή, για τα ζώα και για τους ίδιους τους κατοίκους... Ημερόνυχτα βροχών, ισχυρές χιονοπτώσεις, παγωνιές (μέχρι -25°C), εξαντλούσαν κάθε γέννημα και κυρίως τους ανθρώπους. Πολλοί θάνατοι από την πνευμονία, την πούντα, τη φυματίωση. Μεγάλη και η παιδική θνησιμότητα.. Οι φτωχοί κολίγοι δύσκολα τα έβγαζαν πέρα...

Το ίδιο δύσκολες οι μέρες και για τα ζώα (τα ζευγάρια, τα λίγα πρόβατα, τα βοοειδή και τα πτηνά της οικογένειας).

Εικόνα 20: Οι δύσκολοι χειμώνες δυσκόλευαν και τη διαβίωση των ζώων.

Εικόνα 21: Ο Γενάρης ήταν ο δύσκολος μήνας των νεογέννητων αμνών.

Επιπλέον, τα λιμνάζοντα τα πεδινά χωράφια προσέλκυαν κοπάδια αγριόχηνων οι οποίες καταστρέφανε ολοσχερώς ότι απέμεινε από τις καλλιέργειες, Γι' αυτό οι αγρότες φύλαγαν εναλλάξ ολημερίς ολόκληρες περιοχές τα σπαρτά, διώχνοντας τους ανεπιθύμητους εισβολείς.

Με την άφιξη του Φλεβάρη, στα λιβάδια των κτηματικών περιφερειών γινόταν το "τοπάνιασμα" δηλαδή απαγόρευση βοσκής λιβαδιών και μεριάδων από τα ζώα του χωριού, έως τον Απρίλη προκειμένου να μεγαλώσει το χόρτο και μετά να βοσκηθεί

μέχρι το καλοκαίρι από τα "πράματα". Φυσικά το ανοιξιιάτικο ξεβοτάνισμα και η καταστροφή των ζιζανίων μέσα στις καλλιέργειες γινόταν με το χέρι ή την τσάπα.

Εικόνα 22: Το σιτάρι, πάντοτε αποτελούσε το πολυτιμότερο προϊόν της περιοχής.

Ο ερχομός του θέρους, έφερνε όλους τους χωρικούς στα χωράφια. Η συγκομιδή του χρυσού καρπού ήταν πάντοτε μια γιορτή. Οι υγιείς ενήλικες έσπευδαν να μαζέψουν το βιός της χρονιάς. Πρωί, πρωί με τα δρεπάνια και τα τρίχαλα στους ώμους προλάβαιναν το ήλιο πριν φέξει και ζεστάνει τη γη. Ο θερισμός, πατροπαράδοτα γινόταν με το δρεπάνι. Φορούσανε στο ένα χέρι την "παλαμαριά", ένα ξύλινο εργαλείο που φόραγαν σαν γάντι στο αριστερό χέρι και με το δεξί τραβούσαν με το δρεπάνι και έκοβαν τα στάχια, αρχίζοντας από το μέρος που έχει λυγίσει τα στάχια ο αέρας. Η διαδικασία ήταν ατελείωτη και εξαντλητική κάτω από τον καυτό ήλιο και τον λίβα. Οι αγρότες, φορώντας στο κεφάλι μαντήλια και ψάθινα καπέλα, σκυμμένοι με το δρεπάνι, έκοβαν και συλλέγανε τα στάχια σχηματίζοντας τα δεμάτια. Τα δεμάτια μεταφέρονταν πάνω σε κάρρα στο χωριό, κοντά στα ειδικά διαμορφωμένα αλώνια, όπου σχημάτιζαν τις θημωνιές.

Εικόνα 23 : Το ξύλινο γάντι (παλαμαριά).

Εικόνα 24: Το δρεπάνι – εργαλείο του αγρότη

Μόνο τους δροσιστικό στον καυτό ήλιο, τη ζέστη και τη "βάχτη" που έφτανε και τους 40°C, ήταν το λιγοστό ζεστό νερό της φτσελάς³ και το σκορδάρι⁴.

Εικόνα 25: Ο επίπονος θερισμός

Εικόνα 26: Το "σκορδάρι" και το ψωμί, κρατούσε χορτάτους και δροσερούς τους αγρότες τις καυτές ημέρες του Ιουνίου (θεριστή).

Τα ψυχανθή που ωρίμαζαν λίγο νωρίτερα, τα έκοβαν περίπου χλωρά με μεγάλο δρεπάνι, το "λελέκι" ή "κοσιά", και αφού τα γύριζαν τακτικά με το τρίχαλο (μεγάλη διχάλα) νωρίς πριν την αυγή του ήλιου για να στεγνώσουν, τα οργάνωναν και αυτά σε μεγάλες θημωνιές. Τον επόμενο μήνα, μετά το θέρο, τα αλώνιζαν όλα στο αλώνι.

Εικόνα 27: Θέρος – τρύγος - πόλεμος - Φωτογραφία: Μουσείο Μπενάκη

³ Ξύλινο δοχείο που φυλάσσονταν πόσιμο νερό

⁴ Γρήγορο φαγητό με στουμπισμένο σκόρδο, νερό, ζύδι, ελάχιστο λάδι, και αλάτι

Εικόνα 28: Η μεταφορά των δεματιών στις θημωνιές.

Εικόνα 29: Κατασκευή αδιάβροχης θημωνιάς μέχρι τα δεμάτια να αλωνιστούν.

Μετά το θερισμό των σιτηρών και ψυχανθών, και καθώς έμπαινε ο Ιούλιος (Αλωνάρης) ξεκινούσε ο αλωνισμός των στάχων και το ξεχώρισμα του σπόρου από το άχυρο και το σανό. Η διαδικασία ήταν πολυήμερη και επίσης κουραστική. Όλα αυτά τα δεμάτια, που αποτελούσαν τώρα πλέον τη θημωνιά, έπρεπε σταδιακά να περαστούν από το αλώνι. Το κυκλικό αλώνι που το έδαφος του ήταν διαμορφωμένο είτε με καθαρισμένο χώμα, είτε με πέτρες, βρισκόταν σε σημείο που το καλοκαίρι είχε αρκετό αέρα (ρεύματα ή λίβα). Κάτω από τον καυτό ήλιο, δύο ζώα, άλογα, μουλάρια ή γαϊδούρια ζεμένα με την αδοκάνη κινούνταν σ' ένα κύκλο. Με την κίνησή τους πάνω στα ξερά στάχια, η κοφτερή αδοκάνη έτριβε τα στάχια από το σανό οπότε ξεχώριζε ο σπόρος. Ακολούθως ο σπόρος μ' ένα εργαλείο, το *δικριάνι*, που έμοιαζε με ξύλινο *φτυάρι* ξεχώριζε από την ανεμίδα και το άχυρο με τη δύναμη κυρίως του καυτού νοτιά (λίβα), ιδιαίτερα τις απογευματινές ώρες. Έτσι γινόταν δηλαδή το λίχνισμα της παραγωγής.

Εικόνα 30: Αλωνισμός στο αλώνι με τα ζώα και την αδοκάνη

Εικόνα 31: Λίχνισμα της παραγωγής με το δικριάνι και τη βοήθεια του καυτού λίβα.

Τέλος, ο σπόρος αφού καθαρίζονταν και κοσκινίζονταν με το ειδικό κόσκινο, το δερμόνι, ζυγίζονταν, τσουβαλιάζονταν και αποθηκεύονταν στο σπίτι του παραγωγού. Οι σωροί του τριμμένου άχυρου δένονταν πάλι σε δεμάτια, και μεταφέρονταν στα σπίτια, όπου στήνονταν με τέχνη αδιάβροχες θημωνιές για το τάισμα των ζώων όλο το χρόνο.

Εικόνα 32: Τρίχαλα και δικριάνια για το λίχνισμα

Εικόνα 33: Ζύγιση της παραγωγής σε ειδική ζυγαριά (πλάστιγγα)

Εξασφαλίζοντας οι κολίγοι το σιτάρι της χρονιάς, ουσιαστικά εξασφαλίζανε τη διαβίωσή τους. Το αλεύρι το αλέθανε σε νερόμυλο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες υπερηλίκων, σε χαμηλό σημείο του οικισμού Αγίου Γεωργίου, σε σημείο συμβολής πολλών ρεμάτων υπήρχε πέτρινος νερόμυλος. Καθώς οι βροχοπτώσεις ήταν σε ετήσια βάση αρκετά υψηλές όπως και οι χιονοπτώσεις, τα ρέματα τροφοδοτούνταν από πολλές ανάβρες και έρρεαν όλο το χρόνο. Καθώς η άλεση ήταν χρονοβόρα διαδικασία, πολλοί ξένοι διανυκτέρευαν σε διαμορφωμένο χάνι του χωριού.

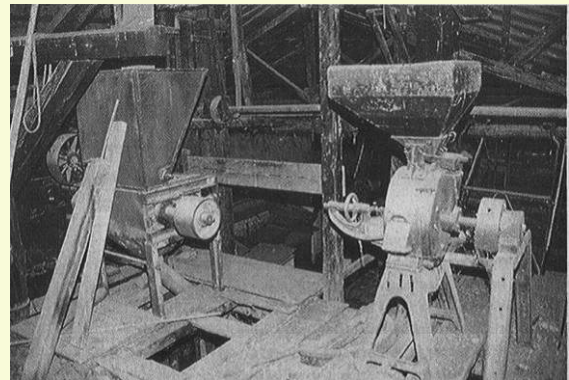

Εικόνα 34 : Πέτρινος νερόμυλος – Πηγή: διαδίκτυο

Μετά το 1900 κατασκευάστηκε στο κέντρο του χωριού ατμοκίνητος και έπειτα ντιζελοκίνητος αλευρόμυλος που λειτουργούσε μέχρι τη δεκαετία του 1970.

Εικόνα 35

Εικόνα 36

Εικ. 35,36 : *Ο μηχανολογικός εξοπλισμός του άλλοτε μύλου Σκάρπα.*

Μέχρι τις αρχές του δύσκολου χειμώνα έπρεπε να παραχθεί το ανάλογο αλεύρι κάθε οικογένειας, αφού το ψωμί αποτελούσε το θεμέλιο της κύριας διατροφικής βάσης.

Εικόνα 37: Ελλείπει αποστραγγιστικών έργων, τα φτωχά επικλινή εδάφη είχαν μεγαλύτερη αξία από τα "βαρκά"...

Οι γυναίκες έπρεπε να τοποθετήσουν το αλεύρι σε ειδικές καθαρές κασέλες, και να το προστατεύουν όλη τη χρονιά. Μ' αυτό θα κάνανε ψωμί και τις ανάλογες πίτες, το πλιγούρι, τον τραχανά. Με το σιτάρι έπρεπε να ταΐσουνε το βιός τους όλη τη χρονιά, και να εξοφλήσουνε όλες τις παλιές τους οικονομικές υποχρεώσεις... Με το τριμμένο το άχυρο της θημωνιάς ταΐζανε τα ζώα, έστρωναν τους στάβλους το χειμώνα για να είναι ζεστά, και οι γυναίκες ψήνανε στον φούρνο. Ασταμάτητη καθώς ήταν η νοικοκυρά, όλα περνούσαν από το χέρι της. Το μέγλωμα των παιδιών, το ζύμωμα του ψωμιού, το άναμμα και το ψήσιμο στον φούρνο, το ζεμάτισμα και το πλύσιμο των ρούχων στο καζάνι, το μαγείρεμα, το γνέσιμο και η ύφανση, η εποχιακή εργασία στους αγρούς το καλοκαίρι, ακόμα και το παλάμισμα (σοβάτισμα) των φούρνων και δαπέδων, των ξένων πλουσίων σπιτιών.... Η γέννηση ενός κοριτσιού στα καμποχώρια έμοιαζε μάλλον με καταδίκη, ιδιαίτερα στην προβιομηχανική εποχή...

Εικόνα 38: Άναμμα του ξυλόφουρνου.

Εικόνα 39: Κοσκίνισμα πριν το ζύμωμα του ψωμιού.

Εικόνα 40: Παλάμισμα του (επίχριση) του ξυλόφουρνου.

Με το πέρας του θερισμού ερχόταν ο Αύγουστος. Μετά τα μέσα του μήνα άρχιζε η συγκομιδή και ο τρύγος των σταφυλιών καθώς οι καλλιέργειες ήταν ξερικές. Η

συγκομιδή των σταφυλιών γινόταν κυρίως από τις γυναίκες. Οι άνδρες είχαν φροντίσει όλο το χρόνο το αμπέλι, με κλάδεμα το χειμώνα, σκάψιμο και ξεβοτάνισμα, κορφολόγημα και θειάφισμα το καλοκαίρι, φροντίζοντας την υγεία του και την καλή παραγωγή του. Το κουραστικό πάτημα των σταφυλιών με τα πόδια για την παραγωγή του μούστου, γινόταν από άνδρες και παιδιά σε ειδικές στέρνες. Ακολουθώς ξεκινούσε η ζύμωση του μούστου στα ξύλινα βαρέλια και τελικά η παραγωγή του κρασιού. Το κρασί, το πετιμέζι, και το ξύδι, αποτελούσα απαραίτητα διατροφικά συμπληρώματα, και ήταν ιδιαίτερα απαραίτητα για αναπλήρωση ενέργειας στους ατέλειωτους κρούους χειμώνες. Γι' αυτό, όπως προαναφέρθηκε, στη διανομή των αγρών, προβλέφθηκε μικρή έκταση ανά κληρούχο σε κατάλληλα εδάφη.

Όμως ο μόχθος των κατοίκων δεν σταματούσε στις αγροτικές εργασίες. Η καθημερινότητα ήταν άμεσα συνδεδεμένη, όπως αιώνες πριν, με την οικόσιτη κτηνοτροφία. Για να μπορέσει να επιζήσει μια αγροτική οικογένεια, έπρεπε να διαθέτει για το όργωμα 1 ζευγάρι άλογα ή βόδια, 1 γαϊδούρι για τη μεταφορά, να έχει τουλάχιστον 20 με 25 πρόβατα, μία ή δύο αγελάδες, 1 χοιρινό και λίγα κοτόπουλα. Από τα παραγωγικά ζώα έδιναν και τον επιβαλλόμενο φόρο στον Έλληνα τσιφλικά αφέντη. Στην πορεία, κάποια νοικοκυριά λίγο πιο εύπορα, κατείχαν λίγα περισσότερα ζώα πέρα από τις ανάγκες βιοπορισμού τους. Καθώς τα ζώα εκτρέφονταν για να ζήσουν τις οικογένειες των χωρικών καλύπτοντας τις ανάγκες τους σε κρέας, γάλα και μαλλί, όλη η οικογένεια συμμετείχε στην εκτροφή τους, στη βόσκηση, στο πότισμα, στο καθάρισμα. Απώλεια ζώου από αρρώστια ή αγρίμι θεωρούνταν συμφορά που έφερνε θλίψη, φόβο και απαισιοδοξία στο νοικοκυριό.

Ουσιαστικά τα ζώα (πράματα), αντιμετωπίζονταν σαν μέλη της οικογένειας στη συνείδηση των χωρικών. Σε πολλές περιπτώσεις η οικία ήταν σε συνέχεια με το στάβλο των ζώων (καλύβα) και η επικοινωνία γινόταν και μέσω εσωτερικής πόρτας. Ο αριθμός των ζώων που κατείχε ένα νοικοκυριό, άλογα (ζευγάρι), πρόβατα ή τα (κεφάλια) των αγελάδων, προσδιόριζε και την οικονομική δυναμική του νοικοκυριού. Η δυναμική αυτή είχε αντίκρισμα ακόμα και στην οικογενειακή αποκατάσταση των παιδιών η οποία γινόταν μέσα από τα γνωστά συνοικέσια ...

Το γάλα κάποτε δεν ήταν εμπορεύσιμο προϊόν. Εμπορεύσιμο ήταν το μαλλί και το δέρμα αφού μπορούσαν να επεξεργαστούν και να διατεθούν στην αγορά. Ως βάση για

τις ανταλλαγές, οι άνθρωποι παλιά χρησιμοποιούσαν τα ζώα. Έτσι, η αξία κάθε αντικειμένου μεταφραζόταν σε ζώα : π.χ. μία προβατίνα = ένα στρέμμα γης.

Στη δεκαετία του '30 εγκαταστάθηκαν στους οικισμούς της περιοχής και μερικές οικογένειες Σαρακατσάνων που ήταν ορεινοί ακτήμονες από την Πίνδο, νομάδες, μετακινούμενοι, αποκλειστικά εκτροφείς αιγοπροβάτων.

Τα καταλύματα των προβάτων, οι λεγόμενες στάνες ή μαντριά, ήταν από ξύλινους κορμούς δέντρων και επικάλυψη από ευτελή συνήθως υλικά. Οι χωρικοί μάζευαν από τα ρέματα σελήμια, βάτα, λεπτά καλάμια, καβάκια και πουρνάρια, τα οποία έπλεκαν και φτιάχνανε τις "λισιές". Μ' αυτές φτιάχνανε τη στρούγκα, τα πλαϊνά της στάνης και την οροφή της. Η αρμεγή των προβάτων ξεκινούσε περίπου δυο μήνες από τη γέννηση των αρνιών, προς το τέλος του χειμώνα με αρχή της άνοιξης και διαρκούσε έως τα μέσα Αυγούστου. Γινόταν φυσικά με τα χέρια και προϋπόθετε τουλάχιστον δύο ή τρεις ανθρώπους. Πρωί και βράδυ, περιορίζανε τα ζώα σε μια κλειστή μάντρα, τη "στρούγκα", αφήνοντας ανοικτή μόνο μια έξοδο διαφυγής. Στο σημείο εκείνο ένα ή δύο άτομα παγιδεύανε τις γαλακτοφόρες προβατίνες που επιχειρούσαν να περάσουν αρμέγοντας το γάλα τους. Το τρίτο άτομο που εγκλώβιζε τα ζώα στη στρούγκα πίεζε τα ζώα να περάσουν από τη μικρή αυτή έξοδο, προκειμένου να αρμεχτούν όλα όπως έπρεπε στην ώρα τους.

Εικόνα 41: Αρμεγμα προβάτων από πολυμελή οικογένεια σε στρούγκα από λισιές.

Εικόνα 42: Το μαύρο χρώμα κυριαρχούσε στα κοπάδια.

Τα πολλά χιόνια, οι παγωνιές και οι ατέλειωτες βροχές δυσκόλευαν ζώα και ανθρώπους... Η έλλειψη των βασικών υποδομών ύδρευσης, ηλεκτρισμού, και οδοποιίας δυσκόλευαν επιπλέον την καθημερινότητά τους. Η έλλειψη φαρμάκων, κτηνιάτρων και εμβολίων αύξανε τη θνησιμότητα των ζώων. Η ντόπια "Καραγκούνικη" ράτσα που έκτρεφαν ήταν

πολύ λιγότερο αποδοτική, αλλά πιο ανθεκτική και καλά προσαρμοσμένη στις συνθήκες της περιοχής. Η τροφή δεν ήταν όλο το χρόνο άφθονη και ο χώρος σταβλισμού φτωχικός. Η αποθηκευμένη ξηρή τροφή δεν επαρκούσε και φυλάσσονταν για τις ημέρες με ακραία καιρικά φαινόμενα. Έτσι σχεδόν όλο το χρόνο οι τσοπάνηδες τα βοσκούσαν στα ρουμάνια, στα λιβάδια όταν επιτρεπόταν, στους χάνδακες και στα θερισμένα χωράφια το καλοκαίρι.

Εφόσον το κοπάδι των ζώων ήταν μεγάλο, τα παιδιά της οικογένειας βοηθούσαν στο ξεχώρισμα των ζώων και τη βόσκησή τους ανά κατηγορία. Έτσι όλη η οικογένεια συμμετείχε στην εκτροφή, γονείς και παιδιά. Οι κτηνοτρόφοι που έκτρέφαν 40 και πλέον πρόβατα ή γίδια, εμπορεύονταν γάλα, τυρί, κρέας και μαλλί. Τα κοπάδια των μικροϊδιοκτητών από τη γιορτή του Άη Γιώργη μέχρι τον Άη Δημήτρη ενοποιούνταν σχηματίζοντας μεγαλύτερα (κολεγιές) και απομακρύνονταν έξω από τους οικισμούς, για λόγους υγιεινής και οσμών, στα καλοκαιρινά "τσαρδάκια". Η βόσκηση και η αρμεγή γινόταν είτε από τους ιδιοκτήτες εκ περιτροπής, είτε από μισθωμένο βοσκό της εμπιστοσύνης τους. Τα κέρδη από το γάλα προέκυπταν αναλογικά. Αφού πληρώνονταν και ο βοσκός, όταν τα ζώα επέστρεφαν στα χωριά, γινόταν η σχετική εκκαθάριση. Η επιστροφή των ζώων στις στάνες συνέπιπτε με το πέρας περίπου και των γεωργικών εργασιών. Τα εγκυμονούντα πλέον ζώα γυρίζανε στα μαντριά τους. Εκεί από αρχές Γενάρη οι ιδιοκτήτες θα υποδέχονταν τα νεογέννητα.

Εικόνα 43: Η αγάπη των ανθρώπων για το μικρό τους "βιός" ήταν διαχρονική

Εικόνα 44: Ο ερχομός των νεογέννητων αμνών ήταν η πηγή αισιοδοξίας των νοικοκυριών.

Το πρόβειο γάλα, ως θεμέλιο του βιοπορισμού, εξασφάλιζε στην οικογένεια τη φέτα, τη μυζήθρα, το μπάτζιο, το κασέρι, το κεφαλοτύρι, το ξινόγαλο, το γιαούρτι και το γαλοτύρι. Ήταν το κύριο συστατικό του τραχανά, της τυρόπιτας, άλλων ειδών πίτας και το βούτυρο πολλών φαγητών. Εφόσον εξασφαλιζόνταν η απαραίτητη ποσότητα

τυριού του χρόνου για την οικογένεια , το γάλα πωλούνταν στους χωριανούς που δεν διέθεταν πρόβατα, με ανάλογο αντάλλαγμα σε άλλο αγροτικό προϊόν, αφού χρήματα δεν υπήρχαν διαθέσιμα. Στα νεότερα χρόνια, και μετά τη δημιουργία ικανών οδικών δικτύων, και εφόσον επέτρεπε η λάσπη να κινηθεί η σούστα με το άλογο του τυροκόμου, γινόταν η διάθεση του γάλακτος. Γενικά η διάθεση ξεκινούσε από αρχές Μαρτίου και διαρκούσε όσο η γαλακτοπαραγωγή, δηλαδή έως τα μέσα Αυγούστου.

Εικόνα 45 : Καθημερινή παράδοση του γάλακτος σε μεταλλικά δοχεία (κάσες) από τις γυναίκες του χωριού.

Προηγούνταν πάντοτε συμφωνία της τιμής, που έκαναν οι τυροκόμοι με τους παραγωγούς κάθε χωριού. Μετά από συζήτηση των παραγωγών προκρίνονταν ο καταλληλότερος έμπορος, με βάση την αξιοπιστία του από προηγούμενη συνεργασία, την ακριβή τήρηση της έγκαιρης πληρωμής και τις προσωπικές τους σχέσεις.

Από τα αμνοερίφια, μόνο τα περιττά αρσενικά ή θηλυκά, που δεν θέλανε για αναπαραγωγή (έχος), προορίζονταν για το τραπέζι των φτωχών κολίγων. Γενικώς, από τα θηλυκά αρνιά, επιλέγονταν αυτά που είχαν μάνες με πολύ γάλα, είχαν άσπρο και μαλακό μαλλί. Το άσπρο μαλλί το προτιμούσαν γιατί είχε μεγαλύτερη αγοραστική αξία αφού μπορούσε να βαφτεί και να αποτελέσει τη βάση οποιουδήποτε υφάσματος. Δυστυχώς στα πιο πολλά κοπάδια τότε υπερτερούσε το μαύρο χρώμα, το οποίο έδινε μαλλί μη εμπορεύσιμο καθώς ήταν δύσκολα επεξεργάσιμο στη βαφή και ως εκ τούτου δύσκολα αξιοποιήσιμο.

Εικόνα 46 : Στα μικρά οικόσιτα κοπάδια, δυστυχώς επικρατούσε το μαύρο χρώμα.

Το κούρεμα των προβάτων γινόταν τον Μάιο στα καλοκαιρινά τσαρδάκια. Η νοικοκυρά πάντοτε παρούσα, συνέλλεγε το μαλλί του κάθε προβάτου χωριστά, δένοντάς το και σχηματίζοντας το «ποκάρι». Ακολούθως το έβραζε και το λανάριζε. Με το μαλλί που έγενεθαι με τη ρόκα σε λεπτή κλωστή, μετά από μια εξαιρετικά χρονοβόρα δεξιοτεχνική διαδικασία, ύφαιναν στον αργαλειό ή έπλεκαν ενδύματα όπως εσώρουχα και φανέλες, κάλτσες, μαλλιότα, σκούφια, κάπες, στρωσίδια, μαξιλάρια, μπατανιές, βελέντζες, μεντερλίκια, πάντες, τρουβάδες, σακούλια, δισάκια, σαμαροσκούτια, τριχιές, και γενικά ότι τους ήταν αναγκαίο και μπορούσε να γίνει από μάλλινο ύφασμα, (σακάκια – παντελόνια κλπ).

Εικόνα 47: Αδράχτιασμα της κλωστής.

Εικόνα 48: Ο αργαλειός, βασικό εργαλείο κάθε νοικοκυράς.

Ανάλογα επιβεβλημένη ήταν η εκτροφή των βοοειδών καθώς το γάλα τους είναι βρώσιμο. Τα ζώα αυτά, βοσκούνταν οι μόνιμοι βοσκοί των χωριών. Ο “αγελαδάρης” συγκέντρωνε την αγέλη κάθε πρωί σε συγκεκριμένο σημείο του οικισμού και τα

επέστρεφε αργά το απόγευμα. Μαζί με τις αγελάδες βοσκούσαν τα βόδια των ζευγάδων και τα γαϊδούρια, εφόσον δεν τα χρειαζόταν για δουλειά.

Εικόνα 49 : Τα βοσειδή αποτελούσαν το στήριγμα της οικογένειας.

Τα γελάδια έβγαιναν για βοσκή ακόμα και όταν χιόνιζε, καθώς ο αποθηκευμένος σάνος στις θημωνιές ήταν λιγοστός. Ο γελαδάρης, που πρόσεχε τα ζώα πληρώνονταν απ' όλους τους ιδιοκτήτες των ζώων, μια φορά το χρόνο, σε σιτάρι ή χρήματα.

Ανάλογα με την εποχή του χρόνου, γινόταν και η αντίστοιχη διαδρομή βόσκησης, και καθώς ήταν πολύ μεγαλύτερη τους καλοκαιρινούς μήνες, τα ζώα βοσκούσαν και στα θερισμένα χωράφια. Πάντα περιλάμβανε στάσεις σε μεγάλες ποτίστρες τρεχούμενων πηγών για να ξεδιψούν.

Εικόνα 50: Ξεδίψασμα των ζώων σε μεγάλες ποτίστρες.

Οι αγελάδες, που σταβλίζονταν σε πέτρινες ή πλίνθινες καλύβες, ήταν γενικά φτωχές σε γαλακτοπαραγωγή.

Εικόνα 51: Πλίνθινες ή πέτρινες καλύβες σταβλισμού μοσχαριών, αγελάδων και αλόγων.

Από το λιγιστό γάλα των γεννημένων αγελάδων, οι άνθρωποι άρμεγαν πρωί και βράδυ σε μικρό δοχείο, το "μπακράτσι", τόσο όσο τους ήταν απαραίτητο για τις ανάγκες της ημέρας. Αφού το έβραζαν το έδιναν στα παιδιά τους για πρωινό ή βραδινό, έφτιαχναν βούτυρο, γιαούρτι, γαλατόπιτες ή σπάνια τυρί για συμπλήρωμα του πρόβειου. Το πιο πολύ το άφηναν για το μοσχάρι που έπρεπε να χορταίνει και να παίρνει βάρος. Τα μοσχάρια συνήθως έμεναν δεμένα στο στάβλο, ταΐζονταν αρχικά με γάλα και αργότερα με σανό και μείγμα δημητριακών, τον λεγόμενο "γερμά" στο "παχνί" τους προκειμένου να πάρουν βάρος. Μόνο τα μεγάλα θηλυκά, οι μοσχίδες, που κρατιούνταν για αναπαραγωγή "έχος", έβγαιναν με τα ενήλικα στη βοσκή. Τα μοσχάρια όταν έφταναν σε κατάλληλη ηλικία, σφάζονταν και πέρα από το κρέας που κρατούσε η οικογένεια, το υπόλοιπο πωλούνταν στους χωριανούς σε τιμή λιανικής. Στα νεότερα χρόνια πωλούνταν σε κρεοπώλες. Οι ηλικιωμένες και μη παραγωγικές αγελάδες πωλούνταν σε πολύ χαμηλότερη τιμή απ' αυτή του βόειου κρέατος

Εικόνα 52

Εικόνα 53

Εικ. 52,53 : Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στην εκτροφή των μοσχαριών.

Κάθε σπίτι απαραίτητα είχε μία ή δύο αγελάδες για το γάλα των παιδιών. Για τη γονιμοποίηση όλης της αγέλης και την αναπαραγωγή, κάθε χωριό συντηρούσε κοινά τον λεγόμενο "βακούφικο" ταύρο ή "μπουγά". Ήταν βελτιωμένης ράτσας, και το απόγευμα, μετά την επιστροφή των ζώων στο χωριό, συνήθως τριγύριζε ελεύθερος (!) παρότι σταβλίζονταν σε δικό του χώρο. Ήταν ο φόβος και ο τρόμος των πιτσιρικάδων, αλλά και των μεγαλύτερων, αφού πολλοί θάνατοι έχουν σημειωθεί από τα χτυπήματά του. Οι χωρικοί πάντα φρόντιζαν για την βιολογική εξέλιξη και βελτίωση των ζώων τους. Έτσι στο άλλοτε μεγάλο παζάρι του Μοσχολουρίου Σοφάδων, των Φαρσάλων και της Λάρισας, αγόραζαν ή πωλούσαν ή αντάλλασσαν μοσχίδες, και αγελάδες βελτιωμένης φυλής, πιο παραγωγικές σε κρέας και γάλα.

Εικόνα 54: Ο βακούφικος ταύρος

Εικόνα 55: Η ζωοπανήγυρη ήταν ένας παλαιός θεσμός

Το ξεχωριστό όμως εργαλείο κάθε κολιγόσπιτου ήταν το ζευγάρι του. Αποτελούνταν είτε από άλογα είτε από βόδια. Πέρα από τις ανάγκες των οργωμάτων, κάλυπτε αυτό της μετακίνησης και της μεταφοράς του κάρου. Αλίμονο στην οικογένεια που έμενε χωρίς ζευγάρι ή με ένα άλογο. Ήταν η μεγαλύτερη καταστροφή! Γι' αυτό ο ζευγάς, πάντα φρόντιζε τα άλογά του, το ζευγάρι του, τα "μπινέκια" του. Έπρεπε να είναι γερά, καθαρά και να τα ποτίζει πάντα με καθαρό νερό, που αντλούσε από το πηγάδι του σπιτιού. Εφόσον δεν τα χρειάζονταν για δουλειές, τα αφήναν ελεύθερα να βοσκήσουν στο ζευγαρολίβαδο, με την επίβλεψη κοινού βοσκού ο οποίος πληρώνονταν κάθε χρόνο από τους ιδιοκτήτες σε σιτάρι ή χρήματα. Τα ζώα αυτά ήταν πιο απαιτητικά στη βοσκή, καθώς προτιμούσαν το χλωρό χορτάρι, σε κάθε εποχή. Με τη δύση του ήλιου οι ιδιοκτήτες τους, τα παραλάμβαναν από το ίδιο σημείο.

Εικόνα 56: Τα "μπινέκια" του ζευγά

Εικόνα 57: Το γαϊδουράκι, υπήρξε το πιο υπομονετικό μεταφορικό μέσο.

Η ζωή των κληρούχων άλλαζε σταδιακά με τα εργαλεία που δημιούργησε το Κράτος για την υποστήριξη του εγχειρήματος της μικροϊδιοκτησίας. Η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας το 1929, που τότε ήταν ένας κοινωφελής οργανισμός - δηλαδή χωρίς μετόχους και χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα - συνέβαλε στην ανάπτυξη της γεωργίας. Αρχισε η χορήγηση δανείων σε γεωργούς και κτηνοτρόφους, μέσω των Γεωργικών Πιστωτικών Συνεταιρισμών, καθώς και η εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας. Μέσω της Τράπεζας γινόταν η προμήθεια και διάθεση σπόρων, λιπασμάτων, εργαλείων, μηχανημάτων, γεωργικών φαρμάκων αργότερα κλπ. Οι αγρότες μπορούσαν σιγά σιγά να πιστώνονται με χαμηλό επιτόκιο, για να αγοράσουν σπόρο, ζευγάρι για την καλλιέργεια της γης, και ζωοτροφές ή ζώα οι κτηνοτρόφοι. Οι καλλιεργητές αρχίζουν σιγά-σιγά να εκσυγχρονίζονται. Με τη συμβολή της **Αβερύφειου** Γεωργικής Σχολής, γίνεται η διάδοση νέων σπόρων και καλλιεργητικών πρακτικών. Οι αγρότες αποκτώντας καλλιεργητική τεχνογνωσία αυξάνουν την παραγωγή, και σε λίγα χρόνια διεκδικούν και κερδίζουν χρυσά και αργυρά βραβεία στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, εκθέτοντας άριστης ποιότητας εγχώριο σίτο "Ντεβέν".

Εικόνα 58

Εικόνα 59

Εικ.58,59 : Τα χρυσά και αργυρά έπαθλα επιβράβευσαν τις προσπάθειες των γεωργών...

B.2.8.2. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ

Αρχές της δεκαετίας του '30, κάποιοι γεωργοί κατάφεραν να αγοράσουν τους πρωτόγονους τότε, ατμοκίνητους ερπυστριοφόρους ελκυστήρες (τρακτέρ) επιχειρώντας να εκχερσώσουν ημιδασώδεις ή βαλτώδεις εκτάσεις. Ήταν δύσχρηστοι, καθώς απαιτούσαν συνεχώς ανεφοδιασμό κάρβουνου και νερού, απαιτούνταν πέντε άτομα για τη λειτουργία του και φυσικά οι σιδερένιες του ρόδες το έκαναν πιο δυσκίνητο. Ήταν όμως μια πρόγευση του αγροτικού κόσμου, για την τεχνολογική εξέλιξη που θα ακολουθούσε...

Εικόνα 60: Ατμοκίνητο τρακτέρ –πηγή :

<http://fineartamerica.com/featured/the-old-steam-tractor-steve-mckinzie.html>

Ο ερχομός των ατμοκίνητων καζανιών με την πατόζα στα μέσα της δεκαετίας, αποτέλεσαν σημείο αναφοράς στην εκβιομηχάνιση της παραγωγής των άλλοτε ταλαίπωρων κολίγων και κουλακτσήδων. Σε λίγες ώρες ή μέρες, χωρίς αλώνι, ζώα, αδοκάνη και λίχνισμα, τα στάχια τριβόταν και ο σπόρος τσουβαλιάζονταν, χωρίς πολύ κόπο και κούραση. Η πολυήμερη εργασία των αγροτών στο αλώνι κάτω από τον καυτό ήλιο και τον λίβα του Ιουνίου και του Ιουλίου, έτεινε να γίνει πλέον μια κακή ανάμνηση. Ο παλιός τρόπος αλωνισμού συνεχίστηκε ελάχιστα και μόνο για τα ψυχανθή φυτά.

Τα καζάνια ήταν αυτοκινούμενα μηχανήματα, που κινούνταν με φαρδιές σιδερένιες ρόδες μέσω ατμοκίνητων εμβόλων. Έμοιζαν με ατμομηχανές τρένων που όμως κινούνταν σε ελεύθερη τροχιά. Μέσω τεράστιου ιμάντα - λόγω του φόβου εκδήλωσης πυρκαγιάς από το καύσιμο κάρβουνο - μετέδιδαν από μεγάλη απόσταση την κίνηση σ' ένα άλλο ρυμουλκούμενο μηχανήμα, την πατόζα. Τα καζάνια ξεκινούσαν από τη

Λάρισα και μετακινούνταν από χωριό σε χωριό. (Στην πορεία, η κίνηση των καζανιών αντικαταστάθηκε από αυτή των γεωργικών ελκυστήρων). Η πατόζα στήνονταν στους μεριάδες των οικισμών. Οι αγρότες έστηναν τις θημωνιές με τα δεμάτια άχυρου σε δύο σειρές. Κάθε παραγωγός είχε τις θημωνιές του και περίμενε τη σειρά του. Ανάμεσα στις δύο σειρές κινούνταν σταδιακά η πατόζα. Με τους ελάχιστους εργάτες της, τον ταϊστή, τον μηχανικό και τους τσουβαλάδες, σε λίγες ώρες ξεχώριζε ο σπόρος από το άχυρο και σύντομα τέλειωνε ο αλωνισμός της σοδειάς κάθε παραγωγού, η οποία κάποτε κρατούσε εβδομάδες.

Εικόνα 61: Το βαρύ ατμοκίνητο καζάνι.

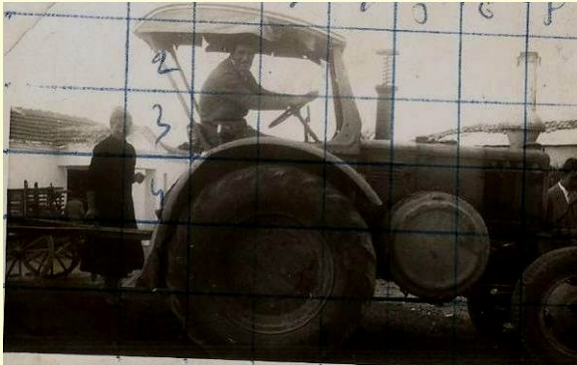
Εικόνα 62: Θημωνιές σε δύο σειρές για αλωνισμό

Ακολουθώς οι αγρότες φόρτωναν το σιτάρι και το άχυρο στα κάρα, και έφευγαν για το σπίτι. Με το σιτάρι αυτό εξοφλούσαν όλες τις ετήσιες οικονομικές εκκρεμότητες στον μπακάλη, στο μανάβη, στο γυρολόγο κλπ. Καθ' όσον υγειονομικός σταθμός δεν υπήρχε, οι ιατρικές υπηρεσίες που πρόσφερε ο γιατρός που ερχόταν κάποιες φορές στα χωριά, πληρωνόταν σε σιτάρι με τη λεγόμενη "κοντότα"... Μ' ότι σιτάρι περίσσευε, ταΐζανε όλο το χρόνο τη φαμίλια τους και τα ζώα τους. Με το άχυρο καίγανε τον φούρνο για το ψωμί, ταΐζανε τα ζώα και στρώνανε τις στάνες το χειμώνα.

Δυστυχώς ο πόλεμος του '40 και οι συνέπειές του ανέστειλαν την περεταίρω βιομηχανοποίηση της γεωργίας. Η επιστράτευση απομάκρυνε τους χωρικούς από τα χωράφια στέλνοντάς τους στο Αλβανικό μέτωπο. Η γερμανική κατοχή και η πείνα του '41 έφερε τόσα δεινά.... Το ίδιο και ο εμφύλιος που ακολούθησε...

Το 1946, στα πλαίσια της βοήθειας του σχεδίου "ΜΑΡΣΑΛ", έρχονται στα χωριά τα πρώτα ελαστικοφόρα βενζινοκίνητα τρακτέρ, ενώ το 1952 φθάνουν και τα πρώτα χημικά λιπάσματα. Κυριολεκτική **κοσμογονία**. Η χρήση του ζευγαριού περιορίζεται σταδιακά, η γη επιτέλους οργώνεται σωστά, η δουλειά γίνεται πιο ξεκούραστα...

Καθώς δεν απαιτείται πλέον υποχρεωτικά αγρανάπαυση, η καλλιεργούμενη έκταση μεγαλώνει και η παραγωγή αρχίζει να διπλασιάζεται ή να τριπλασιάζεται....

Εικόνα 63 : Μονοκύλινδρο τρακτέρ LANZ.

Εικόνα 64: Τα πρώτα τρακτέρ HANOMANG

Σχεδόν αμέσως , στις αρχές της δεκαετία του '50 άλλη μια νέα επαναστατική ανακάλυψη έκανε την εμφάνισή της. Ο ερχομός της θεριζοαλωνιστικής μηχανής (κομπίνας) σε συνδυασμό με τη διαδεδομένη χρήση πλέον των τρακτέρ, ήταν ο σταθμός της πραγματικής εξέλιξης των γεωργών, αφού συνδυάστηκε από την τεράστια μείωση της ταλαιπωρίας τους. Ένα νέο μηχάνημα, αυτόνομο, σε ελάχιστο πλέον χρόνο, θέριζε και αλώνιζε δημητριακά και ψυχανθή. Το δρεπάνι καταργήθηκε μαζί με την ταλαιπωρία του, και ο θερισμός-αλωνισμός τελείωναν μέσα στον Ιούνιο.

Μια άλλη ανακάλυψη επίσης, η ειδική ρυμουλκούμενη πρέσα, που μορφοποιούσε τον ξερό σανό σε δέματα (μπάλες), αντικατέστησε τις θημωνιές, και οι μεταλλικές ρυμουλκούμενες πλατφόρμες τα κάρα...

Η ζωή βελτιώνεται αρκετά... Η γεωργία αρχίζει να μπαίνει σε νέα πλέον φάση. Ο αγροτικός κόσμος βρίσκει πλέον νέο ενδιαφέρον...Ο τεχνολογικός πολιτισμός άρχισε να γίνεται σκοπός ζωής των κατοίκων. Έπρεπε όλοι να αποταμιεύσουν χρήματα και να δανεισθούν προκειμένου να αγοράσουν το δικό τους ή συνεταιρικό τρακτέρ, αλέτρι, καλλιεργητή, καρότσα, σπαρτική μηχανή, θεριζοαλωνιστική μηχανή κλπ. Νέα επαγγέλματα, όπως του σιδερά και του μηχανολόγου-μηχανουργού για την επισκευή των μηχανημάτων, εμφανίστηκαν στα χωριά.

Εικόνα 65: Θεριζοαλωνιστική μηχανή -
Εργαλείο Επανάσταση

Εικόνα 66: Θερισμός και αλωνισμός της
σοδειάς σε λίγες ώρες...

Όμως, οι μεγάλοι φονικοί, καταστρεπτικοί σεισμοί του 1954 (7 ρ) στους Σοφάδες Καρδίτσας και του 1957 στον Βόλο (7 ρ) επιδείνωσαν ξανά οικονομικά τους άμοιρους κατοίκους της περιοχής. Τα κτίρια (οικίες ακόμη και διώροφες καθώς και στάβλοι) που με κόπο και ιδρώτα είχαν φτιάξει οι φτωχοί χωρικοί, από το 1923 και μετά, καταστράφηκαν περίπου ολοσχερώς. Με την επίβλεψη μηχανικών του Στρατού, τη χρηματοδότηση του Κράτους και τη λήψη νέων δανείων, γίνονται νέα σπίτια. Οι οικισμοί αλλάζουν όψη και τα παλιά πέτρινα ή πλίνθινα κτίσματα αντικαθίστανται από νέα, πιο γερά, με νέα υλικά της εποχής. Τεχνίτες, χτίστες ορεινών περιοχών, κατεβαίνουν στην περιοχή και πιάνουν δουλειά. Ορισμένα κτίρια που άντεξαν στους σεισμούς, ενισχύονται με τσιμεντένια τοιχία. Τα χωριά εκσυγχρονίζονται με νέο οικιακό απόθεμα και παίρνουν νέα μορφή....

Ποτέ η αγροτική ζωή δεν ήταν εύκολη. Η ανασφάλεια του "ξεσκέπαστου αυτού μαγαζιού", όπως λέγανε οι αγρότες, ο διαρκής φόβος κάθε οικογένειας για φωτιά, χαλάζι, ακρίδα, λίβα, πλημμύρα, ή ανομβρία καθώς και ο κατακερματισμός του κλήρου σε μερίδια, κατεύθυνε πολλούς νέους από τη δεκαετία του 1960 στα γράμματα, στις τέχνες και γενικά στην αναζήτηση εργασίας στις πόλεις. Οι πληγές που άφησε ο **εθνικά πολιτικός διχασμός και η κατάρα του εμφυλίου**, επίσπευσαν τη φυγή (μεγάλων και νέων) από τα χωριά, ενισχύοντας τη μετανάστευση και την αστυφιλία. Επιπλέον ο κατακερματισμός του κλήρου της προηγούμενης γενιάς, σε μερίδια όσα τα μέλη της οικογένειας, οδήγησε πολλούς στην αναζήτηση εργασίας στο εσωτερικό ή εξωτερικό, ενοικιάζοντας ή πουλώντας το μερίδιό τους στους παραμένοντες αγρότες.

Στη δεκαετία που ακολούθησε το αγροτικό εισόδημα αυξήθηκε. Η αντικατάσταση των παραδοσιακών σπόρων (Λήμνος, Κοντούζι, Ντεβέν) και η χρησιμοποίηση νέων

σπόρων σίτου (Νούμερο & Τζενερόζο), καθώς και νέων ποικιλιών κριθαριού, ανέβασαν κι άλλο την παραγωγή. Το άλλοτε λιγιστό σιτάρι ή κριθάρι, που συνήθως χωρούσε και καταλάμβανε ένα δωμάτιο του σπιτιού, έπρεπε να φύγει και να αποθηκευτεί σε σιταποθήκες. Για το σκοπό αυτό από την Αγροτική Τράπεζα δόθηκαν ειδικά δάνεια στους αγρότες για την κατασκευή σιταποθηκών. Κάθε σπίτι απέκτησε καινούργια αποθήκη (κυρίως από τσιμεντόλιθους). Τα χωριά πήραν τη σημερινή τους περίπου μορφή καθώς πολλά κτίρια (περίπου άκομψα) ξεφύτρωναν συνεχώς - περίπου άναρχα- στις προσόψεις των οικοπέδων. Τώρα όμως οι αγρότες διαχειρίζονται πιο καλά την παραγωγή τους και την διαθέτουν οποτεδήποτε πλέον θελήσουν σε Συνεταιρισμούς και εμπόρους, ανάλογα με τις τρέχουσες τιμές της αγοράς.

Η παραγωγή αυξήθηκε περεταίρω με την επικύρωση των Αναδασμών στα χωριά (πλην του Ψυχικού που έγινε μεταγενέστερα) μέχρι το 1975. Χαράχθηκαν νέοι δρόμοι, κατασκευάστηκαν αποστραγγιστικά χαντάκια και αποδόθηκαν ομαδοποιημένα και ενοποιημένα τα πρώην κατακερματισμένα χωράφια, στους ενεργούς, σύγχρονους πλέον αγρότες. Τα "ισιάδια", τα πιο γόνιμα χωράφια του κάμπου, άρχισαν να αποδίδουν σύμφωνα με τις πραγματικές τους δυνατότητες, αφού πλέον δεν λίμναζαν και δε σάπιζαν τα σπαρτά. Με την ανόρυξη μικρών αρτεσιανών γεωτρήσεων, αρχίζει δειλά – δειλά η μικρής έκτασης καλλιέργεια προσοδοφόρων καλοκαιρινών φυτών (βαμβάκι, τεύτλα) και η δενδροφύτευση πολλών χωραφιών με αμυγδαλιές.

Εικόνα 67

Εικόνα 68

Εικ. 67,68 :Αμυγδαλεώνας σε ανθοφορία.(δεκαετία του '70.

Παρά την σταδιακή εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας, ιδιαίτερη δυσκολία εξακολουθούσε να παρουσιάζει η συλλογή του βαμβακιού. Μια χρονοβόρα διαδικασία που όμως απασχολούσε πολλές αγρότισσες εργάτριες. Τέλη Σεπτεμβρίου και Οκτώβριο, ολημερίς σκυμμένες, μάζευαν με τα χέρια το βαμβάκι βάζοντάς το σε μεγάλα τσουβάλια (μούρδες). Στο τέλος της ημέρας ζυγίζονταν στο καντάρι (ζυγαριά) συλλεγμένο το προϊόν της καθημιάς εργάτριας και πληρώνονταν ανάλογα.

Εικόνα 69

Εικόνα 70

Εικόνα 71

Εικ. 69,70,71 : Χειρωνακτικός τρόπος συγκομιδής του βαμβακιού.

Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων, ήρθε ως φυσικό επακόλουθο της οικονομικής τους εξέλιξης. Με την ηλεκτροδότηση των οικισμών από τα τέλη της δεκαετίας του '60, ο ηλεκτροφωτισμός αντικατέστησε την γκαζόλαμπα και οι ηλεκτρικές οικοσκευές τον ξυλόφουρνο και το καζάνι. Τα δίκτυα ύδρευσης αντικατέστησαν το πηγάδι και τη μεταφορά νερού με τη στάμνα από τη βρύση του χωριού. Η **βιομηχανική εξέλιξη** και η άνοδος του εμπορίου, αλλάζουν και τη ζωή της υπαίθρου, διαμορφώνοντας νέες καταναλωτικές συνήθειες, εντελώς διαφορετικές από το καθιερωμένο αυτάρκες αγροτόσπιτο των **προηγούμενων αιώνων**. Δίνεται η δυνατότητα αγοράς κτηνοτροφικών προϊόντων, όπως το κρέας και το γάλα, και έτσι εξαλείφεται η επίπονη οικόσιτη κτηνοτροφία που περιορίζεται κατά κανόνα μόνο στα λίγα πουλερικά της αυλής, για τα αυγά της ημέρας....

Η αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων δε συνδυάστηκε και με την ανάλογη οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανέλιξη του χωριών αυτών. Η ανεπάρκεια της πολιτείας σε υποδομές ήταν η βασική αιτία ερήμωσης του τόπου. Η κάκιση οδική σύνδεση της πρωτεύουσας του νομού με τα χωριά ανάγκασε πολλούς κατοίκους να μετακινηθούν σ' αυτή με τις οικογένειές τους, καθώς εντοπίζονταν πρόβλημα στην φοίτηση των παιδιών που πήγαιναν, όλα πλέον, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Οι χωματόδρομοι και οι χαλικόδρομοι γίνονταν άβατοι το χειμώνα με τις διαρκείς βροχές, τις χιονοστρώσεις και τους ισχυρούς παγετούς. Απεναντίας η πόλη πρόσφερε όλες τις ανέσεις και ήταν πάντα δελεαστική για κάθε χωρικό που έβλεπε σ' αυτή και την οικονομικοκοινωνική του ανέλιξη. Έτσι ο ήδη μειωμένος πληθυσμός των οικισμών συρρικνώνεται περαιτέρω και μοιραία περιορίζεται δραματικά ο νεανικός πληθυσμός του. Τα άλλοτε γεμάτα ζωντάνια από ανθρώπους και ζώα αγροτόσπιτα, εγκαταλείπονται και ερημώνουν. Έκτοτε οι απόδημοι αγρότες ζουν στα χωριά με τις οικογένειές τους μόνο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Η προσχώρηση της Ελλάδας το **1980** στην κοινότητα της τότε ΕΟΚ έμελλε να αλλάξει τις αγροτικές παραδόσεις και πολλές πρακτικές που επικρατούσαν για αιώνες στην περιοχή. Τα αγροτικά πακέτα στήριξης των πρώτων ενισχύσεων, που ακολούθησαν, άλλαξαν τη γεωργία και τη μεταμόρφωσαν σ' αυτή που βλέπουμε τα τελευταία χρόνια.... Δόθηκαν επιδοτούμενα δάνεια για την ανόρυξη μεγάλων γεωτρήσεων νερού, για αγορά νέων πιο σύγχρονων τρακτέρ, ικανών να καλλιεργήσουν πιο βαθιά τη γη, σπαρτικών μηχανών, μεγάλων αρότρων, αγωγών άρδευσης κλπ. Δάνεια δόθηκαν και για την ανάπτυξη της σύγχρονης βοοτροφίας και χοιροτροφίας σε αντικατάσταση της μικρής παραδοσιακής οικόσιτης.

Εικόνα 72

Εικόνα 73

Εικόνα 74

Εικ. 72,73,74: Οι σύγχρονοι ελκυστήρες μπορούν και δαμάζουν πολύ καλύτερα τη γη.

Οι παραδοσιακές ξηρικές καλλιέργειες των χωραφιών περιορίστηκαν αισθητά. Η μισή σχεδόν έκταση της γόνιμης περιοχής σπέρνεται με καλοκαιρινά φυτά. Οι δενδροφυτείες, που απαιτούσαν αρκετή χειρωνακτική εργασία, σταδιακά ξεριζώθηκαν και αντικαταστάθηκαν με τις νέες μονοετής επιδοτούμενες καλλιέργειες της εποχής: : ζαχαρότευτλα, βαμβάκι, καλαμπόκι, τριφύλλι, σόγια, αρακάς, ντομάτα.

Έτσι η αγροτική ζωή άλλαξε και πάλι. Δόθηκε έμφαση στα καλοκαιρινά φυτά που ήταν υδροβόρα αλλά πολύ πιο προσοδοφόρα από τις παλιές παραδοσιακές καλλιέργειες. Τα καθημερινά καλοκαιρινά ποτίσματα των αγροτών έγιναν και ο τρόπος ζωής τους. Οι αγρότες άρχισαν να αποκτούν νέα τεχνογνωσία υπό την καθοδήγηση των Γεωπόνων σε χημικά λιπάσματα, νέους σπόρους, νέα μηχανήματα. Σε λίγα χρόνια, ανέβασαν το εισόδημά τους και άρχισαν να επιχειρούν και νέες γεωτρήσεις. Κυρίαρχη και πιο προσοδοφόρα καλοκαιρινή καλλιέργεια αναδεικνύεται αυτή του επιδοτούμενου βαμβακιού. Σ' αυτό βοήθησε η λειτουργία του Οργανισμού Βάμβακος, που προώθησε ποικιλίες εξαιρετικής απόδοσης, απόλυτα συμβατές με τις

υψηλές θερμοκρασίες της περιοχής. Το υψηλής ποιότητας προϊόν γίνεται περιζήτητο στα διεθνή κλωστήρια.

Εικόνα 75

Εικόνα 76

Εικ.75,76.: Για τις καλοκαιρινές καλλιέργειες χρειάστηκε η καθοδήγηση των Γεωπόνων

Παράλληλα νέες αποδοτικότερες ποικιλίες σκληρού σίτου (Μεξικάλ, Σιμέτο) έκαναν την εμφάνισή τους. Το κράτος για να ασκήσει δυναμική εξωστρεφή αγροτική πολιτική μέσα από καλύτερη διαχείριση των σιτηρών, τη δεκαετία αυτή ιδρύει την ΚΥΔΕΠ. (Κεντρική Υπηρεσία Διαχείρισης Εγχώριας Παραγωγής).

Στα τεράστια μεταλλικά σιλό στους οικισμούς Κραννώνα, Αγίου Γεωργίου και Κυπαρίσσου, συνολικής χωρητικότητας 12.000 τόνων, συλλέγονταν τα υψηλής πρωτεΐνης (γλουτένης) σιτηρά προκειμένου να γίνει εθνική διαχείριση και να επιτευχθούν οι καλύτερες δυνατές τιμές στην αγορά του εξωτερικού. Δυστυχώς, άστοχες πολιτικές και κακή διαχείριση, ανέστειλαν τη λειτουργία της Υπηρεσίας, η οποία έδινε πραγματική δυναμική στο προϊόν και περισσότερα χρήματα στους αγρότες. Ήταν και η τελευταία παρέμβαση της πολιτείας, εδώ και τριάντα περίπου έτη, για την ανάπτυξη της περιοχής...

Εικόνα 77

Εικόνα 78

Εικ. 77, 78. : Τα μεγάλα σιλό σιτηρών σε Κραννώνα, Κυπάρισσο και Άγιο Γεώργιο.

Η εντατική καλλιέργεια βάμβακος (του λεγόμενου λευκού χρυσού) και των νέων σιτηρών αύξησαν αισθητά το αγροτικό εισόδημα, το οποίο αξιοποιήθηκε για την **πλήρη**

εκβιομηχάνιση κάθε σταδίου της αγροτικής παραγωγής. Την χειρωνακτική εργασία επωμίσθησαν σταδιακά οι ανειδίκευτοι οικονομικοί μετανάστες που εγκαταστάθηκαν τη δεκαετία του '90 στην Ελληνική ύπαιθρο. Τα χωριά, μέσω των Αγροτικών τους Συνεταιρισμών ή των ιδιωτών αγροτών, εξοπλίζονται με βαμβακοσυλλεκτικές μηχανές, προκειμένου να συλλέγονται τα άφθονα πλέον βαμβάκια. Η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Λάρισας, κατασκεύασε σύγχρονο εκκοκκιστήριο στον Άγιο Γεώργιο προκειμένου να συλλέγεται το υψηλής ποιότητας προϊόν των γύρω περιοχών.

Οι υψηλές παραγωγές, οι υψηλές εμπορικές τιμές, και οι Κοινοτικές Ενισχύσεις οδήγησαν ακόμα και παλιούς παραδοσιακούς κτηνοτρόφους στην εκτατική αγροτική καλλιέργεια του βαμβακιού, που θα τους απέφερε πιο ξεκούραστα μεγαλύτερα έσοδα... Είναι η περίοδος που η αξία της γεωργικής γης εκτινάσσεται σε ιστορικά υψηλά επίπεδα!

Εικόνα 79: Το εκκοκκιστήριο του Αγ. Γεωργίου.

Εικόνα 80: Συλλογή του άλλοτε λευκού χρυσού, με βαμβακοσυλλεκτική μηχανή.

Στην πορεία όμως, η τάση για ακόμα μεγαλύτερη παραγωγή και συνεπώς εισοδημάτων, επέφερε την άναρχη υπεράντληση των υπόγειων υδάτων μέχρι βάθους τριακοσίων μέτρων... Η έλλειψη παρεμβάσεων από την πολιτεία στη διαχείριση του νερού και την αειφόρο ανάπτυξη, με παράλληλη προστασία του περιβάλλοντος έμελλε να είναι μοιραία... Η έλλειψη έργων αναπλήρωσης του νερού του υπόγειου υδροφόρου ορίζοντα, οδήγησαν στην εξάντληση σχεδόν των υπόγειων αποθεμάτων. Η αναζήτηση από τους αγρότες νέων κοιτασμάτων νερού, συνήθως απόβαινε άκαρπη και απλά τους εξαντλούσε οικονομικά...

Παλιές παραδοσιακές φυσικές πηγές και πηγάδια στέγνωσαν. Μαζί τους ξεράθηκαν και πολλά δένδρα των ρεμάτων που τροφοδοτούνταν απ' αυτές, ενώ σταδιακά στέρεψαν και πολλές ανάβρες.... Με τη χρόνια χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων, δυστυχώς μολύνθηκαν πολλά από τα υπόγεια εναπομείναντα υδροφόρα στρώματα και τα νερά

τους έχουν καταστεί ακατάλληλα για πόση. Σ' όλα τα παραπάνω συντέλεσαν οι μεγάλες κλιματικές αλλαγές των τελευταίων 30 χρόνων, οι οποίες έχουν τροποποιήσει δραματικά τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα,

Εικόνα 81

Εικόνα 82

Εικ.81,82 : Η περιβαλλοντική καταστροφή (το παρελθόν & το σήμερα).

η παλιά βρύση (μάνα) του Αγίου Γεωργίου, από την οποία έρρεαν 5 κανάλια νερού συνεχώς για αιώνες και κινούνταν ακόμα και ο παλαιός νερόμυλος. Από το 1986 αυτή η πηγή στέρεψε. Μαζί της στέγνωσαν και πολλές πηγές και ανάβρες στον Κραννώνα, στο Μ. Βουνό, στην Αγ. Παρασκευή, στο Ψυχικό.

Ταυτόχρονα, η δραματική μείωση των διεθνών τιμών του άλλοτε λευκού χρυσού, και η αναπάντεχη αύξηση του ενεργειακού κόστους ρεύματος & καυσίμων, ανέτρεψαν τα δεδομένα της αγροτικής οικονομίας. Αποτέλεσμα όλων αυτών, σήμερα 35 χρόνια μετά, είναι η επιστροφή και πάλι, στις παραδοσιακές μη υδροβόρες ξερικές καλλιέργειες με συνέπεια τον καταποντισμό του αγροτικού εισοδήματος και τη στροφή των μέχρι πρότινος σύγχρονων αγροτών σε άλλα επαγγέλματα, παρ' ότι διαθέτουν σύγχρονο εξοπλισμό εργαλείων, μηχανημάτων, αποθηκών. Οι εναπομείναντες αγρότες στρέφονται αναγκαστικά, πειραματικά και σε νέες καλλιέργειες λιγότερο υδροβόρες αλλά όχι δοκιμασμένες στις ιδιαίτερες σκληρές κλιματολογικές συνθήκες.

Οι περίεργες πολιτικές της Ε.Ε., προωθούν κατά κανόνα τη μείωση του αριθμού των αγροτών, και δεν τους δίνουν τη δυνατότητα να αισιοδοξούν για το μέλλον της τοπικής γεωργίας. Από την άλλη, η καθιέρωση της Ελληνικής φέτας ως Π.Ο.Π. στρέφει πολλούς στην σύγχρονη εντατική κτηνοτροφία η οποία σταδιακά αυτοματοποιείται και αντικαθιστά την παραδοσιακή ημιεκτατική ποιμενική ή τη νομαδική των προηγούμενων αιώνων.

Επιπλέον, η αναστολή της λειτουργίας της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών Νομού Λάρισας και η πώληση της Αγροτικής Τράπεζας φέρνει τους αγρότες σε

εξαιρετικά πρωτόγνωρη κατάσταση (από το 1929), δυσχεραίνοντας τη θέση τους απέναντι σε αγρότες ανταγωνιστριών χωρών της Ε.Ε.. Η επί σχεδόν ένα αιώνα οργανωμένα αναπτυσσόμενη αγροτική οικονομία, οδηγείται σε μόνιμο μαρασμό, αφού οι πρωταγωνιστές αγρότες, αφενός λαμβάνουν καλλιεργητικά δάνεια με πολύ υψηλά επιτόκια και αφετέρου πωλούν τη σοδείά τους σε μεγαλέμπορους και μεσίτες οι οποίοι συχνά δημιουργούν τεχνηέντως χαμηλή ζήτηση και συνεπώς χαμηλές τιμές στην εσωτερική αγορά. Οι συχνές διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις των εναπομεινάντων πλέον εργατών της υπαίθρου τα τελευταία χρόνια, είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης των παραπάνω προβλημάτων. Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να ταυτιστούν με τις ταξικές εξεγέρσεις των κολίγων του προηγούμενου αιώνα...

Εικόνα 83 : Μεγαλειώδης κινητοποίησης των αγροτών με τρακτέρ ακόμα και μπροστά στη Βουλή.

Εν κατακλείδι, η χρόνια έλλειψη καθοδήγησης, κατεύθυνσης και σχετικής παιδείας από την Πολιτεία, έχει δημιουργήσει αδιέξοδα στους εναπομεινάντες πλέον εργάτες της υπαίθρου και σε ραγδαία ερήμωση του τόπου. Η επί μακρών γραμμική ή λογαριθμική πρόοδος της γεωργίας, που σημαδεύτηκε από οικονομική ανάπτυξη και διακρίσεις, ίσως πρέπει να γίνει ο οδηγός των νεότερων εργατών της γης, που θα διεκδικήσουν το δικό τους όραμα, ώστε να γραφτεί το δικό τους σύγχρονο αφήγημα...

Εικόνα 84 : Το αλέτρι - αρχέγονο εργαλείο - σύμβολο της γεωργίας..

B.2.9.1 ΟΔΙΚΕΣ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ & ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΕ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Το κρίσιμο ζήτημα που προκύπτει πάντοτε στην ανάδειξη των ιστορικών αναφορών οποιουδήποτε τοπικού πολιτισμού, είναι η οδική τους σύνδεση για άμεση προσπέλαση. Σε γενικές γραμμές η σημερινή οδική σύνδεση των σημείων πολιτισμού της περιοχής μελέτης, καλύπτει την ανάγκη αυτή. Με την εφαρμογή του προγράμματος "Καλλικράτης" το 1998 και τη διοικητική ενοποίηση των μικρών αυτών οικισμών σε ενιαίο Δήμο, τον "νεότερο" Δήμο Κραννώνος, σημειώθηκε αρκετά μεγάλη πρόοδος. Η ενοποίηση των μικρών έως τότε κοινοτήτων επέφερε και την σαφώς καλύτερη τεχνική υποστήριξη. Ίσως όμως σημαντικότερη να ήταν η ενοποίηση των μικρών κοινωνιών και της συναντίληψης των πολιτών. Από τα πρώτα έργα του Δήμου, ήταν η τεχνική αναβάθμιση υφιστάμενων οδών, και η ασφαλιτοστρωση ορισμένων χαλικόδρομων για αμεσότερη σύνδεση των οικισμών.

Μέσα απ' τις αναβαθμίσεις αυτές, σήμερα, σε λίγα λεπτά, δεδομένης της μικρής χιλιομετρικής απόστασης, η οδική περιήγηση της περιοχής είναι γενικώς απλή μέσα από ασφαλιτοστρωμένους δρόμους. Παρ' όλα αυτά, για την αμεσότερη σύνδεση των εστιών πολιτισμού, υπάρχει η περεταίρω δυνατότητα κατασκευής εγγύτερου ασφαλιτοστρωμένου δικτύου. Επειδή σε όλους τους οικισμούς, όπως προαναφέρθηκε στο κεφάλαιο B.2.8, υφίστανται δρόμοι αναδασμού, η διαδικασία ενοποίησης προφανώς μπορεί να γίνεται πιο εύκολα. Έτσι, η τεχνική αναβάθμιση των ήδη διανοιγμένων αγροτικών οδών, δεν προϋποθέτει χρονοβόρες διοικητικές διαδικασίες απαλλοτριώσεων, αποζημιώσεων, δικαστικών διενέξεων κλπ.

Αναφερόμενοι όμως στα δίκτυα, θα πρέπει να εξαντλήσουμε και κάθε δυνατότητα της σημερινής τεχνολογίας, και των υπηρεσιών που μπορεί επιπλέον να προσφέρει ο Δήμος προς τους πολίτες. Μέσω των τηλεπικοινωνιακών δικτύων η περιήγηση μπορεί στο μέλλον να αποκτήσει άλλη μορφή, περισσότερο ουσιαστική και ευχάριστη, απ' ότι μπορεί να έχει σήμερα.

Με συνεργασία της Δημοτικής Αρχής με οποιαδήποτε εταιρία κινητής τηλεφωνίας, είναι δυνατή η υλοποίηση μιας "smart" εφαρμογής, που θα πραγματοποιεί άμεσα μέσω του smartphone οποιουδήποτε επισκέπτη, την ιστορική ξενάγηση κάθε ιστορικού μνημείου.

Η υλοποίηση της εφαρμογής αυτής που είναι αντικείμενο εξειδικευμένου προσωπικού θα μπορεί να προσφέρει τις ακόλουθες υπηρεσίες:

- α) Εντοπισμός των επισκεπτών μέσω ηχητικού μηνύματος στο κινητό τους τηλέφωνο με την άφιξή τους στο μνημείο.
- β) Αποστολή κειμένου και εικόνων όπου θα αναφέρονται κάποιες γενικές πληροφορίες σχετικά με το μνημείο και τον οικισμό όπου βρίσκονται.
- γ) Επιβεβαίωση ειδικού κωδικού από εξουσιοδοτημένο προσωπικό, προκειμένου να σταλούν επιπλέον εξειδικευμένες πληροφορίες στις περιπτώσεις ξενάγησης οργανωμένων ομάδων (group) επισκεπτών, για λόγους ασφάλειας των μνημείων.
- δ) Επιπλέον, αποστολή ηχητικού υλικού ξενάγησης.
- ε) Στο τέλος κάθε είδους ξενάγησης (γενικής ή ειδικής), θα γίνεται η υπόδειξη των επόμενων επισκέψιμων μνημείων μέσω σχετικών εικόνων καθώς και του χάρτη των σημείων για τη συνέχιση της περιήγησης ...

Θα πρέπει φυσικά να προβλεφθούν και σχετικά προσβάσιμα σημεία φόρτισης των smartphones, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες πεζοπόρων και ποδηλατών περιηγητών.

Με τον τρόπο αυτό μπορούν να μεταδοθούν αρκετές οι πληροφορίες σε άτομα κάθε ηλικίας και μορφωτικού επιπέδου, συμβάλλοντας έτσι στη διάχυση των πληροφοριών σε ευρύτερο κοινό.

Προκειμένου να γίνει η προώθηση του citybranding για την περιοχή της Αρχαίας Κραννώνας, της Δ.Ε. Κραννώνα του Δ. Κιλελέρ, καθίσταται αναγκαία, η σύνδεση των πολιτιστικών αυτών διαδρομών με ξεχωριστά και ιδιαίτερα τοπία.

Η περιήγηση σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να είναι χρήσιμη και πάνω απ' όλα ευχάριστη. Μετά το τέλος της, θα πρέπει να δίνεται στον περιηγητή η αίσθηση της πληρότητας και της ικανοποίησης για την πλούσια εμπειρία εικόνων, χρωμάτων, πληροφοριών που αποκόμισε κατά την επίσκεψή του.

Πράγματι, οι συχνές στάσεις της περιηγητικής διαδρομής, οι μικρές χιλιομετρικές αποστάσεις μετακίνησης, η εναλλαγή των εικόνων και τοπίων από τα χαμηλά πεδινά

σε υψηλότερα λοφώδη και δασώδη σημεία, ή αντίστροφα, μπορούν να κεντρίσουν το ενδιαφέρον του επισκέπτη ο οποίος μπορεί να απολαύσει το γεωανάγλυφο της φύσης, τα χρώματα και τις μυρωδιές της, σε όλες της εποχές του χρόνου και ιδιαίτερα την άνοιξη...

Το περιηγητικό πρόγραμμα μπορεί να διαμορφώνεται εναλλακτικά σε κάθε εποχή, με προσθήκες επισκέψιμων χώρων, όπως μικρά ξωκκλήσια, μικρές πηγές δροσισμού (κρήνες), αλύλλια, ή και λιβάδια, πάντα εντός της κινούμενης περιοχής.

Το περιηγητικό πρόγραμμα αποτυπώνεται στους επιμέρους ειδικούς δορυφορικούς χάρτες της Google όπου σημειώνεται με ερυθρό χρώμα η κίνηση στο κύριο ασφαλτοστρωμένο δίκτυο, και με κίτρινο χρώμα η προτεινόμενη σύνδεση μέσω υφιστάμενων χωματόδρομων. Οι χωματόδρομοι, εφόσον χαλικοστρωθούν, σε καλές καιρικές συνθήκες προσφέρονται πέρα από την κίνηση με αυτοκίνητο, για κίνηση με ειδικά σχεδιασμένα ποδήλατα βουνού (Mountain Bike), για πεζοπορία και φυσικά για ιππασία. Επιπλέον, η πληθώρα των εναλλακτικών διαδρομών μέσα από άλλους αγροτικούς δρόμους, μονοπάτια ή και αγρούς, είναι δυνατόν να τροποποιεί την περιήγηση κάνοντάς τη ακόμα πιο συναρπαστική και απρόβλεπτη...

Τέλος με βιολετί χρώμα σημειώνονται οι προτεινόμενοι για ασφαλτόστρωση οδοί στην περιοχή των αρχαιολογικών χώρων του Κραννώνα, και η άμεση σύνδεση αυτών με τα άνω Βουνά (και τελικώς με το προσκύνημα του Αγίου Νικολάου), ώστε να μπορεί να ακολουθηθεί μια γενικότερη κυκλική διαδρομή.

Η περιήγηση που προτείνεται, ξεκινά από την περιοχή του Κραννώνα, με επίσκεψη στις Εκκλησίες του, και φυσικά στην περιοχή του Αρχαιολογικού χώρου ή αντίστροφα. Ακολουθεί η επίσκεψη στον Άγιο Νικόλαο και στην ευρύτερη ορεινή περιοχή. Στη συνέχεια μέσω των Άνω Βουνάων γίνεται μετάβαση στις δύο Εκκλησίες του Μ. Βουνού. Από το Μ. Βουνό γίνεται η κίνηση προς τον παλιό ναό του Ψυχικού. Ακολουθεί η επίσκεψη στο ναό της Αγ. Παρασκευής. Η περιήγηση ολοκληρώνεται με την επίσκεψη στους ναούς του Αγ. Γεωργίου. Εκεί πέρα από τη θρησκευτική ξενάγηση, μπορεί να προβλεφθεί, σε συνεργασία με τη Δημοτική αρχή, η ενδελεχής ενημέρωση της ιστορικής και λαογραφικής εξέλιξης της προβαλλόμενης περιοχής σύμφωνα με Κεφ.Β.2.8 της παρούσας. Μέσα από συγκεκριμένο σύγχρονο οπτικοακουστικό υλικό, σε ένα ιστορικό και συμβολικό χώρο, στο παλιό σχολείο του

χωριού, το προσφάτως ανακαινισμένο κονάκι του άλλοτε τσιφλικά, οι επισκέπτες μπορούν να ολοκληρώσουν την περιήγησή τους. Σε ένα περιβάλλον προσαρμοσμένο στην αγροτική παράδοση και λαογραφία, θα συμπληρώνουν τις γνώσεις τους, κατανοώντας καλύτερα τον τοπικό πολιτισμό. Καθώς ο χώρος χρησιμοποιήθηκε και ως δημοτικό σχολείο, εναλλακτικά, οι επισκέπτες θα μπορούν να ενημερώνονται για την ιστορία της αβάθμιας εκπαίδευσης και τις δυσκολίες της στην ύπαιθρο. Ενδείκνυται η χρήση προβολέα διαφανειών και μετάδοση ακουστικού υλικού μέσω ελεύθερου τοπικού δικτύου (wi-fi) στα smartphones των επισκεπτών. Εναπόκειται στη Δημ.Αρχή η διάνθηση και ο εμπλουτισμός του υλικού προκειμένου να επιτύχει το όλο Project...

Εικόνα 1: Το παλιό κονάκι του Αγ.Γεωργίου

Η ολοκλήρωση της ξενάγησης δεν συνεπάγεται αυτόματα και την επιστροφή των επισκεπτών στην αφετηρία τους, αλλά μπορεί να συνδυαστεί με εκδρομή σε τόπους αναψυχής (ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες), όπως ο λόφος του Αγίου Αθανασίου λίγο έξω από το χωριό, το πάρκο της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας στην Κυπάρισσο, το αλσύλλιο του Αγ. Ραφαήλ στο Ψυχικό, όπως και το άλσος στον Άγ. Νικόλαο. Στους χώρους αυτούς προτείνονται ήπιες παρεμβάσεις, όπως : τοπικές διαμορφώσεις, καθίσματα, πάγκοι, τραπέζια, διάνοιξη μικρών μονοπατιών σε συνεργασία με συλλόγους (πεζοπορικούς, φυσιολατρικούς, ποδηλατικούς, φιλοζωϊκούς), το σώμα προσκόπων και την Δασική υπηρεσία. Η επιστροφή προς τη Λάρισα προτείνεται να γίνεται μέσω των Αγίων Αναργύρων. Υπάρχουν φυσικά και οι εναλλακτικές οδοί προς Φάρσαλα και Καρδίτσα.

Στους χάρτες που παρατίθενται, σημειώνονται τα επιπλέον των προαναφερθέντων σημεία επίσκεψης των περιηγητών δηλαδή, οι κρήνες, τα εξωκλήσια, άλλες νεότερες εκκλησίες, τα υψώματα, σημεία, τα αλσύλλια, ή φυσικές πηγές. Κάθε τέτοιο σημείο που σημειώνεται με τη σχετική υπόμνηση εικονίζεται παρακάτω, ως θέσεις αναφοράς

Β.2.9.2 ΘΕΣΕΙΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΝ

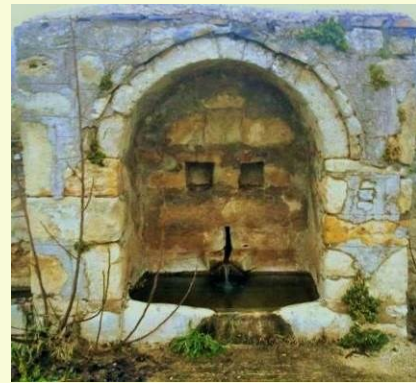
Εικόνα 2: Κρήνη (1) στον Άγιο Νικόλαο

Εικόνα 3: Κρήνη (2) στη διαδρομή
Α. Βούβαινα - Μ. Βουνό

Εικόνα 4: Κρήνη (3) στη διαδρομή
Μικρού Βουνού-Ψυχικού

Εικόνα 5 : Κρήνη (4) στη διαδρομή
Ψυχικού - Αγίας Παρασκευής

Εικόνα 6: Κρήνη (5) στη διαδρομή
Κυπαρίσσου - Αγ. Παρασκευής

Εικόνα 7: Κρήνη (6) στο λόφο του
Αγίου Αθανασίου

Εικόνα 8:

Εικόνα 9

Εικ. 8,9 : *Πάρκο της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας (παρυφές Κυπαρίσσου)*

Εικόνα 10

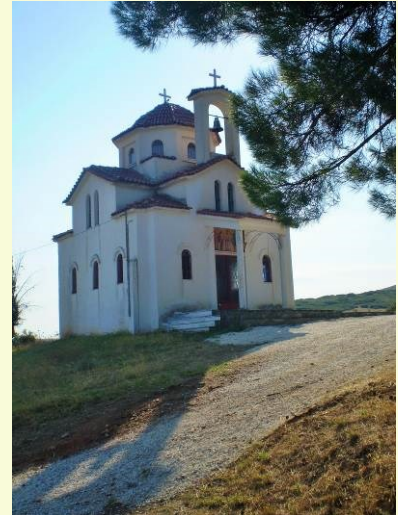

Εικόνα 11

Εικ. 10,11: *Εξωκλήσι Αγ. Αθανασίου (παρυφές Αγ. Γεωργίου)*

Εικόνα 12

Εικόνα 13

Εικ. 12,13: Εξωκλήσι και ασύλλιο Αγίου Ραφαήλ (παρυφές Ψυχικού)

Εικόνα 14: Πηγή Σουϊκλί (παρυφές Ψυχικού).

Εικόνα 15: Από τα υψώματα Ψυχικού :Ντογαντζί - Μ. Βουνό -κάμπος της Καρδίτσας.

Εικόνα 16: Λόφος Αγ. Αθανασίου, αριστερά ύψωμα "Τσιούκα" Αγίας Παρασκευής, ύψωμα "Καστρί" Ψυχικού, Φυλλίον όρος (Ντογατζί).

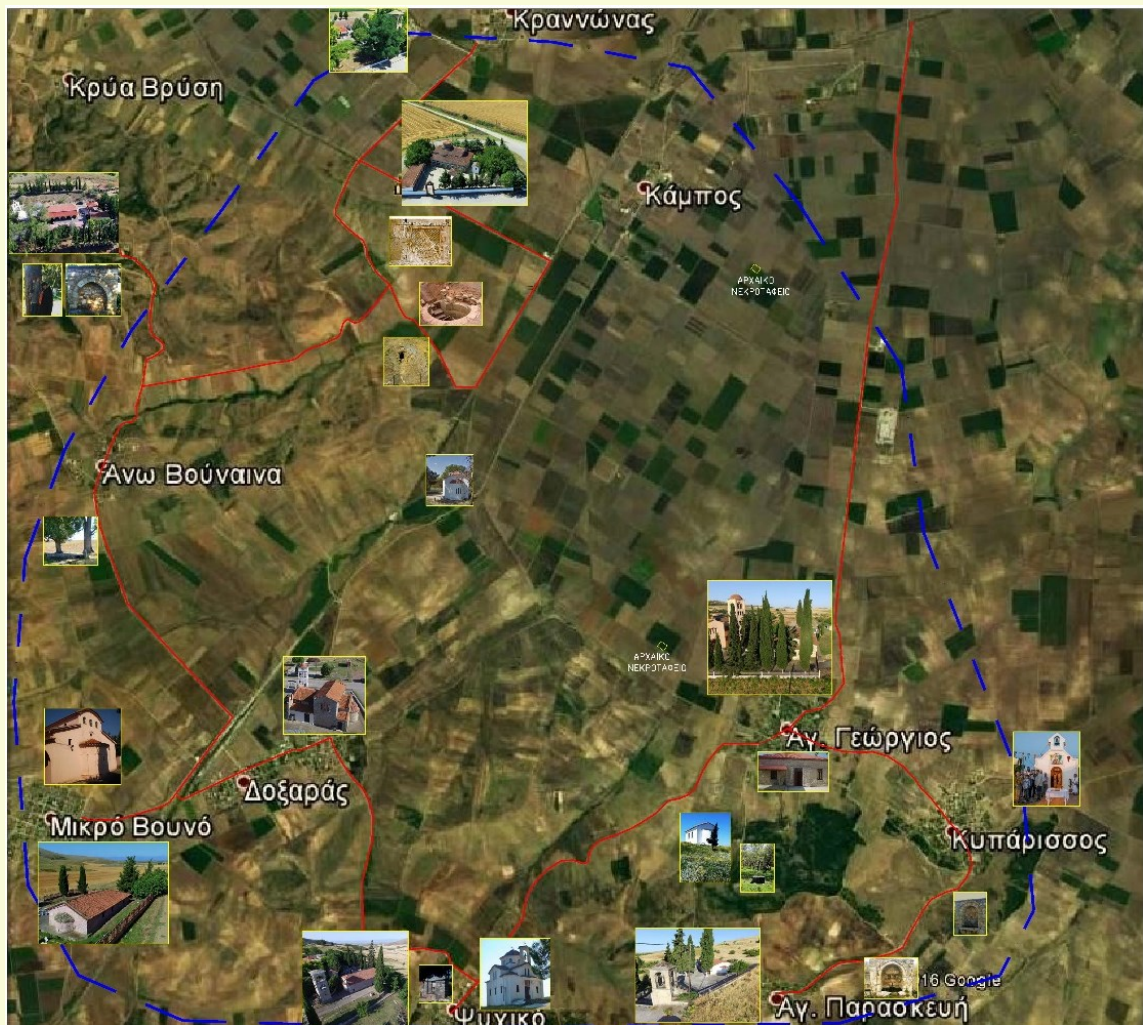
Εικόνα 17: Ο κάμπος της περιοχής από τους λόφους του Αγ. Γεωργίου.

Εικόνα 18: Το γεωφυσικό ανάγλυφο από το ύψωμα των Βουναίνων.

B.2.9.3

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑΣ

ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΟΙ ΧΑΡΤΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

- A1** Εκκίνηση περιήγησης από τον οικισμό του Κραννώνα προς τους ναούς του και τους αρχαιολογικούς χώρους ή αντίστροφα.
- A2** Περιήγηση στο ιερό προσκύνημα του Αγίου Νικολάου στα Άνω Βούναινα.
- A3** Μετακίνηση στον οικισμό του Μ. Βουνού από εναλλακτικές διαδρομές και περιήγηση στον Παλαιό ναό του Αγίου Αθανασίου και στον νεότερο ναό του 1864.
- A4** Συνέχιση της περιήγησης πάλι από εναλλακτικές διαδρομές, προς το Ψυχικό και τον παλαιό Ι.Ν. Αγ. Αθανασίου.
- A5** Μετά το Ψυχικό η ξενάγηση ακολουθεί διαφορετικές διαδρομές προκειμένου να γίνει η επίσκεψη στο ναό της Αγ. Παρασκευής. Ακολουθεί εκείνη στον Άγιο Γεώργιο, στις Εκκλησίες του χωριού και στο πρόσφατα ανακαινισμένο Κονάκι (παλιό σχολείο).

*Σε κάθε χάρτη αναγράφονται και σημεία δροσισμού, αναψυχής, ανάπαυσης και ηρεμίας.

Γ.1 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ενδελεχή έρευνα και μελέτη των στοιχείων της υπόψη περιοχής διαπιστώθηκε ο ιστορικός, θρησκευτικός, πολιτιστικός και γεωμορφολογικός της πλούτος. Μέρος αυτού, επιχειρήθηκε να αποτυπωθεί στα Κεφάλαια Β.2.1 - Β.2.9 της παρούσας μελέτης. Η περιοχή βρίθκει από Αρχαιολογικά, Ιστορικά, Θρησκευτικά και Λαογραφικά στοιχεία που συσχετιζόμενα μεταξύ τους αποτελούν το δικό της **τοπικό πολιτισμό**. Η γενική εικόνα του τόπου, όπως προαναφέρθηκε, είναι το σύνολο των επιμέρους εικόνων, που επηρεάζεται από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των στοιχείων όπως των κτιρίων (μνημείων), των φυσικών ιδιοτήτων μιας περιοχής, των χρωμάτων, της μορφολογίας της, του κλίματός της, των ανθρώπων της... Η τελική διαμόρφωση της αντίληψης για την περιοχή μελέτης, θα γίνει από το σύνολο των νοητικών συσχετισμών που θα κάνουν οι άνθρωποι για τον τόπο αυτό τελειώνοντας την περιήγηση και γυρίζοντας στην αφετηρία τους. Μια σωστά οργανωμένη περιήγηση θα δημιουργεί άμεσους θετικούς συνειρμούς στη λέξη "Κραννώνα".

Καθώς το place Branding στηρίζεται στην αναδόμηση, στην ανασυγκρότηση δηλαδή της αντίληψης που προσφέρει μια χωρική ενότητα, αυτή επιχειρήθηκε να δοθεί ταυτόχρονα στο επίπεδο των αισθητηριακών προσλήψεων (όραση, οσμή, αφή), της αισθητηριακής εικόνας, όσο και στο επίπεδο της νοηματοδότησης (ιστορικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές αναφορές).

Αποδόθηκε η απαιτούμενη έμφαση στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η εν λόγω χωρική ενότητα, οι οποίες ήδη υπάρχουν χωρίς να τους έχει αποδοθεί η σημασία που δικαιούνται. (Η εξειδικευμένη έρευνα της ιστορίας και των μνημείων της περιοχής θα πρέπει να συνεχιστεί και να εμπλουτισθούν πέρα από τις πληροφορίες του παρόντος κειμένου). Επίσης στηρίχθηκε και στην επινόηση και κατασκευή νέων δυναμικών χαρακτηριστικών, όπως η εκτεταμένη αναφορά στη ζωή των αρχαίων Κραννώνιων και οι αναφορές στην ιστορική μάχη, η εξερεύνηση των βιβλιογραφικών αναφορών και ντοκουμέντων σχετικά με την ιστορία την τέχνη και τη λαογραφία των οικισμών, την ολοκλήρωση της ξενάγησης μέσα σε παλιό κονάκι, που παραπέμπει σε ιστορικό και ταξικό συμβολισμό, και η ολοκλήρωση της περιήγησης σε άγνωστους χώρους αναψυχής. Με τον απαραίτητο αυτό συσχετισμό, και άλλες δράσεις, μπορεί να συγγκροτηθεί η **συνεκτική ελκυστική ταυτότητα** της χωρικής ενότητας.

Με την παρούσα, όπως προαναφέρθηκε έγινε προσπάθεια ανάδειξης του μεγαλείου και της αξίας της πληθυσμιακά συρρικνωμένης μικρής αυτής αγροτικής περιοχής. Εναπόκειται στους εμπλεκόμενους φορείς η αξιοποίηση και η διάδοση των συγκεντρωμένων πλέον ευρημάτων, δημιουργώντας το **place branding** της περιοχής.

Κυρίαρχο ρόλο καλείται να παίξει η Τοπική Αυτοδιοίκηση, όπου μέσα από τη διεκδίκηση κατάλληλων πόρων, θα πρέπει να προγραμματίσει και να προχωρήσει στην αξιοποίηση του χώρου, συντονίζοντας μεθοδικά και αγγύγιστα όλους τους εμπλεκόμενους φορείς (Περιφέρεια, Αρχαιολογία, Δασαρχείο, Εκκλησία), διάφοροι σύλλογοι, οικολογικές οργανώσεις και βεβαίως οι απλοί πολίτες. Οι τελευταίοι πρέπει να αγκαλιάσουν τη μεγάλη αυτή προσπάθεια, να εξωραΐσουν και να αναδείξουν τις ιδιοκτησίες τους και εν γένει το οικιστικό τους σύνολο, επιδεικνύοντας σεβασμό και πολιτιστική παιδεία, συνεισφέροντας με τον τρόπο τους στην προσπάθεια της Δημοτικής Αρχής.

Ήδη, οι μέχρι τώρα δράσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με την αποκατάσταση των μνημείων της Κραννώρας μέσω του ΕΣΠΑ 2007-2013, αλλά και οι παλαιότερες παρεμβάσεις αποκατάστασης στους ναούς Αγ. Αθανασίου Ψυχικού, στον κοιμητηριακό ναό του Αγ. Αθανασίου στο Μ. Βουνού, της Αγίας Παρασκευής, και του Αγίου Γεωργίου συμβάλλουν προς αυτό. Σ' αυτό επίσης συμβάλλουν και οι πρόσφατες εργασίες αποκατάστασης των Αγιογραφιών του Αγ. Αθανασίου Ψυχικού. Επιπλέον πραγματοποιήθηκε η σύνταξη μελετών αποκατάστασης των Αγιογραφιών του Αγ. Γεωργίου και του Αγ. Αθανασίου Κραννώρα, με δωρεές ιδιωτικών κεφαλαίων, ενώ αναζητούνται κατάλληλα προγράμματα χρηματοδότησης για τις αποκαταστάσεις, βάσει των εγκεκριμένων αυτών μελετών. Οι παραπάνω δράσεις έχουν διαμορφώσει την υφιστάμενη κατάσταση που εκτενώς αναλύθηκε στα Κεφάλαια Β2.1.- Β.2.7. της παρούσας.

Η Δημοτική Αρχή έχει τη δυνατότητα και την ευθύνη αξιοποίησης των ευρημάτων για την προβολή της περιοχής σε τουριστικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό και θρησκευτικό επίπεδο, εφόσον δημιουργηθούν οι κατάλληλες υποδομές που υπαγορεύει η μελέτη ώστε κάθε περιήγηση να χαρακτηρίζεται αξιόλογη, ενδιαφέρουσα, και προπαντός ευχάριστη.

Τα διάφορα δίκτυα των διαδρομών, όπως εκτενώς αναφέρθηκαν στο Κεφ Β.2.9. θα καλύπτουν αρκετές και διαφορετικές απαιτήσεις. Με τη χρησιμοποίηση των smart εφαρμογών θα παρέχονται on line (διαδικτυακές) πληροφορίες, ξενάγησης για τη

σωστή πληροφόρηση των περιηγητών. Κατάλληλη κατάρτιση και ορθή γνώση του αντικειμένου, θα πρέπει να έχει το εξειδικευμένο προσωπικό, παρέχοντας πληροφορίες ή εξηγήσεις στους περιηγητές (κατοίκους, επισκέπτες, σπουδαστές, φοιτητές μαθητές) και ξενάγηση σύμφωνα με τα στοιχεία του κεφαλαίου (B). Σε κάθε περίπτωση, το αντικείμενο θα πρέπει να εμπλουτίζεται με νέες πληροφορίες και στοιχεία.

Με κατάλληλη εξωστρεφή, επικοινωνιακή πολιτική, θα πρέπει να γίνει η προβολή και διαφήμιση σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης, σε συλλόγους και φορείς. Κύριο μέσο προβολής αποτελούσε μέχρι πρόσφατα το έντυπο υλικό, όπως διαφημιστικά φυλλάδια, ειδικά αφιερώματα σε τοπικά περιοδικά και εφημερίδες, διαφημιστικά έντυπα κλπ. Σήμερα τα ηλεκτρονικά μέσα κατέχουν το δικό τους μερίδιο στη διαφήμιση. Μέσω ειδικής προβολής και διαφήμισης στο site του Δήμου και της Περιφέρειας, και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Twitter, Instagram κλπ) η διαφήμιση οργανώνεται καλύτερα, είναι πιο άμεση και οικονομικότερη.

Επιπλέον θα πρέπει να οργανώνονται από την Αντιδημαρχία Πολιτισμού, εκδηλώσεις με ιστορικές αναφορές, όπως παραστάσεις Αρχαίου Δράματος ή Κωμωδίας, καλλιτεχνικές βραδιές, προβολές ντοκιμαντέρ ή σχετικών με τη λαογραφία κινηματογραφικών ταινιών, ώστε να ενισχυθεί το τοπικό στοιχείο που τόσο έχει πληγεί και ατονήσει στις προηγούμενες δεκαετίες. Δράσεις, όπως αναπαράσταση τοπικών εθίμων, αναπαραγωγή τοπικών χορών ή τραγουδιών (π.χ. Καραγκούνικων), γαστρονομικών εκδηλώσεων τοπικών παραδοσιακών φαγητών, ημερίδες ενημέρωσης, ενισχύουν επίσης το τοπικό συναίσθημα των δημοτών, φέρνοντας τους γηγενής κατοίκους και απόδημους πιο κοντά, δημιουργώντας νέους δεσμούς μικρότερων κοινωνικών συνόλων, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων.

Εικόνα 1: Χορευτικό Σύνολο. Από την εκδήλωση της Καραγκούνικης Αμφικτιονίας (Χάλκη 2016)

Οι δράσεις αυτές θα ενισχύσουν επιπλέον την ταυτότητα της διαρκώς συρρικνούμενης περιοχής, και θα δημιουργήσουν νέες συνθήκες ανάπτυξης, εξωραϊσμού και ανάπτυξης. Η ανάδειξη της πολιτιστική κληρονομιάς, του τοπιακού και του αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής, μπορεί μακροχρόνια να δημιουργήσει συνθήκες αειφορικής τοπικής ανάπτυξης. Καθώς τα παραδοσιακά γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα (δημητριακά, πλιγούρι, όσπρια, κρασί, μέλι, καλλιεργούμενα αρωματικά φυτά, γάλα, φέτα, γιαούρτι, τραχανάς κλπ) αποτελούν στοιχεία της τοπικής ταυτότητας, σε ειδικά διαμορφωμένα μικρά καταστήματα θα μπορούν οι τοπικοί σύλλογοι και οι ιδιώτες να τα εκθέτουν, αναδεικνύοντας τις σταθερές παραδοσιακές αξίες...

Η δυναμική που θα προκύψει από την αύξηση της επισκεψιμότητας της περιοχής, πιθανόν να οδηγήσει την Αρχαιολογική Υπηρεσία στο προγραμματισμό νέων παρεμβάσεων, με απαλλοτριώσεις και νέες ανασκαφές στο πεδίο της Αρχαίας Ακρόπολης και το φημολογούμενο θέατρο του Κραννώνα, την αποκάλυψη και ανάδειξη των αρχαϊκών νεκροταφείων του Αγίου Γεωργίου, την ανασκαφή και ανάδειξη και άλλων τύμβων, αναστυλώσεις μνημείων κλπ).

Εν κατακλείδι, η ανάδειξη των πολιτιστικών στοιχείων της περιοχής, το υπέροχο αυτό ταξίδι στο χρόνο και στο χώρο, ίσως να αποτελέσουν το χαρακτηριστικό παράδειγμα και για άλλες Δημοτικές Ενότητες του Δήμου Κιλελέρ ή των λοιπών Δήμων της ευρύτερης Περιφέρειας, ώστε τελικώς να συντεθεί ένα ευρύτερο δίκτυο σύνδεσης των τοπικών πολιτισμών, που θα οδηγήσει σε ευρύτερες διαδημοτικές πολιτιστικές συνεργασίες.

Σε συνεργασία με το ΥΠ.ΠΟ. μπορεί να δημιουργηθεί δίκτυο αρχαιολογικών χώρων στη διαδρομή Λάρισα (αρχαίο θέατρο), Κραννώνας (αρχ. χώρος), Σκοτούσα (αρχ. Χώροι), Φάρσαλα. Επίσης δίκτυο βυζαντινών – μεταβυζαντινών μνημείων και θρησκευτικού τουρισμού, μπορεί να δημιουργηθεί από τη διαδρομή Αγιά (βυζαντινά μνημεία), Κραννώνα (μεταβυζαντινά-I.M. Α. Νικολάου Βουναίνων), με κατάληξη στις μονές των Μετεώρων. Φυσικά δίκτυα μεγάλων διαδημοτικών διαδρομών μπορούν να οργανώσουν και όλοι οι ενδιαφερόμενοι σύλλογοι όπως οι ποδηλατικοί, αθλητικοί, ιππικοί, περιπατητικοί, φυσιολατρικοί, οι πρόσκοποι κλπ.

Σε κάθε περίπτωση ο Δήμος θα πρέπει να είναι ο συνδετήριος κρίκος αυτής της μακρόπνοης και επίπονης προσπάθειας, η οποία θα είναι εξελίξιμη και διαρκώς εκσυγχρονιζόμενη μέχρι να επιτευχθεί ο στόχος που αν και μοιάζει δύσκολος και μακρινός, σίγουρα δεν είναι ανέφικτος ...

Αναφορές

Ελληνόγλωσση

Ατέση Β., (1974) 'Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος από αρχής έως σήμερα', *Εκκλησιαστικός Φάρος τ. ΝΣΤ*, **2**, 477.

Γριτσόπουλου Τ. (1975), 'Μελέτιος Β' ΘΗΕ', **1**, 959.

Ηρόδοτος (450), 'Ιστορία (Ηροδότου)/Πολύμνια, παρ. 176 *ἐπεὶ Θεσσαλοὶ ἦλθον ἐκ Θεσπρωτῶν οἰκήσοντες γῆν τὴν Αἰολίδα τὴν νῦν ἐκτέατα*'.

Καλπούζος Γ. (2008) 'Ίμαρέτ. Στη σκιά του ρολογιού', *Μεταίχμιο*, 452-453 & 469-470, Αθήνα.

Κοντόπουλος Α. (2007), 'Οι κάτοικοι της Κυπαρίσσου', *Θεσσαλικό ημερολόγιο*, **51**, 331-338.

Κοντόπουλος Α. (2007), 'Οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου', *Θεσσαλικό ημερολόγιο*, **52**, 122-128.

Κοντόπουλος Α. (2008), 'Οι κάτοικοι του Ψυχικού', *Θεσσαλικό ημερολόγιο*, **53**, 269-272.

Μανδελίδης Ι. (2005), 'Η Αγία Παρασκευή', Εκδόσεις «Ο Σωτήρ».

Μωραϊτης Κ. (2016), 'Σημειώσεις μαθήματος «ΤΟΠΙΑΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ & ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΜΕΝΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ» Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.

Νταφούλης Δ. (2011), 'Ο Άγιος Γεώργιος', **22**.

Οι λαρισαϊκοί οικισμοί στην πρόθεση 401 του Μεγ. Μετέωρου (1520-1540), εφημερίδα . *Θεσσαλικό Μέλλον*, αρ. φύλλου . 532 (Αθήνα 31.5.2003)

Ευάγγελος Λέκκος , Άγιος Νικόλαος ο Νέος , οσιομάρτυς Βουναίνης, Εκδόσεις Σαΐτης.

Σκορδάς Κ. και Πούλιου Β. (1995) 'Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα , Αναπτυξιακού Συνδέσμου τέως Δήμου Κραννώνα Λάρισας, Λάρισα.

Σπανός Κ. (2013), 'θεσσαλικές ενθυμώσεις', *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **63**, 1508-1521.

Σπανός Κ. (2013), 'Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στη χειρόγραφη πρόθεση 426 του Μεγάλου Μετέωρου (1592/ 93 – 19^{ος} αι.)', *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **33**, 56-148.

Ξενόγλωσση

LEAKE W.M. (1806), 'Περιήγηση στη Θεσσαλία', *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, **43**, 217.

Διαδίκτυο

http://www.citybranding.gr/2012/05/blog-post_10.html#more

www.citybranding.gr/2011/01/20-place-marketing-place-identity-and.html

http://ethnologic.blogspot.gr/2010/02/blog-post_21.html Βιβλιόφιλος στις 21 Φεβρ. 2010

<http://docplayer.gr/3461561-I-thessaliki-gi-apo-tin-arhaiotita-os-to-vyzantio.html>
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ :Η Θεσσαλική γη από την αρχαιότητα ως το Βυζάντιο

https://books.google.gr/books?id=9-4IAAAAQAAJ&pg=PA81&lpg=PA81&dq=%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%AC%CE%B2%CF%89%CE%BD%CE%BF%CF%82,+%CE%98%CE%84+V.3&source=bl&ots=a5Qfx2m2Ep&sig=bWgHp0EQVivJN1k0GSK20CDZ1yE&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwj48uic_NfRAhWK2ywKHSYoBRcQ6AEIKDAB#v=onepage&q=%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%AC%CE%B2%CF%89%CE%BD%CE%BF%CF%82%2C%20%CE%98%CE%84%20V.3&f=false (Στράβωνος, 1970)

http://larisa.culture.gr/siteapps/joomla-20418/htdocs/images/odngoi/entypo%20_krannon.pdf

<https://theancientwebgreece.wordpress.com/.../ο-στρατοσ-των-μακεδωνων-ο-οπλισμοσ-του>

www.tmth.edu.gr/tmematic_areas/p4.html

www.thessaly.gov.gr/data/geyseis_thess/Eisagogi_03.htm

www.saint.gr/1498/saint.aspx?hc_location=ufi

www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/eortologio/eortologio.asp?file=may/9.htm

<http://www.imthf.gr/index.php/features/iera-prosknimata/697-iero-proskinima-bounaina>

talantoblog.blogspot.com/2013/05/blog-post_9.html

www.kileler.gov.gr/el/γνωριμια-με-το-δημο-κιλελερ/ιστορικά-στοιχεία.htm

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/141.htmk

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/141.html

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html

[www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Zografoi.htm\)](http://www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Zografoi.htm)

http://vlahofonoι.blogspot.gr/201203/blog-post_03.html

www.etranslator.ro/el/tourkika-ellinika-online-metafrasi.php

[index.lib.teithe.gr:8080/bitstream/handle/10184/.../Koutonidou_Panteliadou.pdf.](http://index.lib.teithe.gr:8080/bitstream/handle/10184/.../Koutonidou_Panteliadou.pdf)

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html

www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/34-7.pdf -Αθανάσιος Τζαφάλιας: ο Άγιος Γεώργιος Λάρισα

www.eleftheria.gr/m/απόψεις/item/99580-η-οθωμανική-κατάκτηση-της-θεςσαλίας-β

www.ime.gr/projects/tanzimat/gr/main/143.html

<http://nikosxeiladakis.gr/>

www.scribd.com/document/

http://aktines.blogspot.gr/2014/06/blog-post_5007.html

<http://walk2geographies.wordpress.com/category/αγροτική-μεταρρύθμιση-του-1917/>

<https://www.sansimera.gr/biographies/184>

www.mixanitouxronou.gr/Μαρίνος.Αντύπας

<https://asyntaxtostypos.wordpress.com/ζωή-και-δράση-του-επαναστάτη-μαρίνου-α/>

www.slideshare.net/Kvarnalis75/1-t-54399530 /Αγρότες και αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία του 19ου αιώνα

www.scribd.com/document/44982527/H-ΛΑΡΙΣΑ-ΚΑΙ-Η-ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΤΡΙΤΟΣ-Γ-ΤΟΜΟΣ-ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ-ΘΕΣΣΑΛΙΑ-ΤΟΥ-ΚΩΝ-Α-ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-26480893

www.scribd.com/document/44983413/H-ΛΑΡΙΣΑ-ΚΑΙ-Η-ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ-ΙΣΤΟΡΙΑ-ΤΕΤΑΡΤΟΣ-Δ-ΤΟΜΟΣ-ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ-ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ-ΤΟΥ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΑΘ-ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-1423-1881-36119519

www.repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1704/2/02_chapter_4.pdf Η περίπτωση των τσιφλικιών στη Θεσσαλία, 1881-1923 ... την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν και η εισβολή του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία στις αρχές του 1878 .... (Βλ. Κορδάτος Γ., Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Αθήνα 1959, τόμος 4ος,

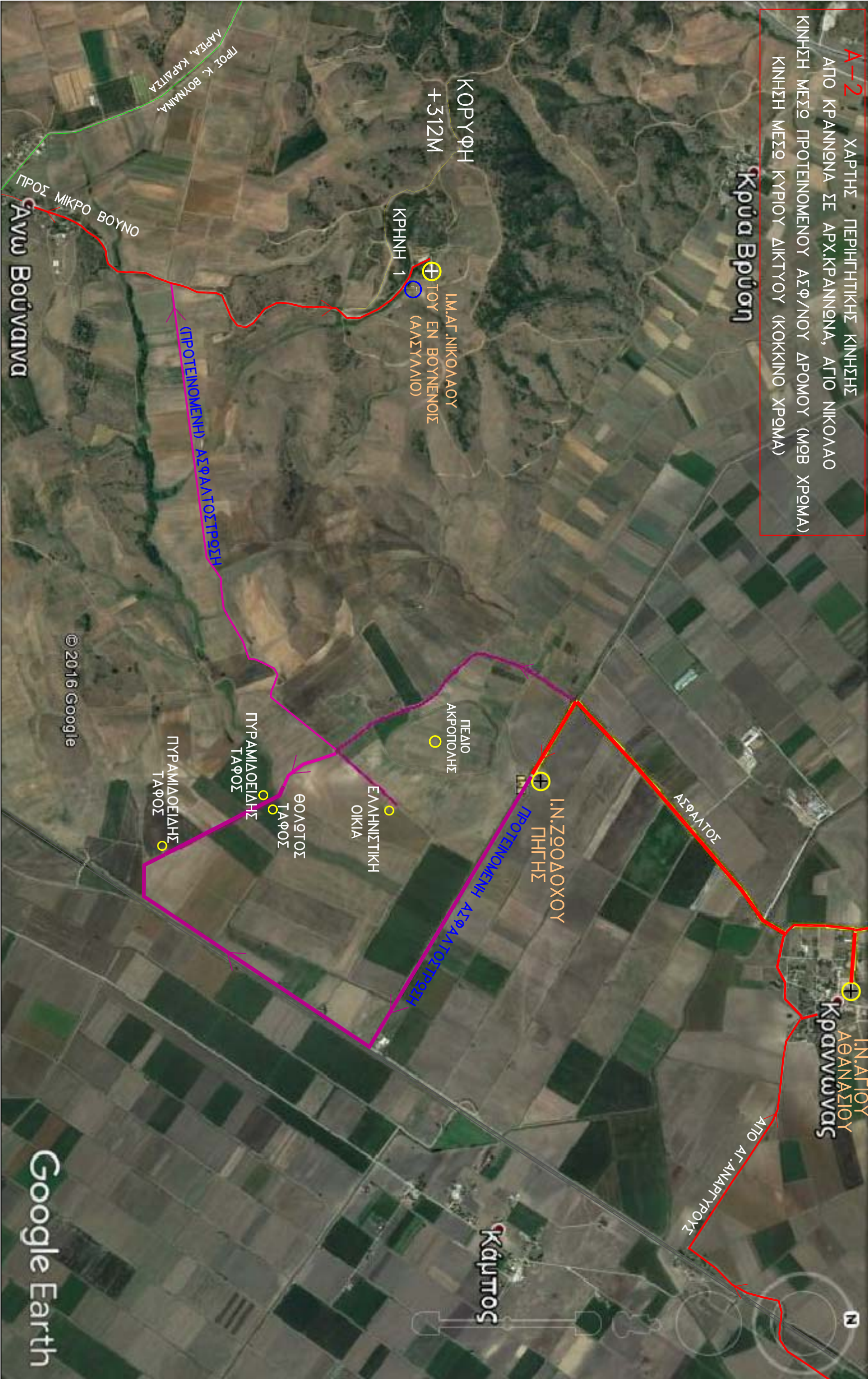

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΧΑΡΤΩΝ
ΠΕΡΙΗΓΗΣΗΣ

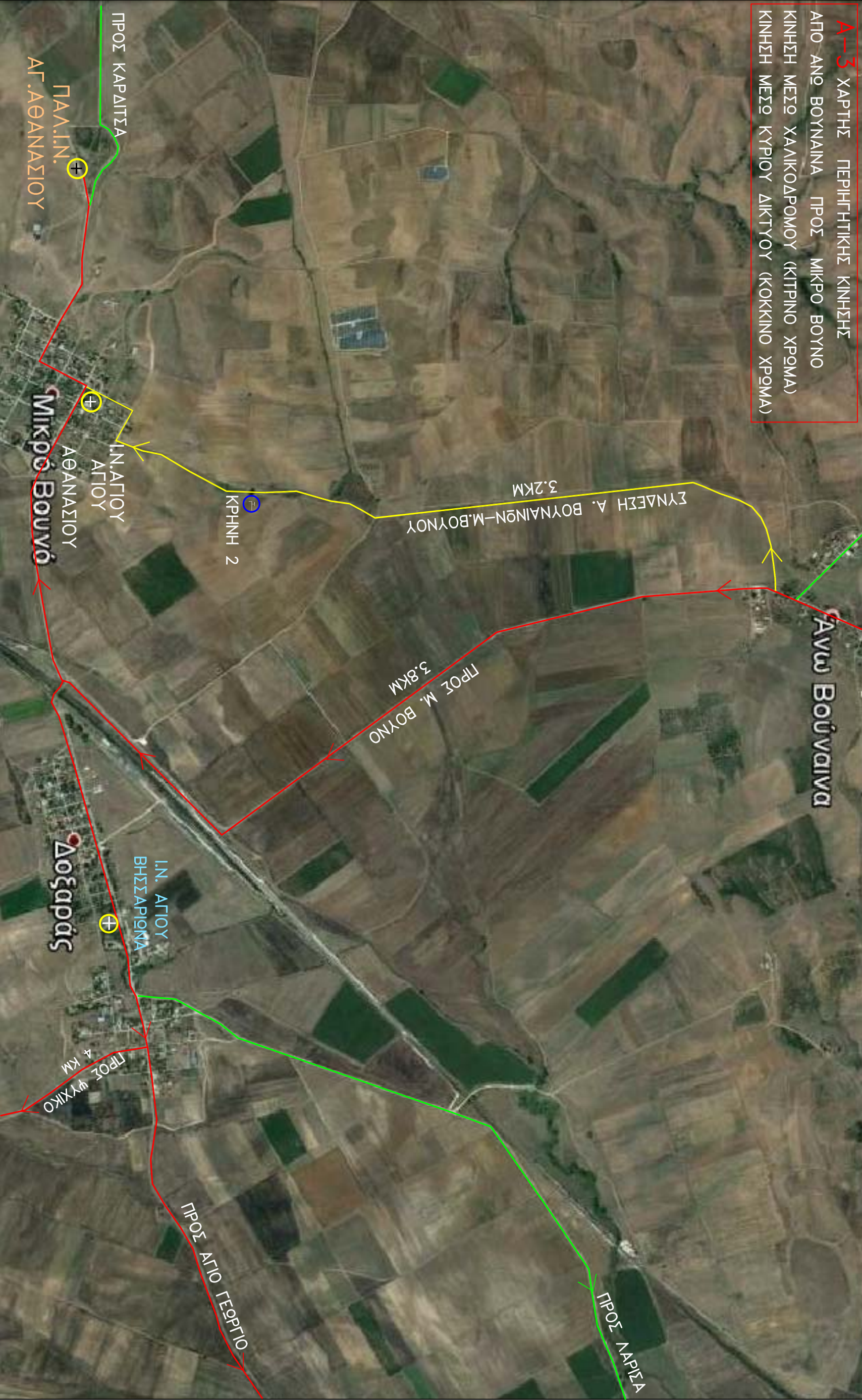
A-1 ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΓΗΓΗΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ
ΑΠΟ ΛΑΡΙΣΑ ΠΡΟΣ ΚΡΑΝΝΩΝΑ-ΕΝΑΡΞΗ
ΚΙΝΗΣΗΣ ΜΕΣΩ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ (ΚΟΚΚΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΩ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗΣ ΑΣΦΑΛΤΟΣΤΡΩΣΗΣ
(ΜΩΒ ΧΡΩΜΑ)

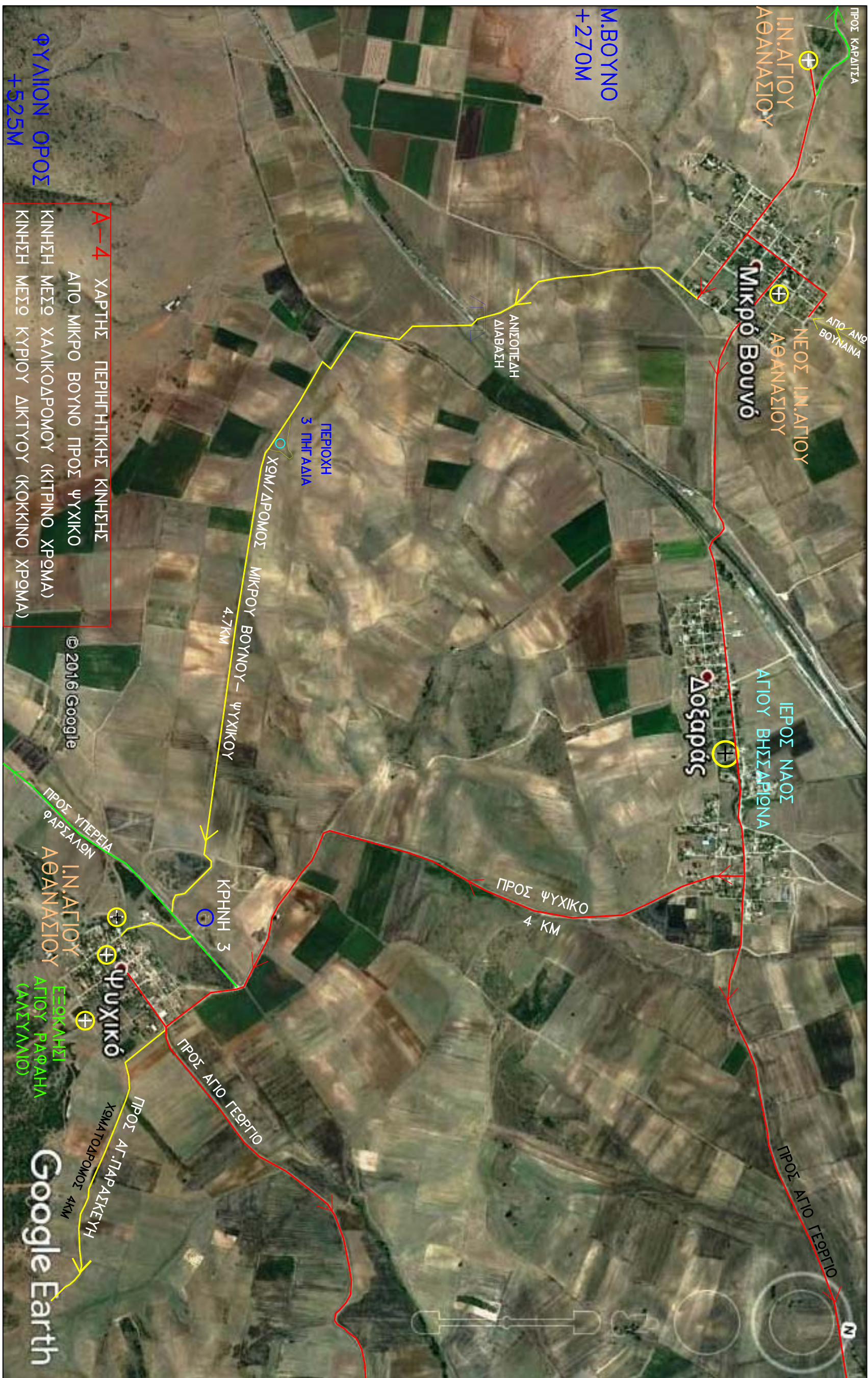

A-2 ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΓΗΓΗΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ
 ΑΤΟ ΚΡΑΝΝΩΝΑ ΣΕ ΑΡΧ.ΚΡΑΝΝΩΝΑ, ΑΓΙΟ ΝΙΚΟΛΑΟ
 ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΩ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΥ ΑΣΦ/ΝΟΥ ΔΡΟΜΟΥ (ΜΩΒ ΧΡΩΜΑ)
 ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΩ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ (ΚΟΚΚΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)

A-3 ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΓΡΗΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ
ΑΠΟ ΑΝΘ. ΒΟΥΝΑΙΝΑ ΠΡΟΣ ΜΙΚΡΟ ΒΟΥΝΟ
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΟ ΧΑΛΙΚΟΔΡΟΜΟΥ (ΚΙΤΡΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΟ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ (ΚΟΚΚΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)

A-5 ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ
ΑΠΟ ΨΥΧΙΚΟ ΠΡΟΣ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟ
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΩ ΧΑΛΙΚΟΔΡΟΜΟΥ (ΚΙΤΡΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)
ΚΙΝΗΣΗ ΜΕΣΩ ΚΥΡΙΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ (ΚΟΚΚΙΝΟ ΧΡΩΜΑ)

